

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 2011

Historisk Samfund for Præstø Amt

Årbog 2011

Årbog 2011

Udgivet af Historisk Samfund
for Præstø Amt

Redaktør:

Jens Bjerre Tybjerg (ansvarshavende)

Eftertryk af årbogens artikler må
kun ske efter skriftlig tilladelse fra
forfatterne.

ISSN 0107-6868

Bogen er sat med Times
og trykt hos
Faxe Bogtryk/Grafisk

Forside:

Beldringe Kirke

Foto: Jens Bjerre Tybjerg

Indhold

Lille vejledning for forfattere	4
<i>Berit M. Christensen</i> Kirker og kirkeejere på Sydsjælland i nyere tid	5
<i>Ib Hjort-Hansen</i> Fra Høvdingshus til Høvdingsgaard	19
<i>Klaus Ebbesen</i> „Rævehøj“ i Vester Egesborg	37
<i>Aage Jørgensen</i> H.C. Andersen og Møn	49
<i>Jens Hallqvist</i> Årsberetning mv.	57
<i>Carsten Koch</i> Litteratur om Præstø amt 2010/11	65
Styrelsen	77
Salg af publikationer	77

Lille vejledning for forfattere

Forfatterne opfordres til at aftale omfang samt publiceringstidspunkt af artikler med redaktionen forud for udarbejdelsen.

Artiklernes tekst leveres som digitale filer på cd/usb eller pr. e-mail. Teksten skrives i A4 og ikke i spalter. Mellemrubrikker markeres med tom linie før og efter. Billedtekster skrives i kursiv. Og fotos sættes ikke ind i manuskriptet, men leveres særskilt.

Fotografier/illustrationer leveres digitalt eller som papirbilleder (originale) i farve eller sort/hvid (ikke print eller kopier). Anvendelse af digitale illustrationer aftales med redaktionen.

Kirker og kirkeejere på Sydsjælland i nyere tid

De privatejede kirkers æra
sluttede i 1972.

Af Berit M. Christensen

Beldringe Kirke 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

I 1972 overgik Beldringe Kirke til selveje, og det betød, at de privatejede kirkers æra var forbi på Sydsjælland. Blot hundrede år forinden havde samtlige sognekirker i området haft en privat ejer, og det var det generelle billede i hele landet fra 1700-tallet og frem. I løbet af 1900-tallet overgik kirkerne imidlertid én efter én til selveje, og i dag er det næsten helt gået i glemmebogen, at kirkerne i nyere tid har været i privat eje. Ikke desto mindre prægede de private kirkeejere kirkerne i en sådan grad, at deres indflydelse stadig er synlig i så godt som alle sognekirker. Ambitiøse ombygninger, værdifuldt inventar eller markante familiegavsteder på kirkegårdene vidner stadig om perioden, og denne artikel vil se nærmere på en række eksempler fra sognekirker på Sydsjælland.

De private kirkeejere

Svenskekrigene i midten af 1600-tallet efterlod ikke blot det danske rige voldsomt geografisk amputeret men også økono-

misk forarmet. Fra statens side ledte man derfor med lys og lygte efter indtægtsmuligheder, som kunne bidrage med finanser til statskassen, og her blev salg af sognekirker til private en velkommen indtægtskilde.¹

Efter en vis tilbageholdenhed i starten tog salget af kirkerne fart efter 1680'erne, og blot hundrede år senere var så godt som samtlige danske sognekirker i privateje! Det, som blev solgt, var den såkaldte „patronatsret“. Kirkens indtægter og ejendomme blev solgt til en privatperson, som til gengæld forpligtede sig til at holde kirken i god stand og ikke berige sig på dens bekostning. I begyndelsen blev også retten til at vælge kirkens præst solgt med, men efterhånden blev denne såkaldte private kaldsret indskrænket, og med grundloven af 1849 blev den helt afskaffet.

De private kirkeejere var for langt størstedelens vedkommende godsejere, som i forvejen havde ejendom i kirkernes nærhed, men universiteter, borgere og enkelte

velhavende bønder var også af og til kirkeejere.

I begyndelsen af 1900-tallet var de private kirkeejeres tid ved at være forbi, og overgangen til selveje blev gjort mulig ved loven om tiendeafløsning i 1903. Loven betød, at alle tienderne skulle være afløst senest 15 år efter - d.v.s. i 1918. Med lovændringen var det ikke længere særlig attraktivt at være kirkeejere, og størstedelen af kirkerne overgik derfor til selveje omkring dette tidspunkt. Ikke desto mindre forblev en mindre del - som Beldringe Kirke - i privat eje helt op til sidste halvdel af det 20. århundrede.

Salget af kirkerne på Sydsjælland

På Sydsjælland kom salget af kirkerne relativt sent i gang, og det skyldtes områdets særlige historie. Sydsjælland tilhørte indtil sidste halvdel af 1700-tallet Kronen og var udlagt til ryttergods, og kirkerne lå dermed direkte under kongen. I løbet af 1700-tallet var udviklingen imidlertid løbet fra det nationale rytteri, og man gik i gang med også at sælge ud af ryttergodserne. I 1774 var turen kommet til det Vordingborgske Rytterdistrikt, som blev solgt på en stor auktion på Vordingborg Slot.² Bortset fra et område omkring Præstø omfattede det Vordingborgske Rytterdistrikt hele Sydsjælland, og det vidtstrakte område var inden auktionen blevet opdelt i 12 hovedgårde - eller 12 godser. De nye godser blev solgt enkeltvis på auktionen, og blandt hvert gods' besiddelser var de lokale kirker at finde. Det betød, at samtlige kirker fik private ejere i 1774, samt at ejerskab af en kirke på Sydsjælland blev direkte knyttet til ejerskab af et gods. Kongen beholdt ved auktionen selv kaldsretten til kirkerne samt de beholdninger af tiende, som befandt sig ved kirkerne på salgstidspunktet.

De sydsjællandske kirker var overordnet set blevet lagt til det gods, som de geografisk mest naturligt hørte sammen med,

og da der var tale om 12 godser og 12 kirker på aktionen, kunne det synes at gå fint op. Virkeligheden var imidlertid en lidt anden. Allerede før 1774 var enkelte af kirkerne blevet solgt, så på auktionstidspunktet havde Mem, Sværdborg og Bårse kirker allerede private ejere.³ Disse ejere var også godsejere - men altså af godser, som lå udenfor de områder, som blev sat til salg på auktionen. De 3 kirker kunne derfor ikke indgå i auktionen, og det bevirkede, at der blev „rokeret lidt rundt“ på resten, da det tydeligvis blev tilstræbt, at hvert gods så vidt muligt ejede en kirke. Helt kunne regnskabet naturligvis ikke gå op, da der „manglede“ 3 kirker, så hovedgårdene Aunø, Snertinge og Høvdingsgård blev solgt uden tilhørende kirker. For de øvrige vedkommende er det betegnende, at intet gods fik to kirker - heller ikke selvom der reelt lå to kirker indenfor dets område. Det var tilfældet både med det gods, som siden blev til Iselingen, og Lundbygård, men i begge tilfælde blev den ene kirke simpelthen lagt til nabogodset, som ellers ikke ville have haft egen kirke.

Fordelingen af kirker på godser ved auktionen 1774 kom derfor til at se således ud:⁴

- 1) Iselingen: Ørslev Kirke
- 2) Rosenfeldt: Kastrop Kirke - som lå på Iselingens område
- 3) Aunø: - uden kirke
- 4) Øbjerggård: Køng Kirke
- 5) Snertinge: - uden kirke
- 6) Lundbygård: Hammer Kirke
- 7) Engelholm: Lundby Kirke - som lå på Lundbygårds område
- 8) Beldringe: Beldringe Kirke
- 9) Lekkende: Udby Kirke
- 10) Lilliendal: Øster Egesborg Kirke
- 11) Høvdingsgård: - uden kirke
- 12) Petersgård: Kalvehave Kirke

Ejerforholdene for de tidligere solgte kirker - inklusiv kirkerne omkring Præstø - så i 1774 således ud:

- Nysø: Skibinge, Jungshoved og Allerslev Kirker. Allerslev overgik i starten af 1800-tallet til Engelholm og siden til Oremandsgård
- Gavnø: Sværdborg Kirke
- Bækkeskov: Bårse Kirke. Kirken kom siden under Bredeshave
- Rosenlund: Mern Kirke. Kirken kom siden under Høvdingsgård

Ingen af de 12 godser, som blev dannet ved auktionen i 1774, fik altså mere end én kirke, men da flere godser ved auktionen - og siden - fik samme ejer, havde flere kirker samme ejer i dele af perioden. En særstilling indtog Nysø, som ikke blev dannet på auktionen, og som rent faktisk har haft flere kirker under sig, i og med at flere godser var samlet under Nysø - eller Baroniet Stampenborg. De sydsjællandske kirkers ejerforhold var frem til selvejet utrolig stabile. Det var kun kirkerne i Mern og Allerslev, som skiftede ejere i perioden og kun for at blive underlagt et andet gods.⁵

De nye kirkeejere

Da ryttergodset skulle sælges, var det oprindelig hensigten, at områdets bønder skulle have mulighed for at købe deres egen jord. På auktionsdagen vejede de økonomiske interesser imidlertid tungere end idealerne, og bønderne måtte se sig overbudt af en række pengestærke mænd, som derefter etablerede sig som godsejere.

De nye godsejere var for omkring halvdelen vedkommende borgerlige købmænd, som havde tjent formuer under de gunstige forhold, som herskede i 1700-tallet. I hele landet så man, hvordan mange af disse formuer blev omsat i jord, og at adelskabet til ejerne fulgte lige efter. Sådan gik det også for den schweizisk-fødte

storkøbmand Reinhard Iselin, da han ved auktionen i 1774 købte hele fire af de sydsjællandske godser og derved samlede sig godsmasse nok til et baroni. Baron Iselins godsimperium faldt imidlertid fra hinanden allerede i starten af 1800-tallet, og hvis man ser på de øvrige godsets ejerforhold ved midten af århundredet, så var der kun én af de oprindelige familier, som stadig sad på det gods, den var kommet i besiddelse af på auktionen. Alle andre godser havde skiftet ejerfamilier i de vanskelige tider i første halvdel af 1800-tallet, hvor landet gik bankerot, og hvor mange store privatformuer gik tabt.

Til gengæld var der ved midten af det 19. århundrede kommet nye slægter til, hvoraf det lykkedes en del at etablere sig fast. Andelen af familier, som nedstammede fra borgerlige købmænd var dog stadig høj. Det gjaldt familier som Wolff-Sneedorff, Aagaard, Wassard og Suhr, som ejede godserne Engelholm, Iselingen, Marienlyst og Petersgård.

Ombygninger og restaureringer

En af de velhavende købmænd, som ved salget af ryttergodset blev godsejer på Sydsjælland, var Niels Ryberg.⁶ Han var oprindelig søn af en fæstebonde i Jylland, men havde gennem handel, bank- og rederivirksomhed arbejdet sig op og opnået at blive en af sin tids mest velhavende mænd. Hans handelshus lå i København, og på det tidspunkt, hvor han købte godset Øbjerggård, var han allerede ejer af Frederiksgave - det nuværende Hagenskov - på Fyn. Rybergs intention var da heller ikke at nedlægge sig på Sydsjælland som traditionel godsejer, men i stedet at etablere en linnedfabrik på sit nyerhvervede gods.

Virksomheden blev anlagt som en stor landfabrik på godsets område i og omkring landsbyen Køng, og i løbet af de næste 20 år voksede Køng Fabrik op som landets førende linnedfabrik med omkring 400 an-

Køng Kirke 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

satte. Etableringen af fabrikken medførte, at Køng blev omdannet til en moderne produktionsby med opførelse af omkring 20 produktionsbygninger og etablering af et nyt vejforløb. I 1790'erne var fabrikken på sit højdepunkt, og interessen blev nu rettet mod Køng Kirke, som Ryberg var blevet ejer af gennem købet af Øbjerggård. I løbet af et par år blev Køng Kirke radikalt ombygget, og den blev et næsten enestående eksempel på, hvor langt en kirkeejers interesse og økonomiske midler var til stede.⁷

Køng Kirke er frem for alt kendetegnet ved sit helt specielle tårn. Det oprindelige, middelalderlige, tårn blev i forbindelse med ombygningen næsten brudt helt ned, og i stedet blev der opført et firkantet tårn. Dette tårn er foroven forsynet med en platform med en lille træbygning med kuppel. Selve kirken blev desuden gjort dobbelt så stor ved ombygningen, idet der blev tilføjet to korsfløje, så der blev plads til 400

personer. Kirkens indgangsparti i tårnet er stærkt præget af tidens nyklassicistiske stil, idet det blev indrammet af søjler med en gavlfreton for oven, men også i kirkerummet er de nyklassicistiske idealer fremherskede: Altertavlen er ligesom indgangspartiet udstyret med antikke søjler og en gavlfreton, og hele kirkerummet er symmetrisk indrettet. Det middelalderlige korbuekrucifiks blev hængt på væggen overfor prædikestolen og ligesom denne forsynet med en himmel. I forbindelse med ombygningen blev der også opsat nyt stoleværk, og der blev opsat et orgelpulpitur, da kirken formentlig ved denne lejlighed fik sit første orgel. I dag står Køng Kirke stort set som efter Rybergs gennemgribende ombygning, og betegnende nok vejer hans navn stadig på vindfløjen fra kirkens tårn.

Med ombygningen af kirken var omdannelsen af Køng fuldbåret: Hvor der blot 20 år tidligere havde ligget en almindelig landsby, havde der nu rejst sig en mo-

derne produktionsby. Dertil føjede kirken sig og viste med al ønskelig tydelighed, at her herskede en moderne, fremskridtorienteret godsejer, som havde kapitalen og indsigten til at skabe sit eget mønstersamfund. Ryberg var i kraft af sit fynske gods ejer af flere kirker, og allerede i 1780'erne havde han ombygget kirken i Dreslette, og den har tjent som et forbillede for ombygningen af Køng Kirke, som den deler mange fælles træk med. Ingen af periodens kirkeejere gik så vidt som til at rive deres sognekirker ned for at bygge nye. Det var dog tæt på i Karise, hvor der var langt fremskredne planer om at bygge en ny kirke, som passede til gravkapellet for A.G. Moltke, der var blevet bygget i 1760'erne.⁸ Med ombygningen af Køng Kirke var man dog meget tæt på næsten at have bygget en ny kirke, og det gør kirken til noget helt specielt på Sydsjælland.

Der var dog andre kirker, som også blev kraftigt præget af deres ejer om end langt

oftere i form af omfattende renoveringer end egentlige ombygninger. Det gælder eksempelvis Sværdborg Kirke ikke langt fra Køng.

Kirken i Sværdborg kom allerede i 1761 i Gavnøs og dermed slægten Reedtz-Thotts besiddelse, og her forblev den, indtil den overgik til selveje i 1910.⁹ Selvom næsten alle sydsjællandske kirker forblev under samme gods i hele perioden, så var det kun ganske få, som også forblev i samme families eje, og i Sværdborgs tilfælde var der tale om blot 4 ejere i løbet af de 149 år! I midten af 1800-tallet var det baron Tage Reedtz-Thott, som sad som ejer af Gavnø og dermed også som kirkeejers i Sværdborg. Han var en stor godsbesidder og samtidig en yderst markant personlighed, som tidligt trådte ind i såvel landbrugets organisationer som i landspolitik. Han overtog allerede som 23-årig baroniet efter sin far, og mens han stadig var en ung mand i 20'erne, lod han kirken gennemgribende restaurere, og det selvom

Sværdborg Kirke 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

Sværdborg Kirke blot var en blandt flere kirker under Gavnø. Arkitekten var landets mest fremtrædende arkitekt, Vilhelm Dahlerup, som kun få år senere satte sig et markant lokalt aftryk i ombygningen af hovedbygningen til Iselingen.

Hvor Køng Kirke stort set står som i Rybergs egen tid, fremgår det ikke i dag, hvor omfattende Dahlerups restaurering af Sværdborg Kirke egentlig var, selvom den også indbefattede ændringer af arkitekturen.¹⁰

I forhold til selve kirkebygningen blev det besluttet at nedrive et middelalderligt våbenhus på kirkens sydside. Fra våbenhuset havde der været indgang til kirken, og en ny indgang måtte derfor etableres. Derfor blev tårnet nu indrettet til våbenhus med indgang fra vest gennem en portal. Tårnet blev skilt fra skibet, og her blev der indsat en indgangsdør ind til skibet, der svarede til døren i vestmuren. I den anden ende af kirken blev korforlængelsen skilt af til sakristi.

Den mest iøjnefaldende ændring var imidlertid selve kirkerummets udtryk, da Dahlerup lod al den oprindelige bemaling rense af altertavlen og prædikestolen. Årsagen var givetvis, at farverne var meget medtagne, og lignende afrensninger fandt sted i mange kirker. Desuden blev der opsat nye bænke, som naturligvis heller ikke var bemalede. Til gengæld blev kirkens meget specielle og velbevarede kalkmalerier fremdraget under restaureringen. Kalkmalerierne viser som noget ganske usædvanligt de såkaldte 15 varsler før verdens undergang. Varslerne kendes fra middelalderens legende verden og består af urovækkende og unaturlige hændelser som træer, der sveder blod, og stjerner, der falder ned fra himlen - tegn som klart viser, at verdens ende og dermed dommedag er nær. Afslutningsvis blev der indsat nye vinduer i kirkebygningen.

Restaureringsarbejderne på kirken var færdige i 1869, og den unge baron lod sine

og hustruens initialer ophænge på tårnets vestside. Forandringen for de lokale sognebørn må have været enorm, da al farve så at sige var flyttet fra kirkerummet og op på væggene. I 1930-31 blev kirken restaureret ved Nationalmuseet, og i den forbindelse blev inventarets bemaling genskabt.¹¹

Interiør og kalkmalerier

Køng og Sværdborg Kirker er fascinerende eksempler på „kirkerestaureringer“ foretaget af kirkeejere af nationalt format og med meget store økonomiske midler til deres rådighed. Langt de fleste af periodens kirkeejere prægede slet ikke deres kirker, og blandt de, som gjorde, afholdt størstedelen sig fra at ændre på arkitekturen men fokuserede først og fremmest på at markere deres egen og slægtens status i kirkerummet.

Ligesom Sværdborg Kirke havde Beldringe Kirke samme adelige ejerfamilie i hele den moderne ejerperiode. Det drejede sig om slægten Raben-Levetzau, som foruden Beldringe Gods, som kirken lå under, også ejede det nærliggende Lekkende Gods, hvorunder Udby Kirke hørte. I slutningen af 1800-tallet var begge godser forenet under samme ejer, nemlig lensgreve Frederik Raben-Levetzau. Han var i lighed med Tage Reedtz-Thott en person af national betydning, som spillede en væsentlig rolle i dansk politik og opnåede at blive udenrigsminister. I forhold til Beldringe Kirke viste lensgreven sig ganske ambitiøs, idet han iværksatte en hovedindsættelse i 1890'erne. Restaureringen var en større opgave, som udover fjernelse af et vestpulpitur også inkluderede fjernelse af et såkaldt herskabspulpitur i kirkens nordøstlige hjørne. Eftersom næsten alle kirkerne på Sydsjælland var deres respektive godsers eneste kirke, var det her, det lokale herskab gik i kirke, og i de fleste privatejede kirker var der indrettet særlige pladser forbeholdt herskabet, hvor det

kunne sidde adskilt fra de øvrige kirkegængere. Godsejerfamiliens høje status i samfundet udenfor blev altså også markeret i kirkerummet. Herskabets pladser kunne have form af egentlige pulpiter eller aflukker, hvor de kunne sidde helt uforstyrret af nysgerrige blikke under gudstjenesten, eller de kunne have form af herskabsstole, som blot kunne være kirkenes forreste rækker, hvor særlig udformning eller dekoration tydeligt markerede, at de var forbeholdt denne familie.

Hvad baggrunden for fjernelsen af pulpituret i Beldringe har været, ved vi ikke. Formentlig har det dog hårdt trængt til istandsættelse, og mange steder blev pulpiturene desuden taget ned for at skabe plads og lys i kirkerne.¹² Dertil kom, at biskop Mynster havde været fremme med kritik af disse pulpiter, som fremhævede den verdslige magt i Guds hus. I stedet blev der i Beldringe indrettet herskabsstole i den forreste del af kirken. Ved siden af herskabsstolene hænger i øvrigt stadig to sølvkranse til minde om afdøde medlemmer af ejerfamilien. Sådanne mindekranse blev udfærdiget af lokale sølvsmede og var ved begravelsen af prominente personer placeret på selve kisten. Efter begravelsen blev de typisk opsat som et evigt minde i kirken, og i Beldringe Kirke er kransene altså placeret tæt ved herskabsstolene.

I forbindelse med restaureringsarbejderne fremkom der også i Beldringe Kirke nogle middelalderlige kalkmalerier. Beldringes kalkmalerier var imidlertid dårligt bevarede og var blevet forstyrret af de senere indsatte hvælv, og derfor blev det besluttet at overkalke dem.¹³ I stedet blev væggene udsmykket med moderne kalkmalerier i form af planteornamentik i skønvirkestil. Kalkmalerierne følger i skibet og tårnet ribber og buer, men udfylder hele hvælvet i koret og korforlængelsen. Et specielt træk er korbuens udsmykning med fire våbenskjolde. Det er våbenskjolde for

kirkeejeren, Frederik Raben-Levetzaus, fire bedsteforældre, og det drejer sig derfor om våbnene for slægterne Raben, von Krogh, von Qualen og Knuth. Ved at lade ejerfamiliens våben male som kalkmalerier på væggene, knyttede slægten Knuth an til en historisk relation mellem stormand og kirke, som rakte helt tilbage til middelalderen og som faldt fint i tråd med periodens optagethed af middelalderhistorien og -arkitekturen. Bemærkelsesværdigt nok omtales disse kalkmalerier kun med en halv linje i Nationalmuseets storværk, Danmarks Kirker, mens de overkalkede middelalderlige kalkmalerier udførligt gennemgås efter beskrivelser og skitser.¹⁴

I Beldringe Kirke var der tale om en adelig familie, som havde været kirkeejere over flere generationer, og som kunne forvente, at også deres efterkommere ville komme til at sidde trygt på de samme besiddelser. Det gjorde det uden tvivl mere naturligt for en sådan familie at markere sin slægts betydning i kirken frem for familier, som netop var blevet kirkeejere. Kirken dannede ramme om ejerfamiliens kirkegang samt dåb, konfirmationer, bryllupper og begravelser, og derfor var en velholdt kirke med en iøjnefaldende markering af ejerfamiliens position et udstillingsvindue for familiens position og velstand - en sand prydding for sin ejer.

Inventar

Godsejerne udgjorde toppen af lokalsamfundet, og når godsejeren var kirkeejere, var det meget naturligt, at noget af den velstand, som gav sig udslag i smukke og rigt udstyrede hjem, også kom til udtryk i forhold til kirkens inventar. Kirkeejere har da også doneret en anseelig del af kirkernes inventar igennem tiderne, og gaverne kastede på én og samme tid glans over kirken og kirkeejeren som giver af pragtfuldt inventar.

I de talrige tilfælde, hvor der blev doneret tekstiler i form af eksempelvis dåbskjoler eller alterduge, er gaverne typisk for længst gået tabt, men hvor de havde form af altersølv, er de ofte stadig i anvendelse i kirkerne. Et fint eksempel ses i Jungshoved Kirke, hvor baron Holger Stampe til Nysø i 1811 donerede både kalk og disk af sølv. Sættet er stadig i brug og har baronens initialer indgraveret i bunden. En langt mere iøjnefaldende donation til samme kirke, og fra samme familie, er imidlertid kirkens smukke altertavle og døbefont udført af ingen ringere end billedhuggeren Bertel Thorvaldsen.

En række af 1800-tallets sydsjællandske godsejerfamilier interesserede sig levende for kunst, og i kraft af deres velstand og forbindelser havde de unikke muligheder for at knytte førende kunstnere til sig. Da Bertel Thorvaldsen i 1838 vendte hjem efter i 40 år at have boet og arbejdet i Rom, var han en tiljuble verdensstjerne, og der

blev trukket i den hjemvendte søn fra mange sider. Det blev imidlertid baronesse Christine Stampe fra Nysø, som det i sidste ende i bemærkelsesværdig grad lykkedes at monopolisere Thorvaldsen, idet hun åbnede sit hjem på Nysø for ham og opnåede, at kunstneren boede her i lange perioder frem til sin død i 1844.¹⁵ Perioden på Nysø blev yderst produktiv for Thorvaldsen, og selv den ensomt beliggende Jungshoved Kirke kom til at nyde godt af kunstnerens ophold hos familien Stampe.

Baronesse Stampe fortæller i sine erindringer, hvordan hun og Thorvaldsen en dag var på tur i omegnen, hvor hun blandt andet foreviste ham Jungshoved Kirke. Kirken gjorde imidlertid et noget trist indtryk, bl.a. var den oprindelige altertavle blevet taget ned for at skaffe præsten mere lys til at læse „sine dårlige prædikener!“ Det blev derfor ved den lejlighed besluttet at udstyre kirken med en ny altertavle og siden en ny døbefont skabt af Thorvaldsen.¹⁶

Bårse Kirke 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

Thorvaldsens altertavle blev værket Kristus i Emmaus. Motivet stammer fra Lukasevangeliet, hvor Kristus Påskedags aften viser sig for to af sine disciple i Emmaus og spiser sammen med dem. Thorvaldsen arbejdede på en version af relieffet i marmor, da han i 1842 var i Rom, men det blev så vidt vides aldrig færdigt, så relieffet i Jungshoved Kirke er efter alt at dømme Thorvaldsens originalmodel udført i gips.¹⁷

Døbefonten blev en version i brændt ler af en font oprindelige udført 1808 til Brahetrolleborg Kirke. Fonten har form af et firesidet fodstykke med relieffer forestillende Jomfru Maria med Jesusbarnet og den lille Johannes Døber, Kristi dåb, „Lad de små børn komme til mig“ samt tre engle symboliserende tro, håb og kærlighed. Kirken havde ganske vist en font i forvejen, men den blev helt fortrængt af den nye. Den gamle font var imidlertid også et resultat af et samspil mellem en fremtrædende kirkeejer og en anerkendt billedhugger, nemlig Nysø's tidligere ejer, Henrik Brockenhuus, og Johannes Wiedewelt.

Kapeller og gravsteder

Henrik Brockenhuus blev ejer af Nysø i 1763. Han havde tidligere erhvervet Jungshoved og Oremandsgård, og blev derved ejer af en ganske betydelig godsmængde. Henrik Brockenhuus var ud af en af landets allerfineste familier, og dertil kom, at han var kong Frederik V's fortrolige samt svigersøn til den tidligere statsminister, Johan Ludvig Holstein. Henrik Brockenhuus var dermed en mand, som levede sit liv tæt på hoffet, og han kom også selv til at virke i statens tjeneste. Han var oprindelig født i Norge og havde ingen tilknytning til Sydsjælland, men i 1767 blev han udnævnt til amtmand over Vordingborg Amt, og i 1776 blev han stiftsamtmand over Sjællands stift. Året efter han blev udnævnt til stiftsamtmand, købte han

en herskabsstol for Nysø's ejere i Præstø Kirke, men det blev Jungshoved Kirke, som han valgte som sit sidste hvilested.¹⁸

Jungshoved Kirke adskiller sig på et afgørende punkt fra de fleste almindelige sognekirker, idet kirkens tårn er placeret nord for skibet! Derfor falder det set inde fra kirken ikke umiddelbart i øjnene, at det er kirkens tårn, som er blevet indrettet til kapel for Henrik Brockenhuus og hans hustru Elisabeth Holstein. Tårnet er blevet adskilt fra resten af kirken ved en mur, og parrets imponerende marmorsarkofager står umiddelbart indenfor murens smedjersport. Sarkofagerne er ligesom døbefonten udført af Johannes Wiedewelt, som var sin tids mest fremtrædende danske billedhugger. Wiedewelt var uhyre produktiv og stod udover en række private gravmonumenter, bl.a. grevinde Moltkes sarkofag til Moltke-kapellet i Karise, også bag Frederik V's pragtfulde gravmonument i Roskilde. For en mand af Brockenhuus' format, og som kongens ven, var han derfor det helt oplagte valg som billedhugger.¹⁹

Mange steder i landet ser man kapeller indrettet til kirkeejeren og dennes slægt, men Brockenhuus' kapel er det eneste ejerkapel på Sydsjælland. Det hænger sammen med, at der skete en lovændring i 1805, som satte en effektiv stopper for indretningen af kapeller. Loven foreskrev nemlig, at der ikke længere måtte indrettes nye begravelser inde i kirkerne, eftersom „Kongen ikke finder det sømmeligt, at Bygninger, indviede til det højeste Væsens Dyrkelse, tillige afbenyttes som Gjemmesteder for Legemer, der overgives til Forraadelse ...“. I stedet skulle alle begravelser herefter i princippet finde sted på kirkegårdene.²⁰ I realiteten var det dog ikke så ligetil at effektuere loven, da der landet over sad en række slægter, som allerede havde indrettet kapeller i kirkerne, og som naturligvis forventede fortsat at kunne stede familiens medlemmer til hvile

Hammer Kirke 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

der. Samme forhold gjaldt i øvrigt også for kongehuset selv i Roskilde Domkirke! Derfor åbnede loven da også op for, at allerede etablerede kapeller fortsat kunne benyttes - hvis ligene vel at mærke af hygiejniske hensyn forinden var blevet behørigt balsameret eller havde henstået et andet sted i 2 år, før de indsattes i kapellerne.

På den del af Sydsjælland, som havde hørt til rytterdistriktet, fik loven imidlertid stor betydning, idet de lokale kirkeejer/godsejerslægter først var ved at etablere sig på dette tidspunkt, og derfor endnu ikke havde nået at indrette gravkapeller.²¹ Det betød, at de sydsjællandske kirkeejeres gravsteder, med undtagelse af Henrik Brockenhuus', alle er at finde ude på kirkegårdene. Her skal man dog sjældent lede længe efter gravstederne, da der sædvanligvis er tale om meget markante gravminer i kirkernes umiddelbare nærhed.

Et godt eksempel er gravstedet for familien Oxholm på Kastrup Kirkegård. Familien købte Rosenfeldt Gods og kom der-

med også i besiddelse af Kastrup Kirke midt i 1800-tallet, og godset har været i slægtens eje siden. Gravstedet er anlagt tæt ind til tårnets vestmur og domineres helt af et knapt 4 m. bredt og 3 m. højt gravminde i sandsten. Gravstedet kunne ikke være placeret tættere på kirken, og set i sammenhæng med, at der under jorden skjuler sig en krypt, så er det så nær ved at være et kapel, som det kan være efter de nye bestemmelser!²²

Kaptajn og kammerjunker Oscar O'Neill Oxholm var familiens første ejer af Rosenfeldt, og han lod den nuværende hovedbygning bygge i nygotisk stil. Gravmindet synes at spejle hovedbygningens arkitektur, idet man her genfinder gotikkens elegance med slanke søjler og spidse „tage“. Mindet er sat over familiens to første gods-ejere og deres hustruer og børn, og det er todelt med en hovedsten for hvert af godsejerparrene. De to hovedsten er forbundet med et mellemværk gennembrudt af buer. Bemærkelsesværdigt nok er der på mindet

ingen antydning af heraldik, men i stedet er hver hovedsten udsmykket med en rose, som symboliserer Rosenfeldt Gods. Desuden er mindet udsmykket med flere keltiske kors, som uden tvivl henviser til slægtens irske islæt: Oscar O'Neill Oxholm var nemlig søn af den danske guvernør i Vestindien, Lotharius Oxholm, og ligesom sin far giftede han sig ind i en plantagejerfamilie med irske rødder.

I dag er det omkring hundrede år siden, at de privatejede sognekirker påbegyndte overgangen til selveje. På det tidspunkt stod mange af kirkerne uden tvivl stærkt præget af deres ejere, men siden har nye istandsættelser fundet sted, og meget inventar knyttet til kirkeejerne er for længst forsvundet. Kirkeejernes indflydelse er ikke desto mindre, som denne artikel har søgt at vise, stadig synlig i sognekirkerne, og perioden er derfor såvel en væsentlig som en fascinerende del af kirkernes nyere historie.

Kilder og litteratur:

Borberg, Laurits Plough: Gamle adelige stolestader. Studier omkring forsvundne herskabsstole i Borbjerg kirke, i: Hardsystems årsbog, bd. 43, 1949.

Danmarks Kirker, Nationalmuseet 1933 ff. - særligt Præstø Amt, bd. 2, Nationalmuseet 1933-1935.

Dansk Biografisk Leksikon, 3. Udg., Kbh. 1979-1984.

Floryan, Margrethe: „Badet og Brødet“ - Thorvaldsens værker i Jungshoved Kirke, i: Jungshoved Menighedsrådsblad, juni-august 2010.

Holmgaard, Jens: Anmeldelse af Niels Ryberg. 1725-1804, i: Historisk Tidsskrift, bd. 12, 3. rk., 1968-69.

Holstein-Holsteinborg, Ulrich: Sydvestsjællandske kirker - deres gods- og ejerhistorie, i: Årbog for Historisk Samfund for Sorø Amt, bd. 71 (1984), p. 48-62.

Høyer, Poul: Hans Nicolaj Nissen. Kirke-ejer til Glostrup og Vallensbæk, i: Glostrup bogen, bd. 4, 1967.

Jensen, P. E.: Gavnø Kloster og Herregaard fra Aar 1402-1902, Kbh. 1902.

Jespersen, Knud J. V. et al. (red): Moltke. Rigets mægtigste mand, Kbh. 2010.

Jørgensen, Marie-Louise: Kirkerummets forvandling. Sjællandske landsbykirkers indretning fra reformationen til slutningen af 18000-tallet, Nationalmuseet 2009.

Jørnæs, Bjarne: Billedhuggeren Bertel Thorvaldsens liv og værk, Kbh. 1993.

- Klitgaard, Carl: Etatsråd Jørgen Bille som kirkeejer, i: Vendsysselske Aarbøger, 1921.
- Nyborg, Ebbe og Birgitte Bøggild Johannsen: Herregård og kirke, i: Erichsen, John og Mikkel Venborg Pedersen (red.): Herregården, bd. 3, Nationalmuseet 2005.
- Petersen, Mogens: Indberetninger til Direktionen for de antikvarisk Mindesmærkers Bevaring 1889 og 1895. (ikke udgivet)
- Rasch, Aa.: Niels Ryberg 1725-1804. Fra bondedreng til handelsfyrste, Aarhus 1964.
- Repholtz, Albert: Thorvaldsen og Nysø. Med Uddrag af Lensbaronesse Christine - Stampes efterladte Papirer samt 96 Afbildninger, Kbh. 1911.
- Roussell, Aage: Danske Slotte og Herregårde, bd. 5, 2. udg., Kbh. 1964.
- Schou, Jacob Henric: Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 af ere udkomne, tilige med et nøjagtigt Udtog af de endnu giældende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge, Forsynet med et Alfabatisk Register. XIV del, Kbh. 1808.
- Stampe, Rigmor: Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen, Kbh. 1912.
- Steenwinkel, Emil: Overkammerherre Oxholm. Kongens Tjener - Ungdommens Ven, Kbh. 1931.
- Vestergaard, F.: Salget af Vordingborg Rytterdistrikt, Næstved 1975.
- Vordingborg Dagblad 19-02-1932.

Noter

- 1 For en oversigt over perioden se Nyborg, Ebbe og Birgitte Bøggild Johannsen: Herregård og kirke, i: Erichsen, John og Mikkel Venborg Pedersen (red.): Herregården, bd. 3, Nationalmuseet, 2005.
- 2 For en grundig gennemgang af auktionen se Vestergaard, F.: Salget af Vordingborg Rytterdistrikt med et kort rids af dets tilblivelse, Historisk Samfund for Præstø Amt 1975.
- 3 For disse kirkers ejerforhold se Danmarks Kirker, Præstø Amt, bd. 2, Nationalmuseet 1933-35.
- 4 Her er godsernes „moderne“ navne benyttet i stedet for de navne, som blev anvendt på auktionstidspunktet.
- 5 Eneste undtagelse udgjorde Kalvehave Kirke, som var delt mellem godset og sognets bønder, således at bønderne besat 2/3, Danmarks Kirker, 1933-1935, p. 948.
- 6 Rasch, Aa.: Niels Ryberg 1725-1804. Fra bondedreng til handelsfyrste, Aarhus 1964.
- 7 For ombygningen se Danmarks Kirker, Kbh. 1933-35.
- 8 Jespersen, Knud J. V. et al. (red): Moltke. Rigets mægtigste mand, Kbh. 2010, p. 337ff.
- 9 Jensen, P. E.: Gavnø Kloster og Herregård fra Aar 1402-1902, Kbh. 1902.
- 10 Danmarks Kirker, p. 819 ff.
- 11 Vordingborg Dagblad 19-02-1932.
- 12 Jørgensen, Marie-Louise: Kirkerummets

- forvandling. Sjællandske landsbykirkers indretning fra reformationen til slutningen af 1800-tallet, Nationalmuseet 2005.
- 13 Petersen, Mogens: Indberetninger til Direktionen for de antikvariske Mindesmærkers Bevaring, 1889 og 1895, Nationalmuseet.
 - 14 Det samme gør sig gældende for Mern Kirke, som også er udstyret med „moderne“ kalkmalerier. Her lod kirkeejeren Lassen foretage en større istandsættelse i 1905, hvorunder kirken blev udsmykket med kalkmalerier ved hans hustru, kunstneren og forfatteren Suzanne Lassen, samt lokale kunstnere. Inspirationen kom bl.a. fra Beldringe Kirke.
 - 15 Se Stampe, Rigmor: Baronesse Stampes Erindringer om Thorvaldsen, Kbh. 1912.
 - 16 Samme, p. 49.
 - 17 Floryan, Margrethe: „Badet og Brødet“ - Thorvaldsens værker i Jungshoved Kirke, i: Kirkebladet, juni-august 2010, p. 24
 - 18 Henrik Brockenhuus solgte Nysø flere år før sin død.
 - 19 Jespersen, Knud J. V. et al. (red): Moltke. Rigets mægtigste mand, Kbh. 2010.
 - 20 Schou, Jacob Henric: Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve, samt andre trykte Anordninger som fra Aar 1670 af ere udkomne. Til lige med et nøiagtigt Udtog af de endnu gieldende, for saavidt samme i Almindelighed angaae Undersaatterne i Danmark og Norge, Forsynet med et Alphabetisk Register. XIV del, Kbh., 1808, p. 281ff.
 - 21 På Møn fik Damsholte Kirke tilføjet et klassicistisk kapel for familien Bosch de la Calmette, som ejede Marienborg fra 1777. Kapellet blev bygget lige omkring år 1800 - altså umiddelbart før den nye lov.
 - 22 Krypten nævnes hos: Steenwinkel, Emil: Overkammerherre Oxholm. Kongens Tjener - Ungdommens Ven, Kbh. 1931, p. 29.

Berit Margrethe Christensen

Født 1968. Cand.mag. i historie og forhistorisk arkæologi fra Københavns Universitet. Siden 2005 ansat som museumsinspektør for nyere tid på Museerne Vordingborg. Har igennem en årrække beskæftiget sig med forskellige aspekter af magt og kirke.

Fra Høvdingshus til Høvdingsgaard

Har søgt at skrive Høvdingsgaards historie
med udgangspunkt i fæstere og ejere.

Af Ib Hjort-Hansen

Høvdingsgaard 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

Hvis man vil driste sig til at skrive en hovedgårds historie, kan man vælge at skrive f.eks. gårdens bygningshistorie, eller man kan forsøge at beskrive selve driftsforløbet igennem årene, eller man kan vælge at belyse historien ud fra helt andre vinkler.

Når jeg har forsøgt at beskrive Høvdingsgaard's historie med udgangspunkt i rækken af fæstere og ejere, skyldes det, at vi her møder en række personligheder, der hver på sin vis har markeret sig i egnens historie eller i Danmarkshistorien.

Da der i vidt omfang er tale om familiemæssige relationer imellem mange af ejerne, har jeg fundet det hensigtsmæssigt at supplere omtalen af den enkelte ejer med en redegørelse for slægts-forholdene.

Fæsterne og ejerne har tilsammen levet under fjorten regenter - fra Frederik III til Margrethe II -, spændende fra Roskildefreden i 1658 til nutidens medlemskab af EU, og har således været vidner til mere end 350 år af kongerigets historie.

Det er mig magtpåliggende at rette en tak til godsejerne Karen-Marie Dinesen og Anita Halbye for deres bidrag til manuskriptet, ligesom jeg gerne vil takke arkitekt Jack Søborg for udredningen af den Søborg'ske familiehistorie.

Endelig vil jeg gerne takke lederen af Langebæk lokalhistoriske Arkiv, Geert A. Nielsen, samt lederen af Stubbekøbing lokalhistoriske Arkiv, Karin Suhr Rasmussen, for venlig bistand i forbindelse med udfærdigelsen af manuskriptet.

Høvdingshus

Navnet Høvdingsgaard stammer fra en ældre gård, Høvdingshus, der første gang er nævnt i 1600-tallet - i 1610 som Høffdings-husz. Navnets oprindelse, gårdens alder og tidligere historie er ukendt, men det er fristende at drage en parallel til den jagtbolig - Høvdingsborg -, som Frederik 2. lod opføre i Jelling. Her havde kongen indrettet en vildtbane, og der var derfor behov for en passende bolig, hvor de kongelige ofte opholdt sig.

I Sydsjælland, hvor Vordingborg ofte har været residensstad, anlagde allerede Valdemar den Store if. traditionen en vildtbane på Knudshoved, der et par århundreder senere blev udbygget af Valdemar Atterdag, der også lod Vintersbølle skov indrette som vildtbane. Da Christian 4. efter Frederik 2.'s død blev konge, besluttede han at etablere Nordeuropa's største dyrehave. I alt ca. 400 kvadratkilometer syd for en linie mellem Præstø fjord og Dybsø fjord, d.v.s. at hele Sydsjælland med meget store skovområder blev én stor vildtbane.

Når kongejagterne fandt sted, kunne majestæten selvfølgelig tage ophold på slottet i Vordingborg, men det kunne være ønskeligt at have en jagtbolig i den østlige del af området - og denne bolig kunne have været gården, der fik navnet Høffdingshus. I øvrigt kan gårdens beliggenhed ved hovedfærdselsåren mellem Præstø og Kalvehave også være baggrunden for, at det kunne være hensigtsmæssigt at have et opholdssted for det kongelige rejseselskab på rejsen syd- eller nordover.

Gårdens beliggenhed er påvist sydøst for Høvdingsgaard på en banke, hvis sider falder stejlt mod lavninger til alle sider bortset fra nordsiden, hvor banken flader ud mod de tilstødende marker. Det siges, at der er fundet rester af bygninger på banken, og dette forhold sammenholdt med, at gården var enligt beliggende, har givet an-

ledning til en teori - eller en myte - om tilstedeværelsen af et tidligere borgbyggeri.

I dr.phil. Holger Munk's beretning om Lærke-slægten omtales Høvdingshus som en fæstegård under kronen, hvor fæstebonden under Svenskekrigen hed Lars Rasmussen Lærke. I årene 1658-1660 var gården flere gange udsat for plyndringer og overfald.

Efter Lars Lærke's død o. 1681 skiftede Maren Madsdatter, der var hans anden kone, med de 5 sønner og 4 døtre og giftede sig med Rasmus Olsen, der også hørte til Lærke-slægten. Rasmus Olsen dør barnløs i 1692, hvorefter Maren Madsdatter går på aftægt hos stedsønnen Jacob Larsen Lærke, der kommer hjem fra Sageby og overtager Høvdingshus, der i matriklen i 1688 var ansat til godt 8 tdr. hartkorn - så det var efter forholdene en ganske stor gård.

Jacob Lærke's første kone døde i 1691 fra 6 børn, og Jacob gifter sig med Kirsten Hansdatter, der får 2 børn. Efter Jacob Lærke's død i 1701 gifter enken sig med Hans Hansen, der tager navn efter forgængeren. I ægteskabet med Hans Lærke får Kirsten Hansdatter 3 børn, inden hun dør omkring 1711. Af skiftet, der finder sted efter hendes død, fremgår det, at Høvdingshus var en veldrevet gård med en i forhold til tiden stor besætning og en ud-sæd på mere end 20 tdr. korn. Dertil kommer, at skovfogedstillingen, der hørte til gården, gav indtægter i form af brænde og jagtmuligheder.

Hans Lærke sidder nu med 5 børn i alderen fra 2 til 12 og gifter sig samme år med Johanne Hansdatter, der i de kommende år føder ham 5 børn.

I 1701 er Høvdingshus krongods og hører under Vordingborg Slot, hvor Christian 5.'s broder, prins Jørgen, residerer. En halv snes år efter prins Jørgen's død i 1708 bliver Hans Lærke rytterbonde under Vordingborg Rytterdistrikt, der blev oprettet af

Frederik 4. i 1718. I forbindelse hermed blev der foretaget en synsforretning, der omfattede samtlige gårde i distriktet. Høvdingshus var da den største af Mern's 77 ryttergårde.

I de følgende år oplevede Hans Lærke landbrugskrisen i 1730'erne, ligesom han bliver vidne til stavnsbåndets oprettelse i 1733. Ved en synsforretning i 1739 var gårdens tilstand forringet bl.a. på grund af sygdom i besætningen.

Hans Lærke dør i 1740 efter 39 år som mand på Høvdingshus, hvorefter Johanne Lærkes sidder som fæster på gården i de næste 11 år. Dette kunne lade sig gøre, fordi 3 af hendes sønner - Jens, Peder og Mads - endnu er hjemme. Først da Peder kommer til Sageby og Mads til Kindvig, hvor broderen Jacob i forvejen var rytterbonde, overtager Jens gården, og Johanne går på aftægt, indtil hun dør i 1758.

Jens Lærke gifter sig i 1751 med Ellen Olufsdatter, som i de kommende år skænker ham 9 børn.

Men - deres tilværelse på Høvdingshus slutter brat i 1762, hvor Jens Lærke - næppe af egen fri vilje - må afgive gården til skovrider Christoffer Petersen fra Emnegårde, hvorefter Jens overtager gård nr. 6 i Balle, som Peter Hemmingsen måtte gå fra.

På tidspunktet for rytterdistriktets salg - i 1774 -, hvor gården indgik som en del af den nyoprettede hovedgård nr. 11 måtte den nu 80-årige skovrider afgive sin fæstegård og fik som kompensation herfor forhøjet sin pension fra 80 rdl. til 130 rdl.

Høvdingsgaard

Salget af Vordingborg Rytterdistrikt. I 1763 blev det ved kongelig resolution besluttet at sælge alt ryttergods, og i de følgende år afhændedes størstedelen af godset under de forskellige rytterdistrikter - men først i 1774 kom turen til Vordingborg

distriktet, hvor ryttergodset under forberedelsen til den efterfølgende auktion blev delt i 12 hovedgårde:

Nr. 1: Hovedgård af Vordingborg Slots ladegård - senere Iselin efter køberen, konferensråd. Reinhard Iselin.

Nr. 2: Hovedgård af Vordingborg Slots ladegård - senere Rosenfeldt - navngivet af køberen, ovennævnte Reinhard Iselin, hvis våben indeholdt roser.

Nr. 3: Hovedgården Aunø, der ligeledes blev erhvervet af Reinhard Iselin.

Nr. 4: Hovedgården Øbjerggaard, der blev købt af etatsråd Niels Rybjerg.

Nr. 5: Hovedgården Snertingegaard, der blev den fjerde hovedgård, som konferensråd Iselin fik hammerslag på.

Nr. 6: Hovedgården Lundbygaard blev købt af generaladjutant ved garden, Caspar Wilhelm von Munthe af Morgenstierne.

Nr. 7: Hovedgården Skovbygaard, erhvervedes af tidligere slagtermester og forpagter Hans Pedersen, der året i forvejen havde giftet sig med møllerenken Inger Engel, og gårdens navn blev herefter Engelholm.

Nr. 8: Hovedgården Beldringe, der blev købt af kammerherre Frederik Sophus Raben.

Nr. 9: Hovedgården Lekkendegaard, der ligeledes blev tilskødet kammerherre Raben.

Nr. 10: Hovedgården Skuderup blev tilskødet kammerjunker Hans Gustav Lillienkiold, der i 1760 på auktion havde købt selvejergården Skuderupgaard. Hovedgården fik nu navnet Lilliendal efter køberen.

Nr. 11: Hovedgården Høvdingsgaard, der blev tilskødet køberen af hovedgård nr. 10 - Hans Gustav Lillienkiold. Se nedenfor.

Nr. 12: Hovedgården Kalvehave, der blev købt af grosserer Peter Johansen, der gav gården navnet Petersgaard.

Auktionen over hovedgården Høvdingsgaard

Hovedgård nr. 11 omfattede:

Fæstegården Høvdingshus	ca. 9 tdr. hartkorn
Gård nr. 8 og 13 af Nørre Mern	ca. 13 - -
Gård nr. 1, 7, 8, 9 og 10 af Sdr. Mern	ca. 32 - -
<hr/>	
Til fri Hovedgaards Taxt i alt	ca. 54 tdr. hartkorn,
hvortil kom følgende bøndergods med	ca. 244 - -

Af Mern sogn

Sageby by	9 gårde 6 huse
Sageby mølle	1 -
Kindvig by	12 - 7 -
Sdr. Mern	13 - 7 -

Af Vordingborg sogn

Bakkebølle by	16 gårde 24 huse
Ialt	51 gårde 44 huse.
d.v.s. i alt 298 tdr. hartkorn.	

På auktionen blev der afgivet følgende bud:

Ditlev Staal	24.100 rdl.
Hans Gustav Lillienkiold	24.200 -
Hincheldey	25.000 -
Forvalter Carlsen	27.250 -
Peter Johansen	27.300 -
Forvalter Rosted	28.000 -
Ditlev Staal	34.100 -
Peter Johansen	34.550 -
Forvalter Carlsen	36.520 -
Hincheldey	36.600 -
Hans Gustav Lillienkiold	36.620 -,
<i>hvorefter sidstnævnte fik hammerslag for</i>	<i>36.620 rdl.</i>

Skødet, der blev udstedt 8. juli 1779, omfattede foruden Høvdingsgaard både hovedgård nr. 10 - nu kaldet Lilliendal - med et bud på 34.000 rdl. for 388 tdr. hartkorn samt følgende separate gods med 66 tdr. hartkorn: Balle by med 10 gårde og 9 huse - budsum 8.148 rdl. Sageby mølle - mølleskyld - budsum 520 rdl. Mern mølle - mølleskyld - budsum 1.000 rdl.

D.v.s en samlet budsum for alle ejendommene med ca. 750 tdr. hartkorn på ikke mindre end 80.288 rdl.

Hans Gustav Lillienkiold

Slægtsnavnet kan føres tilbage til 1676, hvor Hans Hansen Schmidt, der var søn af Hans Schmidt fra Tønder, efter en karriere som embedsmand i Norge blev adlet og antog navnet Lillienkiold (opr. Lillien-schiold). Hans datter, Else Hansdatter, blev i 1664 gift med Peder Pedersen Montagne, og deres søn, oberstløjtnant Peder Montagne Lillienkiold, optog moderens slægtsnavn. En af deres sønner, major Hans Christoph Lillienkiold, blev i sit første ægteskab med Christine Sophie Magdalene von Ferber i 1727 fader til Hans Gustav Lillienkiold.

H. G. Lillienkiold var tjenstgørende i søetaten, først som kadet, hvor han i 1745-1746 var med fregatten Falster på togt til Middelhavet. I 1747 blev han udnævnt til sekondløjtnant og var i 1751-1753 med fregatten Docquen til Middelhavet og Marokko. I 1754 blev han premierløjtnant og året efter næstkommanderende på fregatten Blaa Heyren, der i 1757, hvor han var blevet kammerjunker og senere kaptajn-løjtnant, afgik til Vestindien.

Efter i 1758 at have fået Frederik 5.'s til-ladelse indgik han i 1759 på St. Thomas ægteskab med den 19-årige Elisabeth de Malleville, der var medejer af et sukker-værk.

I 1760 vendte han hjem til Danmark, hvor han som tidligere nævnt købte Skuderupgaard med ca. 10 tdr. hartkorn af Hedvig Terkelsen, der var enke efter en københavnsk rådmand.

Allerede som 35-årig måtte han i 1762 på grund af sygdom forlade søetaten og sluttede sin karriere som kommandørkaptajn. I 1769 blev han udnævnt til kammerherre og i 1782 blev han hvid ridder.

I 1767 nedkom Elisabeth Lillienkiold f. de Malleville med en søn, Peder Carl Lillienkiold (1767-1839), der blev søofficer som sin fader.

I 1768 mistede han sin hustru og giftede sig året efter med Mette Cathrine Bertelsen de Cederfeld, der siden 1762 havde været gift med Claus Caspergaard, der døde i 1765.

Mette Cathrine Lillienkiold f. Bertelsen de Cederfeld døde på Skuderupgaard i 1769 efter et års ægteskab, og herefter indgik H. G. Lillienkiold sit tredje ægteskab i 1771 - denne gang med den 18-årige Sophie Charlotte Heltzen (1753-1834).

Efter at have været ejer af såvel Høvdinggaard som Lilliendal i 11 år solgte han i 1785 begge godser til etatsråd N. L. Reiersen.

Hans Gustav Lillienkiold døde i 1796.

Niels Lunde Reiersen

Niels Lunde Reiersen's oldefar på fædrene side hed Reir Reiersen (1642-1711), og han var antagelig ruhugger på Holmen. I ægteskabet med Lisbet Jensdatter var der en søn, Jens Reiersen (1670-1732), der blev bogholder ved søetaten med titel af justitsråd. I ægteskabet med Catharine f. Winecken kom der 11 børn til verden, 6 sønner og 5 døtre. En af sønnerne var Peter Reiersen (1713-1773), der blev bogholder - senere med titel af justitsråd - ved det af kongen oprettede Varemagasinet. Han blev gift med Anna Elisabet f. Lunde, der fødte 16 børn, hvoraf dog kun 7 nåede voksenalderen - herunder sønnen Niels Lunde Reiersen.

N. L. Reiersen blev født i 1742 og døde som ugift og barnløs i 1795 efter et bemærkelsesværdigt levnedsløb. Efter

som ung at have været til søs med et kofardiskib blev han som 18-årig antaget som medhjælper hos faderen og startede dermed en mangeårig karriere som embedsmand. Da Varemagasinet i 1778 blev omorganiseret overtog han som kommercesekretær faderens tidligere stilling som bogholder under direktøren, Frederik de Coninck. Efter at have virket som protokol- og forretningsfører for et udvalg, der førte tilsyn med fabrikkerne, blev han i 1774 som kammerråd udnævnt til fabrikkommissær og i 1777 medlem af Varemagasinets direktion.

Forinden havde han i 1775 på en auktion købt den kongelige silkefabrik og samme år etablerede han sammen med de Coninck „Handelshuset de Coninck & Reiersen“. Embedsmanden var nu også blevet fabrikant og købmand.

Niels Lunde Reiersen, der i 1783 var blevet etatsråd, var særdeles velhavende og erhvervede i 1784 godserne Nysø, Jungshoved og Oremandsgaard for 136.200 rdl. og året efter - i 1785 - købte han som ovenfor nævnt Høvdingsgaard og Lilliendal samt Skuderupgaard for 150.000 rdl. og blev dermed en af Sydsjællands største jordbesiddere. Endelig købte han - ligeledes i 1785 - Mern kirke for 5.250 rdl..

Administrationen af godserne blev fra 1786 lagt i hænderne på justitsråd Søren Engelbreth, men ejeren, der drev sine omfattende forretninger fra boligen i hovedstaden, besøgte ofte sine godser og interesserede sig for udviklingen indenfor landbruget.

N. L. Reiersen var svagelig og døde som 53-årig i 1795. Hans bo blev opgjort til ca. 500.000 rdl., der i henhold til testamentet for størstedelens vedkommende indgik i det af ham stiftede fond „Det Reiersenske Fond“, der fortrinvis skulle yde støtte til „Manufacturvæsenets og Industriens Udvikelse og Forøgelse“.

Efter hans død købtes både Høvdingsgaard og Lilliendal af generalfiskal, justitsråd P. Uldall.

Peter Uldall

Peter Uldall er født i Assens i 1743 som søn af Hans Pedersen Uldall (1705-1782) og hustru Kirstine Hansdatter (Hougaard) (1711 eller 1714-1796). Begge forældre havde gjort tjeneste ved hoffet - Hans Uldall som lakaj og Kirstine Hansdatter som kokke- og vaskepige. Efter at have taget dansk-juridisk eksamen i 1741 blev Hans Uldall efter ansøgning til kongen udnævnt til byfoged i Assens, hvor han tillige blev borgmester i 1755.

Det samme år blev sønnen student som 12-årig, og tog året efter sin Baccalaureus-eksamen (den laveste akademiske grad jf. nutidens Bachelor-grad). Efter faderens ønske læste han derefter teologi og bestod eksamen heri i 1759. Efter to års ophold i Assens forlod han i 1761 „med glæde“, som han selv skriver, sine forældres hus, og rejste til København for at læse jura. I 1763 fik han sin embedseksamen, men først i 1765 tilsmilede lykken ham, idet han fik ansættelse som fuldmægtig hos højesteretsadvokat J. J. Anchersen. Hermed var grunden lagt til en fremragende juridisk karriere, hvor han allerede i 1769 - 26 år gl. - bestod prøven som advokat for højesteret.

Efter i flere sager at have bevist sine fremragende evner, blev han i 1772 efter dronning Caroline Mathildes begæring beskikket som hendes forsvarer for den nedsatte kommission, ligesom han fik befaling til at være defensor i sagen mod Struensee. Efter afslutningen af sagen, der som bekendt endte med dronningens landsforvisning og Struensee's henrettelse, var Peter Uldall nu som 29-årig kendt og respekteret som en af landets førende jurister.

I efteråret 1772 indgik Peter Uldall ægteskab med sin ungdoms kærlighed, Antoi-

nette Hansen, (1741-1804), der var datter af generalkrigskommissær Stephen Hansen (1701-1770) til Frydendal (det nuværende Torbenfeldt). Foruden godset efterlod Stephen Hansen sig en betydelig formue, og datteren Antoinette arvede således næsten 20.000 rdl..

I 1776 blev Peter Uldall justitsråd, og i 1783 udnævntes han til generalfiskal og i 1788 kom hertil udnævnelsen til viceborg-

mester i København. Hans indtægter var efterhånden betydelige og dette i forbindelse med hustruens arv gjorde det i 1796 muligt for ham at købe Høvdingsgaard og Lilliendal fra Niels Lunde Reiersens bo. Det menes, at det var hans hensigt med købet at søge et baroni oprettet til en af sine tre sønner, men dette nåede han ikke, da han 2 år senere - i 1798 - døde af et slagtilfælde kun 55 år gammel.

Indgangspartiet, Høvdingsgaard 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

Efter hans død blev godserne skilt, idet enken, Antoinette Uldall, i 1799 (skøde i 1800) afhændede Høvdingsgaard for 78.000 rdl. til Lars Terpager Hagen (1756-1833), der gennem sin første hustru var svigersøn til ejeren af Petersgaard, skibsreder Peter Johansen, og i 1800 solgte hun for 143.000 rdl. Lilliendal til Th. Bech, der to år senere videresolgte godset til baron, senere greve Adam Christopher Knuth.

Lars Terpager Hagen

Med Høvdingsgaards beliggenhed i Mern sogn fører navnet Terpager os tilbage til 1720, hvor Lars Terpager Hagen's morfar - Lars Pedersen Terpager - blev kaldet til præst i sognet. Han blev født i Ribe i 1684 og efter studentereksamen blev han cand. theol. i 1706. Efter flere udlandsophold blev han i 1708 huslærer for geheimeråd Niels Krag's søn og rejste sammen med denne til udlandet i 1711. I 1713 vendte han tilbage til Danmark og blev samme år magister. Han virkede som sognepræst i Mern fra 1720 til 1766 og var i årene fra 1730 til 1766 provst i Bårse Herred. I 1772 døde han 88 år gl.

Med sin hustru - Anna Hansdatter Schütz (1698-1746) - fik han seks børn, og en af døtrene - Anna Lauritsdatter Terpager (1731-1820) - blev gift med Peter Haagensen Hagen (1718-1783). I ægteskabet var der 11 børn, herunder Lars Terpager Hagen, der blev født i 1756.

I folketællingen fra 1787, møder vi ham på Petersgaard, hvor han som 31-årig er forpagter. I husstanden finder vi hans moder, Anna Hagen f. Terpager, enke efter Peter Haagensen Hagen, der er død fire år tidligere. Moderen holder hus for sønnen og den ugifte datter, Ane Elisabeth Hagen, der er 20 år gl. I husstanden finder vi desuden Niels Hansen Plum, der er fuldmægtig hos forpagteren, samt 10 tjenestefolk - heraf 2 ugifte mænd, 7 ugifte piger og 1 enke på 41.

Efter skibsreder Peter Johansen's død solgte hans arvinger i 1799 Petersgaard til kronen, der frasolgte bøndergodset, medens skovene forblev statsejendom. Og samme år købte Lars Terpager Hagen som tidligere nævnt Høvdingsgaard, som forblev i hans eje indtil hans død i 1833.

Lars Terpager Hagen var gift 2 gange, første gang med en datter af skibsreder Peter Johansen, der som nævnt ovenfor var ejer af Petersgaard, og 2. gang med Maren Elisabeth Bjørn. Han efterlod sig en søn, Peter Hagen, der arvede Høvdingsgaard, og en datter, Anna Regine Hagen, der i 1840 blev gift med den senere ejer af godset, Ernst Fr. A. Bilsted.

Peter Hagen.

Efter Lars Terpager Hagen's død i 1833 overtog sønnen, Peter Hagen (o. 1815-1849), Høvdingsgaard. Han var på det tidspunkt kun ca. 18 år gl. og døde som sindssyg allerede som 34-årig i 1849.

At det var en betydelig ejendom, som Peter Hagen havde overtaget efter faderen, illustreres af den i 1834 stedfundne folketælling, hvor husstanden omfattede i alt 38 personer - heraf 5 familiemedlemmer:

- Peter Hagen, 19 år og ugift ejer af gården
- Maren Elisabeth Bjørn, 47 år og enke Peter Hagen's moder
- Anna Regine Hagen, 19 år og ugift Peter Hagen's søster
- Karen Laurentie Bjørn, 30 år og ugift Familiemedlem
- Petra Marie Bjørn, 19 år og ugift Plejedatter

Blandt de øvrige 33 personer finder vi:

- 1 lærerinde
- 1 kokkepige
- 1 stuepige
- 1 syjomfru
- 1 forvalter - ugift
- 1 skovfoged - gift - 1 barn

1 skovplantør - ugift
1 gartner - ugift
1 murer - gift
1 røgter - enkemand - 2 børn
1 kusk - ugift
og derudover
17 tjenestefolk - heraf 9 mandlige.

Det var i Peter Hagen's ejertid, at de første Mern-fester fandt sted.

Baggrunden herfor skal i virkeligheden søges i Paris, hvor julirevolutionen fandt sted i 1830. I Danmark blev der ikke oprør, men enevældens tid var ved at rinde ud, og Frederik 6. måtte i 1831 udstede Anordningerne om de rådgivende stænderforsamlinger, og 10 år senere underskrev Christian 8. Landkommunalloven - de første spirer til fremtidens demokrati. Dette gav allerede fra 1839 anledning til de første folkefester på Himmelbjerget og Skamlingsbanken, og i 1843 fandt det første af omkring 12 møder sted i Mern Hestehave - senere omtalt som Høvdingsgaard-sko-ven. Folkefesterne fortsatte efter Peter Hagens's død i 1849 under den nye ejer, Ernst Fr. A. Bilsted, indtil 1858, hvorefter festerne i de næste 10 år - bortset fra 1864 - blev afholdt i Sageby.

Ernst Frederik August Bilsted

Efter Peter Hagen's død forblev Høvdingsgaard i familiekredsens eje, idet Ernst Fr. A. Bilsted (1808-1871), der i 1841 blev gift med Peter Hagen's søster, Anna Regine (1815-1888), overtog ejendommen.

Den nye ejers farfar var kancelliråd, grosserer Jacob Bilsted (1744-1811), der var gift med Christine f. Schiernbech. Deres søn, Hans Bilsted (1774-1830) blev juridisk kandidat som 23-årig og allerede i 1802 højesteretsadvokat. Senere fulgte udnævnelse til justitsråd i 1813, til generalfiskal og etatsråd i 1824 og i 1828 sluttede han karriéren med udnævnelse til kammeradvokat.

Hans Bilsted blev i 1805 gift med Anna Dorothea f. Munthe af Morgenstjerne (1786-1837), med hvem han fik 3 sønner og 3 døtre. Den næstældste søn blev født i 1808 og fik navnet Ernst Frederik August Bilsted (1808-1871).

Han blev som nævnt ovenfor i 1841 gift med Lars Terpager Hagen's datter, Anna Regine (1815-1888). De fik 4 børn - 1 søn og 3 døtre, hvoraf Anna Elisabeth Helene Caroline (1841- ?) i 1866 blev gift med F.P.A. Uldall (se nedenfor) og Emma Henriette Ernesta Regina(1849-1939) i 1881 blev gift med Bredo O.E. Obelitz (se nedenfor). De to svigersønner overtog i 1888 Høvdingsgaard efter svigermoderens død.

En af Ernst Fr. Aug. Bilsteds venner var H.C. Andersen, der i et brev til Jette Wulff den 27. november 1849 skriver: *„I dag vilde jeg have holdt mig hjemme, men Éen af mine Venner fra Studenterdagene, den unge Godsbesidder Bildsted, som jeg nu i tyve-Aar har lovet at besøge, vi tales ved paa Gaden, skrev mig saa smukt til igaar om at bryde Isen, med at spise hos ham i Dag, og saa maatte jeg derhen ...“*

Vi møder også digteren senere - den 26. januar 1866 - i forbindelse med et af flere afskedsarrangementer før rejsen til Portugal. Dette fandt sted hos teaterintendant Berner, hvor H.C. Andersen atter møder sin „dusbroder“ fra studentertiden, gods-ejer Bilsted til Høvdingsgaard, der var til stede sammen med familie bl.a. datteren Anna Felicia, der senere blev gift Hillerup. I 1871 mødes de to studentervenner endnu en gang.

Efter hofjægermester Ernst Fr. Aug. Bilsted's død i 1871 forblev enken - Anna Regine Bilsted - på Høvdingsgaard, hvor hun inden sin død i 1888 nåede at se sine døtre Anna og Emma gift med henholdsvis F.P.A. Uldall og Bredo O.E. Obelitz, der sammen overtog Høvdingsgaard efter svigermoderens død.

Efter overtagelsen af Høvdingsgaard opførte Ernst Bilsted i 1852 den sen-klassicistiske hovedbygning, der senere - i 1901 - blev delvist ombygget.

Fritz Peter Adolph Uldall

F.P.A. Uldall's oldefar på fædrene side, Peter Uldall (se ovenfor), der var ejer af Høvdingsgaard fra 1796-1798, fik med sin hustru, Antoinette Uldall, tre sønner, hvoraf den ældste, Hans Frederik Uldall (1775-1836) blev gift med Anna Marie Dorothea Købke (1774-1838), der fik tre sønner og en datter.

Den næstældste søn, Carl Vilhelm Uldall (1804-1883), der blev overauditør, giftede sig med Julie Vilhelmine Rottbøl (1804-1879), og de fik i 1835 sønnen Fritz Peter Adolph Uldall.

F.P.A. Uldall blev løjtnant i marinen i 1856, premierløjtnant 1868, kaptajn 1873, kommandør 1885, kontreadmiral 1897 og viceadmiral 1899.

I 1864 gjorde han tjeneste i fregatten „Sjælland“, der i marts måned var i kamp med flere tyske skibe, og i løbet af karrieren deltog han i en lang række togter, herunder til Middelhavet 1869-1870 i anledning af Suez-kanalens åbning, i 1872 til Vestindien med korvetten „Dagmar“, og i 1899-1890 som chef for krydseren „St. Thomas“ på togt i Middelhavet.

Som kommandør var han i en årrække tjenstgørende i Marineministeriet og derefter indtil 1897 stabschef hos viceadmiralen. Som kontreadmiral og viceadmiral virkede han som eskadrechef.

I 1901 blev han tildelt Storkors af Dannebrog.

Som ovenfor omtalt ægtede han i 1866 Anna Elisabeth Helene Caroline Bilsted (f. 1841), der var datter af hofjægermester Ernst Fr. Aug. Bilsted og Anna Regine f. Hagen.

Efter sin fader arvede han hovedgården Knivholt i Nørrejylland og overtog sam-

Høvdingsgaard 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

men med Bredo O.E. von Obelitz Høvdingsgaard i 1888.

Bredo Ove Ernst von Obelitz

Slægten Obelitz er en pommersk adelslægt, der kom til Danmark i 1600-tallet, hvor Bredo O.E. Obelitz' tiptipoldefar, Balthazar Gebhard I von Obelitz (1640-1707) i 1662 blev ejer af Rammegaard. Hans søn med Ide Juel (o. 1666-1727) major Balthazar Gebhard II von Obelitz (1705-1769) fik i ægteskabet med Anne Margrethe Lindner to sønner, hvoraf Balthazar Gebhard III von Obelitz (1728-1806) blev juridisk professor i 1759. Derefter fulgte udnævnelser til justitsråd, etatsråd og konferentsråd. I 1785 overtog han ved en testamentarisk bestemmelse af 1773 Skjoldemose efter Etatsrådinde Sophie Krag. Han var gift to gange og fik i sit andet ægteskab med Christiane Birgitte Gaarder (1733-1814) sønnen Frederik von Obelitz (1773-1839) var chef for Landsoversamt Hof- og Stadsrettens Arkivkontor og udnævnt til kammerjunker. Han blev i 1812 gift med Ellen Findt (1782-1869) og fik med hende fire børn. Den ældste søn var Gebhard Christian Vilhelm von Obelitz (1816-1881), der blev jurist og sluttede sin karriere med udnævnelsen til højesteretsassessor i 1870 - et embede som han bestred indtil han i 1881 døde på Høvdingsgaard.

I 1876 blev hans tiptipoldefar, Balthazar Gebhard I von Obelitz's efterkommere anerkendt som hørende til den danske adel.

Gebhard Chr. Vilh. V.O. ægtede i 1846 Julie Johanne von Munthe af Morgenstjerne ((1820-1911), der var datter af Bredo Ove Ernst Munthe af Morgenstjerne og hustru Henriette f. Scharffenberg. Deres ældste søn Bredo Ove Ernst von Obelitz (1849-1910), der var opkaldt efter sin morfar, blev som ovenfor nævnt, sammen med F.P.A. Uldall ejer af Høvdingsgaard i 1888. Bredo v. Obelitz var i forvejen ejer af Staalvængegaard.

Bredo von Obelitz blev som cand. jur. Protokollsekretær i Højesteret, senere kriminalretsassessor og kriminaldommer i København.

Han blev i 1881 som tidligere omtalt gift med Emma Henriette Ernesta Regina Bilsted, og de fik i de følgende år fem børn, heraf to døtre og tre sønner.

Efter omkring 13 års ejerskab solgte Bredo von Obelitz og F.P.A. Uldall i 1901 Høvdingsgaard til plantageejer A.F.J.C. Lassen.

Axel Frederik Julius Christian Lassen

Lassen-slægten kan følges tilbage til 1600-tallet, hvor vi møder Laurs Christensen, der var degn i Ørre og Hodsager sogne. Hans søn, Alexander Lauritzen, fik 2 sønner, hvoraf vi følger Jørgen Alexandersen Lassen, der levede fra 1713 til 1783. Han var sognepræst i Hejls og Vejstrup fra 1753 til sin død i 1783. I 1754 blev han gift med Maria Ærebo (1731-1794), med hvem han fik 3 sønner og 5 døtre.

Den ældste søn, Rasmus Lassen (1755-1825) blev teolog som faderen og var sognepræst i Kværndrup på Fyn i 37 år. Han var gift 3 gange, første gang med Karen Landorph Melby (1763-1789), med hvem han fik 2 sønner - Adam (Alexander Frederik) Lassen (1788-1875) og Axel Frederik Lassen (1789-1883), efter hvis fødsel moderen døde. I det andet ægteskab med Bartholette Dorothea Holmer (1765-1800) kom 8 børn til verden, men kun 3 heraf nåede voksenalderen, herunder Jørgen Alexander Lassen (1800-1888), der ved faderens død i 1825 efterfulgte ham som sognepræst i Kværndrup. I det tredje ægteskab med Marie Elisabeth Lautrup (1780-1850) kom der ingen børn.

Adam (Alexander Frederik) Lassen (1788-1875) var i en periode apoteker i Ebeltoft, og blev senere gæstgiver i Vejle og levede senere som partikulier i Køben-

havn. Han giftede sig i 1816 med Eleonora Sophie Gottschalck (1798-1838) med hvem han i årene 1817 til 1838 fik ni børn, syv døtre og to sønner.

Den yngste søn, Alexander Frederik Lassen (1828-1908) blev teolog som sin farfar og oldefar og virkede som sognepræst, senest i Sværdborg i Sydsjælland. Han blev i 1855 gift med Christine Petrea Emilie Zahle (1829-1902), der fik ni børn, hvoraf de syv nåede voksenalderen.

Den ældste søn, Aksel Frederik Julius Christian Lassen (1858-1925) kom som 14-årig til søs, indtil han i 1877 blev plantør på Sumatra og var ejer af en tobaksplantage. I 1895 kom han tilbage til Danmark og erhvervede i 1901 - som ovenfor nævnt - Høvdingsgaard.

Under opholdet på Sumatra blev han i 1884 gift med Jane Crawford Hewetson, der døde i barselseng året efter, og han giftede sig 2. gang i 1889 med Ebba Schau (1858-1931), med hvem han fik 2 døtre og 2 sønner. Den ældste søn, Arne Frederik „Fritz“ Lassen (1889-1970) blev læge, medens den yngste, Emil Victor Schau Lassen (1893-1981) i 1917 som 24-årig løjtnant overtog Høvdingsgaard efter sin fader.

Emil Victor Schau Lassen

Løjtnant, senere kaptajn, Emil Victor Schau Lassen (1893-1981) giftede sig et par år efter at have overtaget Høvdingsgaard med Suzanne Marie Signe Raben-Levetzau (1888-1953), der var datter af den senere udenrigsminister, lensgreve Frederik Christopher Raben-Levetzau (1850-1933) og Lillie Suzanne Moulton (1864-1946).

Suzanne Lassen er kendt som tegner og forfatter - først og fremmest for sine børnebøger - men også for bogen om sønnen Anders („Anders Lassen - Sømand og soldat - Beretninger samlet af hans moder“).

Anders - hvis fulde navn er Anders Frederik Emil Victor Schau Lassen - kom til

verden som den ældste af tre børn i 1920 og levede sine første drengeår på Høvdingsgaard sammen med sin broder, Frants Axel Lassen, der var et par år yngre. Efter at familien var flyttet fra Høvdingsgaard til Bækkeskov i 1929 kom Anders på Herlufsholm i 1932, men flyttede i 1935 til Lundby Realskole.

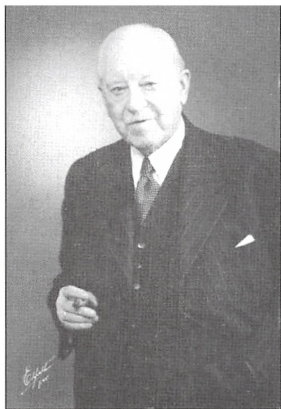
Efter eksamen var han en kort tid på Ollerup og gik så som 18-årig til søs som kahytsdrenge. I 1939 kom han hjem fra Bangkok og påmønstrede derefter „Eleonora Mærsk“ - og kom aldrig tilbage til Danmark. I oktober 1940 afmønstrede han i Capetown og fik hyre på et britisk skib, hvor han afmønstrede efter ankomsten til Skotland. Her meldte han sig som frivillig til den engelske hær, hvor han under det meste af den 2. verdenskrig var tilknyttet en nyoprettet enhed „Special Boat Service“. Han deltog bl.a. i commando-raids i Afrika, det græske øhav og i Italien, hvor han faldt den 9. april 1945. Ved sin død havde han rang af major og var højt dekoreret - 3 Military Cross og posthumt Victoria Cross. Han ligger begravet på den britiske kirkegård ved Argenta i Italien. Ved Sct. Peders Kapel i nærheden af Præstø er der rejst en mindesten for ham.

Anders Lassen's ovenfor nævnte yngre broder, Frants Axel Lassen (1922-1997) blev i 1954 gift med Elisabeth Danne-skiold-Samsøe til Brattingsborg, Holmegaard og Juellinge, og deres efterkommere fører navnet Danne-skiold Lassen.

I 1929 solgte Emil Victor Schau Lassen Høvdingsgaard til Emil A. Hagstrøm, U.S.A. for 1½ mill. kr., og familien flyttede derefter til Bækkeskov, der blev købt for 1 mill. kr.

Emil A. Hagstrøm.

E. A. Hagstrøm var ejer af Høvdingsgaard fra 1929 til 1938, hvor han solgte ejendommen til Hans Christian Lystrup.

Hans Christian Lystrup

Hans Chr. Lystrup blev født i 1875 i Havrebjerg i nærheden af Slagelse som søn af gårdbestyrer Hans Christian Lystrup (1839-1875) og Karen Marie Mouritzdatter (1846-1928). Efter konfirmationen kom han i lære i en købmandsforretning i Slagelse, hvor han senere blev ansat i den lokale bankdirektør Peter Thomsens forretning med kolonial- og delikatessevarer samt vinhandel.

Efter at have frekventeret Grüners Handelsakademi i København søgte han videreuddannelse i udlandet - først som volontør i et kaffefirma i Bremen og senere som korrespondent i Dresden-firmaet Seidel & Naumann, der fremstillede såvel cykler som symaskiner.

Et par år senere vendte han tilbage til Danmark, hvor han startede en mindre engrosforretning, hvor han dels solgte symaskiner fra Seidel & Naumann, dels cykler fra Wanderer Werke. I 1902 optog han forhandlingen af motorcykler fra Wanderer Werke, og i 1912 begyndte han at sælge automobiler. Han blev dermed en af branchens pionerer og oprettede i 1916 en filial i København, og blev samme år generalrepræsentant for General Motors i Danmark. Senere blev han en af dette firma's hovedforhandlere og efterhånden blev forretningen udvidet med andre bilmærker m.v. I 1959 blev firmaet omdannet til et aktieselskab.

Hans Lystrup påtog sig en række tillidshverv - først og fremmest som medlem af bestyrelsen for Automobil- og Cykelgrossererforeningen i årene fra 1915 til 1940 (som formand fra 1919-1940) - men også som formand for udstillingsbygningen Forum (1932-1961), hvor han var initiativtager til opførelsen i 1926. Ligeledes bør hans indsats for Det kgl. danske Haveselskab nævnes (medlem af bestyrelsen fra 1930 til 1957 og derefter æresmedlem).

Også indenfor land- og skovbrug var han aktiv. I 1931 erhvervede han Mullerupgaard ved Slagelse og 7 år senere - i 1938 - købte han Høvdingsgaard for 1.425.000 kr.

I 1926 blev han Ridder af Dannebrog og i 1939 Dannebrogsmænd.

I 1933 giftede han sig med Ingeborg Christine Anna Marie Søborg (1901-1988), der var datter af hotelejer Henry Søborg (1866-1939) og Kirstine Christensen (1876-1947). Hans Chr. Lystrup og Ingeborg Lystrup fik i 1937 datteren Karen-Marie Lystrup, senere gift med gods-ejer Anders W. Dinesen, Skjørringe.

Efter Hans Lystrup's død i 1962 overtog datteren Karen-Marie Dinesen (se nedenfor) Høvdingsgaard, medens Ingeborg Lystrup beholdt Mullerupgaard, indtil barnebarnet Karin Dinesen (1960-) senere overtog denne ejendom.

Hans Lystrup var et musisk menneske med interesse for musik - specielt Wagner - bøger, tæpper og ikke mindst malerkunst.

Familien boede i en lejlighed oven over bilforretningen i Pile Allé, afvekslende med Høvdingsgaard og om sommeren Mullerupgaard.

Karen-Marie Dinesen (f. Lystrup)

Som ovenfor nævnt blev Karen-Marie Lystrup født i 1937 som datter af Ingeborg og Hans Christian Lystrup.

Skolegangen begyndte på Høvdingsgaard med privatundervisning i 1943-44

og fortsatte i 1945 i underskolen i Vordingborg indtil 1948, hvor hun på Vordingborg Gymnasium begyndte i mellemskolen og senere efter tre år i gymnasiet som 17-årig blev nysproglig student i 1955.

Efter studentereksamen gik turen samme år til Frederiksberg Husholdningsskole og i 1956 på kostskole i Paris i et halvt år. Senere på året begyndte hun på Niels Brock's Handelsskole, hvorfra hun i sommeren 1957 blev dimitteret med Højere Handelseksamen. Derefter var hun fra november samme år og indtil maj 1958 husholdningselev på Sørslevgaard.

Nu begyndte et nyt livsafsnit, idet Karen-Marie Lystrup den 4. oktober 1958 blev gift med godsejer Anders W. Dinesen, der i 1954 havde arvet Skjørringe gods og nu i 1958 - efter at have afsluttet sin landbrugsuddannelse - selv overtog driften af godset.

I 1960 fik parret datteren Karin Dinesen, der som nævnt ovenfor under afsnittet om Hans Chr. Lystrup senere overtog Mullerupgaard ved Slagelse efter sine bedsteforældre.

Sideløbende med en travl hverdag nåede Karen-Marie Dinesen i 1962 at bestå eksamen som autoriseret turistfører (engelsksproget). Samme år døde Hans Chr. Lystrup, og ægteparret overtog ledelsen af bilfirmaet Hans Lystrup A/S, der efter en

konsolideringsfase blev afhændet i 1974, ligesom Karen-Marie Dinesen som tidligere nævnt blev ejer af Høvdingsgaard.

I 1963 kom datteren Anita til verden. Anita Dinesen - senere gift Halbye - overtog i 1986 ved et planlagt generationsskifte Høvdingsgaard efter sin moder - se i øvrigt det efterfølgende afsnit.

Parret erhvervede i 1963 Rosenholm Skov- og Landbrug i Jylland, som de drev indtil 1983, hvor ejendommene blev frasolgt.

I 1965 fødtes datteren Camilla Dinesen - senere gift Rosenfalck - og nu bosiddende i England.

Året efter blev den gamle hovedbygning nedrevet og i 1967 kunne parret - efter at have boet på Høvdingsgaard siden sommeren 1966 - flytte ind i den nyopførte hovedbygning. Samme år blev Rikke Dinesen - senere gift Fabienke - født. Ved generationsskiftet i 1986 overtog Rikke Dinesen Skjørringe efter sin fader.

Oktober-stormen i 1967 medførte et betydeligt stormfald, der blev den direkte anledning til, at der blev etableret en golfbane på en del af de ramte skovarealer. I 1970 var de første 9 huller færdige og senere blev banen udvidet til 18 huller. Banen ejes og drives fortsat af godset, medens de sportslige aktiviteter fandt sted i en nystiftet klub - Golfklubben Storstrømmen - og nu i Falster Golfklub. Karen-Marie Dinesen var og er fortsat aktiv golfspiller og har lagt navn til en årligt tilbagevendende match - KMD-cup.

I 1974 erhvervede ægteparret en større landbrugsejendom - Woodmancott - i Sydengland, og i forbindelse med etableringen af denne bosatte parret sig i 1975 i Compton Village i nærheden af Winchester, indtil de i 1977 flyttede tilbage til Danmark. Samme år købte de som privatbolig ejendommen Lower Mill, hvorefter de i de kommende år pendlede imellem Danmark og England.

Det var også i 1977, at Anders W. Dinesen blev udnævnt til hofjægermester, og Karen-Marie Dinesen dermed blev hofjægermesterinde.

Familien var i mange år engageret i hoteldrift i Gl. Skagen, hvor hotellerne Ska-genklit og Traneklit efter ombygning blev solgt som time-share i årene fra 1982, ligesom Ruth's Hotel og Restaurant Sømærket senere blev afhændet.

Blandt parrets erhvervsmæssige interesser bør nævnes, at man i nogle år drev landbrug i Portugal, hvor klimaet gav bedre muligheder for bestemte afgrøder end i Danmark og England.

I 1994, hvor døtrene selv havde overtaget driften af de danske ejendomme, flyttede parret tilbage til Lower Mill, hvor de nu kunne hellige sig driften af Woodman-cott, men der blev dog også tid til jævnlige besøg i Danmark.

Den 5. februar 2005 mistede Karen-Marie Dinesen sin mand, der døde efter lang tids sygdom.

Karen-Marie Dinesen bor fortsat på Lower Mill og varetager driften af Wood-mancott.

Anita Halbye (f. Dinesen)

Anita Dinesen er født i 1963 som næstældste datter af godsejer Karen-Marie Dinesen (se ovenfor), og godsejer Anders W. Dinesen. De første leveår var på Skjørringe i forpagterboligen. Fra 1966 til 1967 boede Anita og familien på Høvdingsgaard, som hendes mor var blevet ejer af efter hendes morfars død i 1962. I 1967

flyttede familien ind i den nybyggede hovedbygning på Skjørringe, som hendes far havde været ejer af siden 1954.

Skolegangen begyndte i Nykøbing F., men i 1975 flyttede familien midlertidigt til England, hvor forældrene havde erhvervet en større landejendom, og så blev det først en lokal skole i Winchester og i 1977 kostskolen St. Helens School for Girls i Northwood, hvor hun sluttede som student i 1980.

Familien var nu vendt hjem til Skjørringe og efter handelsskoleuddannelse i Nykøbing F. kom Anita Dinesen i 1982 i lære hos fa. Brdr. Andersen i København. Efter afslutningen af læretiden fortsatte uddannelsen i udlandet - først som trainee hos Hartmax Specialty Stores Inc. i Californien i årene 1984 til 1986 og siden - efter et kortvarigt ophold i Danmark - som volontør hos modehuset Balenciaga i Paris. I 1987 frekventerede hun The American College i London, hvor hun blev BA i Fashion Merchandising i 1989. Efter 5 års udlandsophold vendte hun i 1989 tilbage til Danmark og blev salgschef for tre afdelinger med ungt tøj i Illum.

I august 1990 blev hun gift med Torben Halbye og fik i september året efter datteren Stine. Herefter opsagde hun sin stilling i Illum, og familien flyttede til Høvdingsgaard, som hun i 1986 efter et planlagt generationsskifte havde overtaget efter sin mor. Efter at være flyttet til Høvdingsgaard arbejdede hun i årene 1991 til 1995 sammen med ejeren af Skjørringe, søsteren Rikke Dinesen, om driften af de to ejendomme og golfbanen på Skjørringe. Samtidig tog Anita merkonom-eksamen i regnskabsføring.

I 1996 overtog Anita Halbye selv - med bistand af en driftsleder - ansvaret for driften af Høvdingsgaard, indtil hun i 1998 sammen med ejeren af Lilliendal Gods etablerede driftsfællesskabet LH Landbrug I/S.

Efter i 2000 at have erhvervet Lillebygård i Kindvig er Høvdingsgaards samlede areal 792 ha.

Godsejerparret har nu - efter at have fået sønnen August i 1993 - to børn, der begge er kostelever på Herlufsholm.

Anita Halbye var medlem af Mern sogns menighedsråd fra 1996 til 2004 og medlem af Friskolen Øster Egesborg's bestyrelse fra 1998 til 2004. AH er siden 1998 medlem af bestyrelsen for Hotel Traneklit A/S i Skagen.

Kilder

Slotte og Herregårde i Danmark, Jytte Ortman, 1994 Forlaget Sesam.

Danmarks større Gårde, 5. bind - herunder Præstø Amt - P. 181 f., Selskabet til Udgivelse af „Danmarks større Gårde“, Redaktion: E. Bülow.

Trap Danmark - 5. udgave - C.E. Gads Forlag.

Dansk biografisk Lexikon, Project Runeberg 1887-1905, C.F. Bricka.

Dansk biografisk Leksikon, 3. udgave - 1981, Gyldendal.

Danske Slotte og Herregårde - 2. udgave Bind 5 - Sydsjælland, Redaktion Aage Roussell, Hassings Forlag 1964.

Danmarks Historie, 1963-1966 - Politikens Forlag. Under redaktion af John Danstrup og Hal Koch.

Salget af Vordingborg Rytterdistrikt, F. Vestergaard, Historisk Samfund for Præstø Amt 1975.

Årbog for Historisk Samfund for Præstø Amt 1928, 1929, 1930.

Årbog for Historisk Samfund for Præstø Amt - Ny række - bind III - 1947-52, heri: Store Røttinge Dyrehave (De gamle kongelige vildtbaner i Vordingborg Amt), Jørgen R. Theisen København 1943.

Anders Lassen - Sømand og soldat. Beretninger samlet af hans moder. MeMeMedia 2000.

Stamtavle over Familien Lassen, J. Nimb Lassen.

Niels Lunde Reiersen, Et Mindeskrift, Af C. Nyrop. Udgivet af Det Reiersenske Fond - København 1896.

Memoirer og Breve - udgivet af Julius Clausen og P. Fr. Rist: Efterladte Optegnelser af Generalfiskal Peter Uldall, Aug. Bangs Forlag - København 1969.

Danmarks Adels Aarvog - 1957/58, Redigeret af Sven Houmøller og Albert Fabritius, J.H. Schultz Forlag - København 1957.

SKALK - Februar 2005 - „Spørgelsesstenen“ - H.A.

www.skovv.ang.mobilixnet.dk/per02606.htm

www.skovv.ang.mobilixnet.dk/per02607.htm

www.geocities.com/herthoni/laerkesydsj.htm
Gl. sydsjællandske slægtsnavne v/dr.phil. Holger Munk, Næstved Tidende 4.1.1959.

www.sadolins.com
One Tree Genealogy

[www.MehlGenealogy - Family Page](http://www.MehlGenealogy-FamilyPage)

www.schmith.dk/slaegtsforskning

www.historie.sydfyn.dk/steder/Skjoldemose.htm.

www.home.no.net/mikegl/fam02028.htm
m.fl.

The Landmark Family G
www.jensg-family.dk

www.reventlow.dkenealogy Project

www.genealogy.munthe.net/database/g0003228.htm.

www.andersen.sdu.dk

www.skislekt.no/adel/Obelitz.htm

www.home6.inet.tele.dk/lsj/html/index

www.kassan.dk

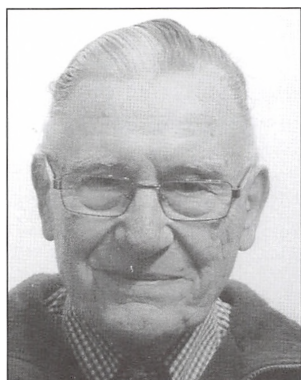
www.havrebjerg.dk

www.kb.dk, Det kongelige Bibliotek - Portrætsamlingen

www.wikipedia.org

Høvdingsgaard 2011, foto Jens Bjerre Tybjerg.

Ib Hjort-Hansen

Civiløkonom 1954. Fra 1956 til 1979 Knabstrup Keramik - direktør fra 1970. Godsforvalter for Høvdingsgaard og Skjørringe fra 1980 til 1996. Har beskrevet Skjørringes historie i „Årsskrift fra Lokalhistorisk Arkiv Stubbekøbing“ årgang 2005 og 2006. Er medforfatter til bogen „Keramik og Tegl - Knabstrup - en fabrik med liv og ler“ udgivet af Holbæk Museum og Jernløse Lokalhistoriske Arkiv 2009.

„Rævehøj“ i Vester Egesborg

Et forsvundet mindesmærke
fra stenalderen

Af Klaus Ebbesen

Den 15. juni 1990 havde Nationalmuseet besøg af Steen Andersen fra Århus. Med sig havde han bl.a. et smukt ornamenteret lerkar fra jættestuetiden. Han havde erhvervet karret fra en anden privatsamler og fået oplyst, at karret var fundet i en gravhøj på gårdejer Jens Pedersens Mark i Vester Egesborg d. 25. marts 1864; altså næsten 150 år tidligere. Nationalmuseet var naturligvis interesseret i karret og det lykkedes museumsinspektør Flemming Kaul ved en byttehandel at sikre karret for Nationalmuseet.

Nogle dage efter viste den stolte museumsinspektør mig karret med en drilsk bemærkning om, at her var et lerkar fra bondestenalderen, som jeg ikke kendte! - Jeg kikkede på karret, som så mærkelig bekendt ud. Og pludselig slog det ned i mig, at det måtte være et af hængekarrene fra „Rævehøj“ i Vester Egesborg (fig. 2). Store dele af det fund - som jeg hidtil havde opfattet som forsvundet - var i 1881 blevet tegnet af teg-

neren J. Magnus Petersen. De tegninger lå sikkert og godt i Nationalmuseets arkiv. I fællesskab fandt Flemming og jeg de gamle tegninger frem og sammenlignede med det nys erhvervede lerkar. Der var ingen tvivl. I hånden havde vi et af de lerkar, som murer Jens Larsen havde fundet d. 25. marts 1864 da han ryddede jættestuen „Rævehøj“ på gårdejer Jens Pedersens Mark ved Vester Egesborg.

Efter de gamle optegnelser bestod jættestuefundet fra „Rævehøj“ ikke alene af dette hængekar, men af adskillige lerkar, en del redskaber af sten og ben samt mange ravperler. - Hvor var resten?

Det fremgik af sagens akter, at hele fundet i 1880'erne befandt sig i prokurator Thomsens store oldsagssamling i Næstved; en enkelt flintmejsel dog i en privatsamling i København. Så Steen Andersen blev sat i gang. Og den 13. september 1990 indfandt han sig igen på Nationalmuseet, nu sammen med Otto Kristensen fra Hirts-

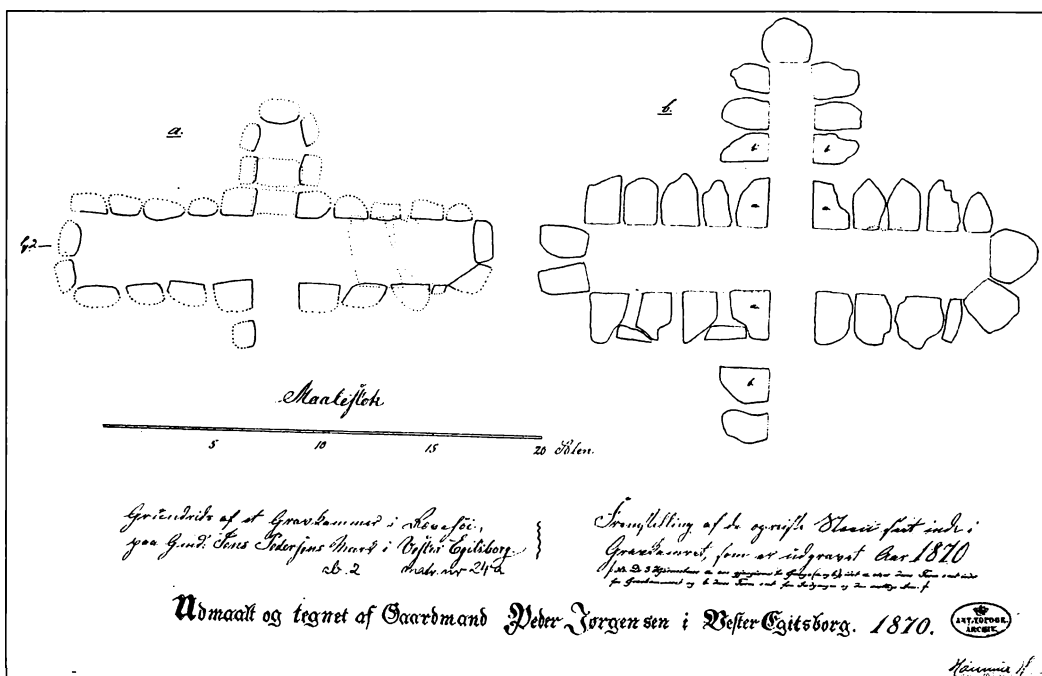

Fig. 1. Gårdejer Peder Jørgensens tegning af jættestues grundplan.

hals og med endnu et hængekar, som også med sikkerhed kunne identificeres som stammende fra „Rævehøj“ (fig 2). Begge havde de deres kar fra Leif Hernøs oldsagssamling. I Hernøs samling havde fundet nr. 77-81 og bestod foruden af de to kar også af en mejsel, to små flækker og nogle ornamenterede skår. Disse sidste stykker har ikke kunne genfindes. Men det blev opsporet, at Leif Hernø havde fået sagerne af Vagn Hansen, der igen havde dem fra forvalter Carstenskjolds samling på Hølløse Mølle. Hertil skal de være kommet fra oldsagssamlingen på Gunderslevholm. Så de to lerkar har altså gennem små 150 år vandret fra samlerhånd til samlerhånd i mindst 7 led inden de nåede i havn på Nationalmuseet. Og med overleverede, nøjagtige fundoplysninger.

Hvem betvivler herefter, at vi danskere interesserer os for vore forfædres liv og virke - og tager vare på deres efterladenskaber?

Denne nyere fundhistorie har på ny rettet opmærksomheden mod den nu helt ødelagte jættestue i „Rævehøj“!

Anlægget og undersøgelsen

Højen lå i et frugtbart morænelandskab ikke så langt fra Dybsø Fjord - en topografisk placering, som er meget karakteristisk for de nordeuropæiske jættestuer. Der var tale om en rundhøj, hvis proportioner ikke er oplyst. I dag er den blot registreret som en højtomt. Midt i højen lå en af de sjældne jættestuer med bikammer (fig. 1).

Jættestuens kammer havde timeglas grundplan - eller fodformet grundplan, som det også kaldes. Kammeret var orienteret NØ-SV. Det var ca. 11,5 m langt, 1,9-2,1 m bredt og ca. 1,6 m højt. Det var smallest midtpå. Det var bygget af 22 store væg- eller sidesten, nemlig 2 for hver ende, 10 på den NV-lige langside og 8 på den sydøstlige langside. Sidestenen vendte en flad side indad mod kammeret og skrånede indefter.

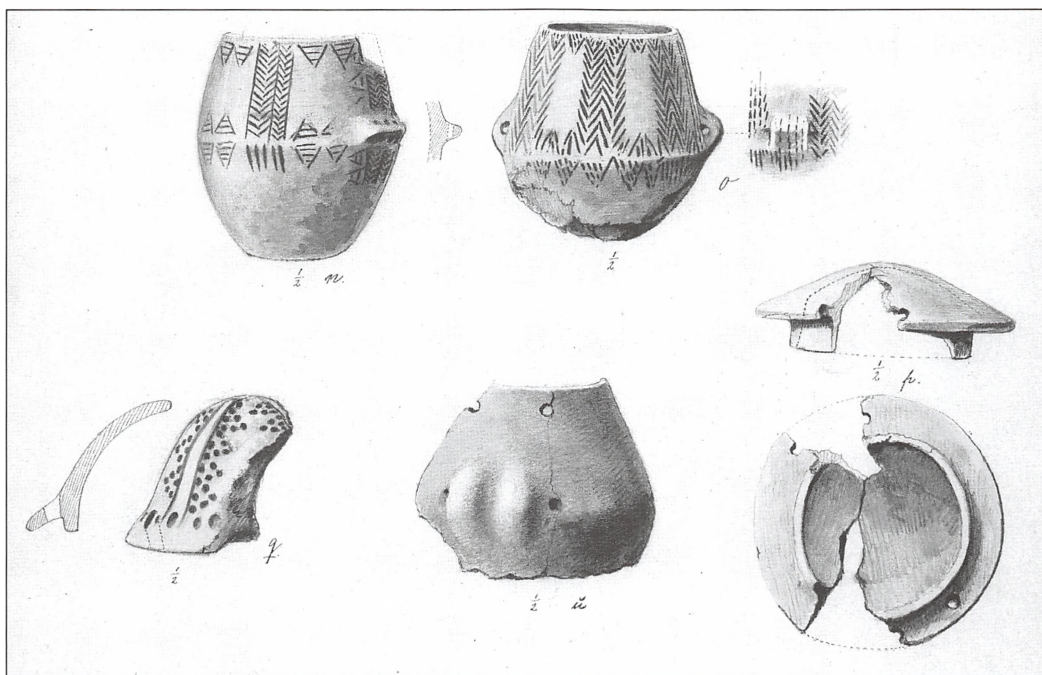

Fig. 2. J. Magnus Petersens tegninger af lerkar fra jættestuen.

Der er registreret tømurskonstruktion af flade fliser langt ind i mellemrummene mellem sidestenen. Der var i 1860'erne kun bevaret 3 dæk- eller loftssten, men oprindeligt har der været langt flere.

Midt for den sydøstlige langsides fandtes en gangåbning. Herfra udgik en gang mod sydøst. Gangen var orienteret SØ-NV. Der var kun bevaret i en længde af 2,5 m. Den var 1,3 m bred. Der var bevaret 6 sidesten, i gangen, nemlig 3 på hver side. Gangstenene var meget mindre end sidestenen i kammeret.

Modsat gangens indmunding i kammeret fandtes på kammerets NV-lige langsides en åbning, som tillige var indmundingen til et bikammer. Bikammeret var orienteret NV-SØ. Det var bygget af 5 sidesten, nemlig 1 mod NV og 2 på hver langsides.

Alle disse oplysninger skylder vi gårdejer Peder Jørgensen, som tegnede den her gengivne grundplan af jættestuen og fik foretaget en nøjagtig opmåling af mindesmærket.

Vi ved også, at gårdejer Peder Jørgensen og prokurator Thomsen fra Næstved nogle

år forinden sløjfningen af anlægget havde undersøgt jættestuekammerets sydvestlige halvdel næsten helt hen til indgangen og sidekammeret.

Ved denne undersøgelse viste det sig, at fylden i kammeret bestod af to dele. Øverst blev iagttaget et ca. 1,5 m tykt lag af jord og sten. Derunder fulgte det egentlige begravelseslag, som kun var 10-20 cm tykt og som hvilede på bunden. I det underste lag fremkom masser af skeletrester samt et betydeligt antal oldsager, som indgik i Thomsens samling.²

Jættestuefundet

Jættestuen i „Rævehøj“ er en såkaldt bikammerjættestue (jættestuetype E)³. Der kendes kun 13 jættestuer af den slags i Danmark, næsten alle fra det nordlige Jylland. På øerne kendes kun fire, incl. Rævehøj. De to er bygget på Lolland, bl.a. et nu sløjfet anlæg kaldet „Hyldehøj“ i Rødby.

Jættestuen må være bygget i begyndelsen af jættestuetiden (i MN Ib) eller ca. 3200 år f. Kr. Faktisk er det sådan, at alle

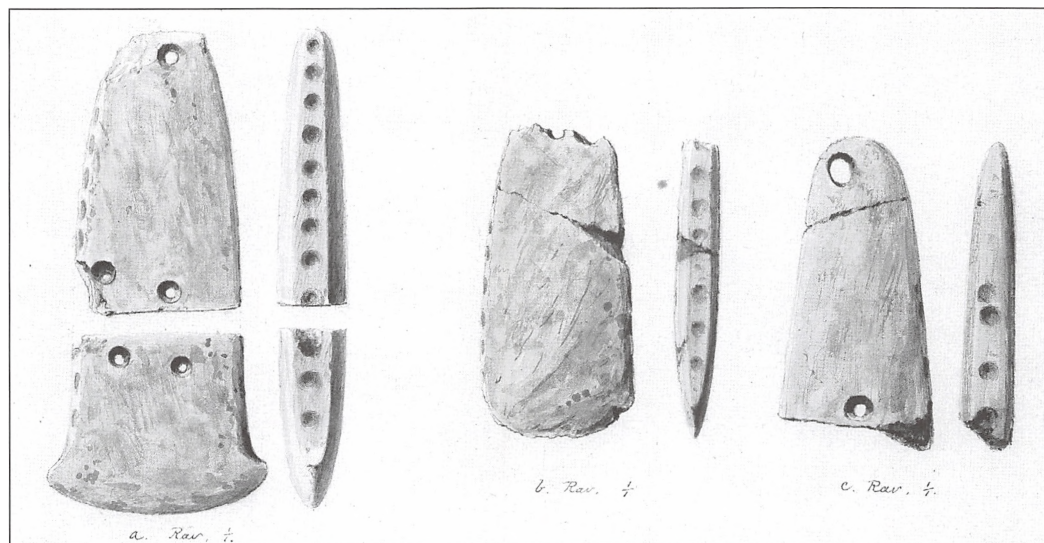

Fig. 3. J. Magnus Petersens tegninger af flækkemejsel (g), hammerhovednål (m), benmejsler (k og l) samt ravperler (d-f).

de danske jættestuer er bygget i løbet af bare ca. 75 år. Man regner med, at der har været én jættestue til hver familie.

Der blev ved undersøgelsen ikke fundet genstande, som kan dateres til jættestuens bygningstidspunkt eller første brug. Det svarer helt til det almindelige fundbillede i de sydsjællandske jættestuer.

Keramikken er det, som er lettest at tidsfæste. Måske stammer alle de fundne fragmenter af lerkar fra såkaldte hængekar og de dertil hørende lerlåg. De er i hvert fald dominerende, lige som de er dominerende i de sydøstsjællandske jættestuefund generelt. Forrest i rækken står de to ovenfor omtalte næsten hele hængekar (fig. 2). De tilhører begge jættestuetidens midte og er ornamenteret i Bundsø- og Lindø-stile.⁴ Til Lindø-stilen må også henregnes endnu et

fragmenteret hængekar (fig. 4) og et låg (fig. 4). Mere tvivlsom er henføring til Lindø-stilen af endnu et fragment fra et hængekar (fig. 4). Fragmentet af mindst ét lerlåg (fig. 2, skal placeret i sidste fase af jættestuetiden (MN V). Sandsynligvis skal også to andre lerkar (fig. 4) placeres i samme tid. Karakteristisk nok er både et fragment af et hængekar og et lerlåg helt uornamenterede (fig. 2). Det kan meget vel være, at de er sammenhørende, således at lerlåget har ligget ovenpå hængekarrets munding. De tilhører begge slutningen af jættestuetiden, og det pågældende lerlåg det eneste uornamenterede lerlåg, som overhovedet kendes fra hele Nordeuropa.

Generelt er alle lerkarrene ornamenterede med geometriske mønstre, fremstillet enten som ridser eller indstik. De kan efter

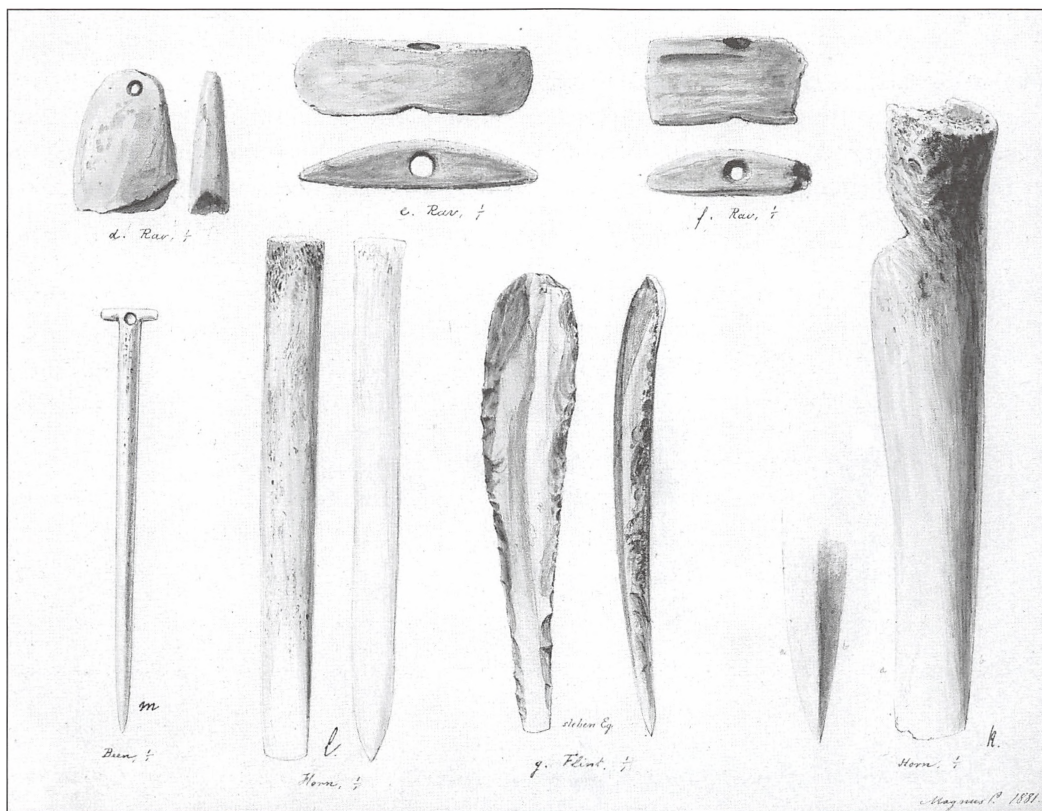

Fig. 4. J. Magnus Petersens tegninger af flintmejsel (x), flækkepil (i), ildsten (h) og lerkarskår (r-v).

deres form (hængekar) og navnlig ornamentikstil placeres i midten og slutningen af jættestuetiden. Men det er sandsynligt, at der i anlægget har været fragmenterne af mange andre lerkar, som blot ikke er blevet opdaget med datidens udgravningsmetoder.

Det fremgår af beskrivelsen, at der i jættestuen er fundet 4 svære, tyknakkede flintøkser, hvor det ene økseblad havde tydelige gnidemærker efter skaffet på øksens bageste del ligesom æggen var stærkt opskærpet. Alle fire økser tilhører også jættestuens sidste del.

Til samme tid kan med sikkerhed henføres én af de tyndbladede, tyknakkede flintøkser.

I jættestuen blev også fundet en flækkpil (fig. 4). Den tilhører jættestuetidens slutning.

Alle disse genstande tilhører tiden omkring år 3.000 f. Kr.

Til jættestuetiden generelt kan man også med sikkerhed datere to benmejsler (fig. 3), samt alle de tre økseformede ravhængesmykker (fig. 3 og fig. 5). Ravperlerne er med deres længde på ca. 5-10 cm meget

store. Det er karakteristisk, at i hvert fald 2 af dem viser tegn på at være blevet klinket efter en ødelæggelse (fig. 5). Fra jættestuetiden stammer også mindst 14 hammerformede ravperler, en keglestubformet ravperle samt en del fragmenter.

Jættestuerne blev nok bygget indenfor en meget kort periode, men de blev derefter brugt som gravsted i de følgende mere end 1000 år. I jættestuen blev fundet to svære, tyknakkede huløkser samt en tyndbladet, tyknakket flintøkse med hul æg. De kan alle dateres til stridsøksetid, eller ca. 2800 f. Kr.

I den efterfølgende dolktid er det almindeligt, at mændene får deres flintdolke med sig, når de bliver begravet. Mærkeligt nok, er der ikke fundet nogle flintdolke i denne jættestue. Men en helt unik hammerhovednål (fig. 3) skal dateres til dolktiden og dokumenterer, at jættestuen også anvendtes som gravsted i stenalderens slutfase, eller ca. 2.200 f. Kr. Det er en virkelig sjældenhed.

Mange af de redskaber og smykker, som blev fundet i „Rævehøj“, kan kun dateres til yngre stenalder generelt. De kan være

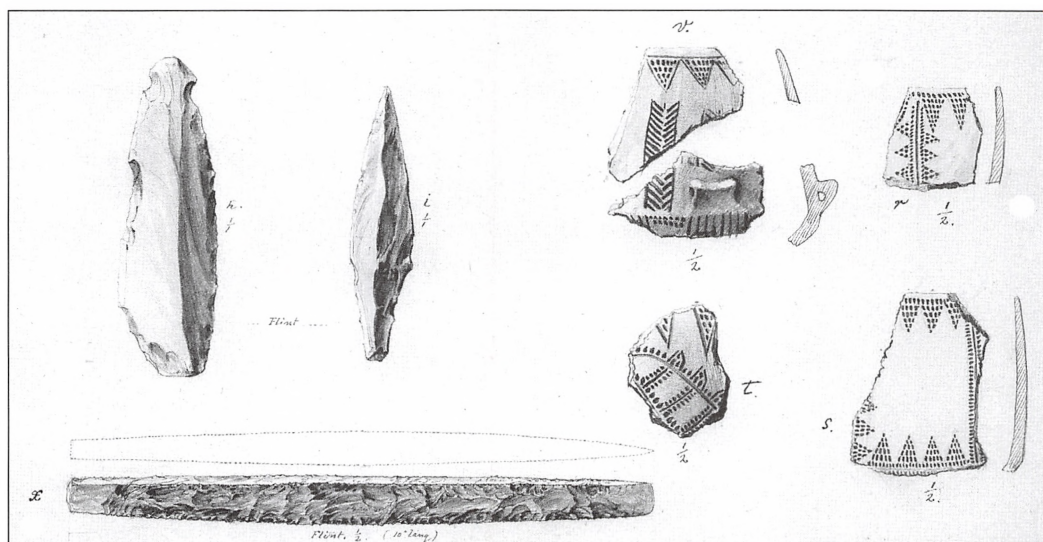

Fig. 5. J. Magnus Petersens tegning af økseformede ravhængesmykker.

bragt ind i kammeret ved begravelser i hele perioden fra 3.200-1.700 f. Kr. Det er mest sandsynligt, at der er tale om gravgods fra sen jættestuetid og stridsøksetid (eller perioden ca. 3.000-1.800 f. Kr.), men det er ingenlunde sikkert.

Blandt denne gruppe af oldsager foreligger i første række 7 tyndbladede, tyknakkede økser, efter oplysningerne fra 11-17 cm. lange. Den ene af dem er sleben på alle fire sider og skal muligvis placeres i begyndelsen af stridsøksetid, men det er langt fra sikkert.

Markant er også 4 flintmejsler. Den ene (fig. 4) er en ualmindelig smuk, ca. 26 cm lang, elegant buttet flintmejsel.

Ved undersøgelsen fandtes også 6 tværpile. De kan dateres til enten jættestue- eller stridsøksetid og er sandsynligvis også lagt ind som gravgaver.

I jættestuen „Rævehøj“ er tillige fundet 35 flækker herunder en såkaldt rygflække samt en flække, slået af et slebent redskab. Ingen af dem har været brugt, så de er snarere bragt ind i jættestuen som gravofre end som gravgaver i form af den dødes redskaber eller smykker.

Blandt de sjældne redskabstyper er en sleben flækkemejsel (fig. 3).

Mere almindelige er mindst syv ildsten (fig. 4), mindst én flækkesejl, 14 andre flækkeredskaber tildannet med forskellig retouche, rørfornede ravperler mv.

Konklusion

Møn og Sydsjælland er meget rige på jættestuer fra bondestenalderen. Der kan den dag i dag ses over 50 anlæg rundt om i det bakkede morænelandskab. Men oprindeligt har der været 10 gange så mange. 90% af de jættestuer, som stenalderbønderne byggede, er i de mellemliggende godt 5000 år blevet sløjft af stensøgende efterkommere. Så den skæbne, der blev „Rævehøj“ til del er snarere typisk. Mere ualmindeligt er det, at vi kan genfinde og

identificere genstandsmateriale fra en snart 150 år gammel højplyndring.

Som det fremgår af Vilhelm Boyes betretning om undersøgelsen omkring 1860 er der blevet begravet et stort antal mennesker i „Rævehøj“. Det fremgår også af fundene. De stammer fra jættestuetiden, stridsøksetid og dolktid. Så gennem næsten 1000 år af yngre stenalder har „Rævehøj“ været brugt som gravsted af stenalderbønderne ved Dybsø Fjord.

Appendiks

Vilhelms Boyes beskrivelse af undersøgelsen af „Rævehøj“:

På Gaardejer Jens Pedersens Mark ved Vester Egesborg (i Vester Egesborg sogn, Hammer Herred, Præstø Amt) har der ligget en Ggravhøi, „Rævehøi“, som har omgivet en mærkelig Gangbygning fra Stenalderen. Denne er rigtignok nu fuldstændig ødelagt. Men til al Held har den indsigtfulde Gaardejer Peder Jørgensen i Vester Egesborg optaget en nøiagtig Grundplan og foretaget de nødvendige Grundopmålinger af Mindesmærket, forinden Kamret blev ødelagt, og saaledes bevaret det for Videnskaben. - Kamret, der var bygget i Retningen Nordøst til Sydvest, havde Form af en langagtig Firkant og bestod af 22 store Stene, som vare stillede med den jævne flade ind mod Rummet, og de ved ujævnhederne opståede Aabninger mellem Sidestene vare til dels udfyldte med flade Fliser, der vare lagte ovenpaa hinanden - hvad der i øvrigt hyppigt er Tilfælde med Stenalderens Gravbygninger. Indvendig var Kamret 36 Fod langt og udmærkede sig saaledes ved sin Størrelse, medens Breden var noget forskellig, idet den i det nordøstlige Ende udgjorde 6 Fod og i den modsatte ende 7 Fod; Sidestene vare omtrent 5 Fod høje over Bunden. Af den stensatte Gang, som udgik omtrent fra midten af Kamrets sydøstligste Væg, hvor en var 4 Fod bred, var kun en enkelt Side-

sten tilbage, så det var umuligt at tilvejebringe pålidelige Oplysninger om Konstruktion og Dimensioner. Over Kamrets nordøstlige Del havde der ligget 3 Dækstene, som i øvrigt vare bortførte, da Peder Jørgensen foretog sin Undersøgelse, medens der intet vides om, hvor mange Overliggere der har dækket den anden Del af Kamret. Hvad der imidlertid med særligt Eftertryk maa fremhæves om denne Gangbygninger er den Omstændighed, at der omtrent midt i Kamrets nordøstlige Væg var anbragt et mindre Kammer, der var bygget i Retning Nordvest-Sydpøst og bestod af tre Stene på hver side (naar man medregner de to Sidesten af Hovedkammeret, det støttede sig til) og 1 sten for Enden; Indgangsaaeningen til Hovedkamret laa lige overfor Gangen og var 4 Fod bred, mens Kamrets længde udgjorde 8 Fod. Saadanne tokamrede Gangbygninger høre til de store Sjældenheder her til Lands, hvorfor det dobbelt maa beklages, at dette Mindesmærke er blevet ødelagt. Kamret har ikke alene staaet aabent i en lang Aarrække; men en stor Del af det er ogsaa blevet udgravet, uden at man ved, hvad der er blevet af de opgravne Oldsager. Det maa derfor under så mislige Forhold anses for et stort held, at Gaardejer P. Jørgensen i Vester Egesborg og Prokurator Thomsen i Næstved for nogle Aar siden havde undersøgt Kamrets sydvestlige Halvdel omtrent til ud for Indgangen og det lille Sidekammer. Medens Kamret var fyldt med Jord og Sten til en dybde af $4\frac{1}{2}$ Fod, forekom derunder det egentlige Lag for Oldsagerne, som hvilede på Bunden og havde en Mægtighed af kun $\frac{1}{2}$ Fod; det har dog rimeligvis oprindeligt hævet sig mere over Bunden, men er i Tidernes Løb blevet sammentrykket af den ovenpå liggende Fyld. På den undersøgte Del lå en Mængde Brudstykker af ubrændte Skeletter, ved hvilke der fandtes adskillige Gjenstande, som nu opbevares i Prokurator

Thomsens smukke Samling af Oldsager i Næstved.

Fundet består af:

1-3. Tre Flintkiler med bane, der ere slebne på de brede sider af samme slags som Fig. 14 på Pl. 16 i 1. bind af A. P. Madsens „Afbildninger af danske Oldsager og Mindesmærker“; de er $6\frac{11}{13}$ til $7\frac{2}{3}$ Tomme lange og have buet Eg.

4. En lignende, $5\frac{1}{12}$ Tomme lang Flintkile, hvis Bane er afrundet og har Ar efter slag. På de uslebne smale Sider ses op imod Banen Mærke af Gnid (mod Skaftet), og Eggen er i Oldtiden bleven tilskærpet påny ved Slibning.

6. En Hulmeisel af Flint, som er sleben på de brede Sider, og hvis Bane er afrundet med fire Tværslag.

7-13. Syv flade Kiler eller Bredmejsler af Flint, $4\frac{7}{12}$ - 7 Tommer lange. Den ene af dem er sleben på alle fire Sider og Banen, de andre kun på de brede Sider.

14. En $5\frac{2}{3}$ lang Bredmejsel af Flint, der er sleben på de brede Sider, og hvis Eg er hulsleben og konveks på Bagsiden; dens Bane-ende er afrundet.

15. En $5\frac{3}{4}$ lang, flad Smalmejsel af Flint, der er sleben på de brede Sider; den er kun $\frac{7}{12}$ Tomme bred ved Bane-enden, men $1\frac{7}{12}$ bred ved Eggen, som er skæv.

16-18. To 5 og $5\frac{1}{3}$ Tomme lange Smalmejsler af Flint, som ere slebne på den brede Sider ved Eggen. De ere tykke i Bane-enden og synes oprindeligt at have været længer. - En $2\frac{2}{12}$ Tomme lang Bane-enden af en på de brede Sider Sleben Smalmejsel af Flint.

19. En $2\frac{1}{3}$ Tomme lang Pilespids, tilhuggen af en Flintflække (omtrent som Fig. 5a og b på Pl. 38 i 1. Bind af A. P. Madsens ovennævnte værk). Spidsen er tilhuggen på den flade underside fra begge sider med Småslag, og på lignende måde har den tilhugget Skafttunge.

20. Seks af de såkaldte Tværpile af Flint (af samme Slags som Fig. 13 på Pl. 2 og

fig. 18 på Pl. 22 i 1. Bind af A. P. Madsens værk), $\frac{2}{3}$ til $1\frac{11}{12}$ Tomme lange. De ere tilhugne langs Kanterne. Den ene er tilhuggen af en flis af et slebent Redskab, og har Spids Skaftende; en er tildannet af en almindelig Flise og er bred bag til; 4 ere tilhugne af Flækker og af af disse har den ene spids Skaftende.

21. Et ejendommeligt Redskab, tildannet af en $4\frac{1}{2}$ Tomme lang Flintflække, som er afrundet i den ene Ende, hvorfra den med Småslag er tilhuggen i begge Kanter til den ene ende, hvor Flækken er sleben på begge Sider og har fået en fin, noget buet og skarp Eg, som er $\frac{1}{2}$ Tomme bred.

22-54. 33 Flintflækker, hvoraf dog de fleste ere ufuldstændige; den største af dem er $5\frac{3}{4}$ Tomme lang.

55. En del af en såkaldte Rygflække af Flint (af samme Slags som Fig. 6 på Pl. 9 i 1. Bind af A. P. Madsens Værk), $6\frac{1}{3}$ Tomme lang.

56. En $\frac{1}{12}$ Tomme lang, afspaltet Flække af Kanten af et på den ene side slebet Flintredskab. På den ene side er den tilhuggen fra Underkanten med Småslag.

57. En $4\frac{1}{6}$ Tomme lang Flintflække, som langs den ene Kant har blanke Gnidflader på Over- og Undersiden.

58-66. Ni Flintflækker, som ere tilhugne i den ene Ende med småslag som skrabere og $2\frac{1}{3}$ - $4\frac{1}{2}$ Tomme lange; en del af dem er desuden langs den ene Side og den modsatte Side tilhuggen med med fine Slag; 4 ere tilhugne langs den ene Side, 1 tilhuggen på den bageste Halvdel med Småslag og butslidt i den modsatte Ende.

67. En $3\frac{3}{4}$ Tomme lang Flintflække, som er afrundet for den ene Ende med Småslag og tilhuggen langs den ene Side.

68-72. Fem Flækker og Fliser af Flint, der ere tilhugne langs Kanterne og butslidte for Enderne; den ene af dem er ved Småslag fra begge Sider indkneben ved den ene Ende og synes at have været båret i en snor.

73-78. Seks Flækker og Fliser af Flint, hvoraf de fem ere tilhugne langs den ene kant med Smaaslag; den sjette en Flise, er i den ene Ende skråt tilhuggen med Smaaslag.

79. Et $5\frac{3}{4}$ Tomme langt, mejselformet Redskab af Ben med en $\frac{7}{12}$ tomme lang, sleben Eg.

80. Et $4\frac{3}{4}$ tomme langt, lignende Redskab af Ben med en smukt sleben, $\frac{1}{3}$ Tomme lang Eg.

81. En mærkelig $3\frac{3}{4}$ Tomme lang. Smuk Ben-Naal, som er spids i den ene Ende og i den modsatte, hvor den er gjemmeboret med et hul, har en tværstang, der er $\frac{1}{3}$ Tomme lang.

Desuden er der i den sydlige halvdel navnlig ved Gangen, blevet fundet en Mængde Ravperler, hvoraf dog de fleste vare så skøre, at de hensmuldrede. Sammen med Fundet opbevaredes dog endnu:

82-94: Tretten hammerforemede Perler, som på midten ere gjennemborede med et hul (omtrent som Fig. 26 på Pl. 42 i 1. Bind af A. P. Madsens værk), $1\frac{1}{12}$ - $1\frac{11}{12}$ Tomme lange. Flere Brudstykker af lignende Perler.

95. To, tilsammen $3\frac{3}{4}$ Tomme lange, som det synes, sammenhørende stykker af en kileformet Perle (af samme slags som Fig. 32 på Pl. 42 i 1. Bind af A. P. Madsens Værk). Egenden er udvidet i to Flige, og den modsatte Ende er gjennemboret med et Hul; hver af smale Sider ere prydede med en Række Fordybninger (som Fig. 6 på S. 104 i Aarg. 1868 af „Aarbøger for nordisk Oldkndighed og Historie“). Ved brudfladerne ere Perlens to brudstykker hvert gjennemborede med to huller. Den ualmindeligt store og smukke Perle er altsaa gaaet itu i Oldtiden, hvorfor man har bødet på Beskædigelsen ved at sammenbinde Brudstykkerne. Der er i øvrigt nogle Gange fundet Ravperler, som efter en Beskædigelse ere blevne istandsatte paa lignende Maade,

hvad der vidner om den Pris, man har sat på slige Smykker.

96. En 2 1/2 Tomme lang, ufuldstændig Perle, der ligeledes er kileformet men hvis brede Eg ikke har Flige. Foroven har den været gjennemboret med to jevnslidende Huller, hvoraf Dele endnu ere tilbage (Bane-enden er afbrudt). Ligesom den ovenbeskrevne er den i de smalle Sider prydet med en Række Fordybninger. Perlen er kun 2 1/2 linie tyk.

97. Et 2 1/2 Tomme langt Brudstykke af en lignende Perle, der i den ene Side af den brede Bane-Ende er gjennemboret med et stort hul. I den smale Side ses 4 Fordybninger. Egenden er afbrudt med et hul. Også denne Perle synes at have været fastbunden til den afbrudte Egende.

98. Et 1 1/4 Tomme langt Brudstykke af en lignende Perle, som i den runde Bane-Ende er gjennemboret med et Hul; i Brudfladen ses Levninger af et Hul, som er boret tværs igjennem Perlen fra de smalle Sider.

99. En flad, 2 1/2 Tomme lang, flad og økseformet Ravperle, med buet, udvidet Eg og skarp Bane; den er paa Midten gjennemboret med et Hul, flad på den ene og konvex på den anden Side.

100. En 1 1/2 Tomme lang og 3/4 Tomme høi, økseformet Ravperle, der er fuldstændig i den ene Ende. Den er konvex på den ene Side og flad på den anden Side, paa hvilken der ses Spor af Forsøg på at indslibe to paralleltløbende Riller.

101. En flad, hammerformet Perle, der er 2 1/12 Tomme lang og af Form omtrent som Fig. 27 på Pl. 42 i 1. Del af A. P. Madsens Værk. Den er konvex på den ene Side, flad på den anden.

102. En Perle, der har Form som en Kegletrunkus og er gjennemboret; forinden har den et Tværmaal på 5/6 Tomme.

Desuden opbevares i Fundet en Mængde Brudstykker af forskellige Ravperler, hvoraf nogle have Form som små rør.

I Gravkammeret laa der tillige en Mængde Skaar af Lerkar, forfærdigede af den for Stenalderen karakteristiske, grusblandede Masse. De have for den største Del været udstyret med Prydelser af fordybede Punkter og Streger, anbragte i de for Stenalderen eiendommelige Mønstre. Efter de tilstedeværende Brudstykker at dømme, synes der at have været flere hængekar med rund eller ægformet Bund. To af disse Hængekar ere saaledes bevarede, at deres Form er let kjendelig. Det ene er 4 Tommer høit og udstyret med 2 fremstaaende, hver på sin Side anbragte Kamme, hver gjennemborede med 3 lodrette Huller; det er udstyret med eiendommelige Prydelser, som ere raat udførte og udfyldt med en hvid, kalkagtig Masse, som hyppig findes indlagt i de samtidige Lerkars fordybede Ornamentter. Flere Brudstykker af Laag til saadanne Hængekar ere ligeledes bevarede (Jvfr. Fig. 1, 2 og 4 på Pl. 43 og fig. 24 og 25 på Pl. 45 i 1. Bind af A. P. Madsens Værk). På et par Skaar af et Lerkar ses fordybede, bladlignende Ornamentter, som synes at være indtrykkede i Leret med et Stempel.

Til Fundet hører fremdeles:

En 10 Tommer lang, ualmindelig smuk Smalmeisel af sort Flint. Den er kun sleben (paa de brede Sider) ved Eggen, som er 7/12 Tomme lang. (Af samme Slags som Fig. 9 paa Pl. 29 i 1. Bind af A. P. Madsens Værk.

Den opbevares i en Privatsamling i Kjøbenhavn.

Fundet i Gravkammer i „Rævehøj“ hører saaledes til et af de rigeste Fund, der kjendes fra Stenalderens Grave, når man tager i Betragtning, at det kommer fra mindre end Halvdelen af Kamret. Man maa da dobbelt beklage, at denne eiendommelige Gangbygning i Tidernes Løb er bleven ødelagt uden at give det fulde Udbytte, man kunne have ventet deraf.

Saavidt vides, var denne den eneste to-kamrede Gangbygning der har eksisteret på Øerne. I Aargangen 1842-43 af „Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie“ er der S. 357 beskrevet en mærkelig Gangbygning ved Stenstrup (i Høiby Sogn, Ods Herred, Holbæk Amt), som ligeledes synes at bestaa af to Kamre - men om den er af samme Slags som den ovenbeskrevne er vistnok meget tvivlsomt, hvorfor den burde underkastes en omhyggelig Undersøgelse. I Nørrejylland derimod erkjendes flere af denne Slags Gangbygninger. Den mest bekendte af disse findes i Lundhøi ved Landsbyen Ullerup (i Heltborg Sogn, Hassing Herred, Thisted Amt); uheldigvis blev den noget beskadiget ved Opdagelsen, førend den blev erhvervet for Staten. Hovedkamret, som er bygget i Retningen Nord til Syd og har en langagtig, firkantet Form, var oprindelig 24 Fod langt, 7-7 1/2 Fod bredt og 4 1/2 Fod høit; omtrent midt fra den østlige Væg udgaar mod Øst en stensat Gang, som er kun 6 Fod lang (oprindelig har den sikkerlig været længer) samt 3 Fod høi og bred. Omtrent midt på den vestlige Væg og lige overfor Gangen er en 2 Fod bred Aabning, som fører ind til et mindre, femsidede Kammer, der er 6 Fod i Tværmaal og 3 1/2 Fod høit og adskilt fra Hovedkamret ved en smal Tærskelsten. Aabningen var tilstoppet med Stene. En anden mærkelighed ved denne Gangbygning er, at der på de to sidesten af Hovedkamret, mellem hvilken aabningen er til det mindre Kammer, er fundet Helleristninger, hvoriblandt en Hjulfigur. Da Gravstedet aabnedes i Aaret 1837, fandtes Intet i det store Kammer, hvorimod der i Sidekamret iagttoges Skaar af lerkar, nogle smaa stykker Ben, formentlige Spor af Brand, og ovenpå det samme Kammers Dækstene laa den ualmindelig smukke Stenøkse, der er afbildet som Fig. 105 i Worsaae's „Nordiske Oldsager“. (Se Finn Magnussen: Runamo og Runerne S. 514

og Pl. VII, Fig. 5 og 6 samt „Illustreret Tidende“ 17. Bind, S 46 og 48). - Storvads Høi ved Vinkel (Høislev Sogn, Fjends Herred, Viborg Amt) dækker en langagtig, firkantet Gangbygning, hvis Kammer er bygget i Retningen Nord til Syd og indvendig er 17 Fod langt, 7 1/2 Fod bredt og 5 Fod høit; omtrent midt paa den østlige Væg er der en stensat Gang, som løber mod Øst og nu er kun 5 1/2 Fod lang, men oprindelig har været længer. Lige overfor Gangen er der i Kamrets vestlige væg en Aabning til et mindre, langagtigt Kammer, som fra Øst til Vest er 8 Fod langt og ved Indgangen 2 Fod bredt, men i den modsatte Ende noget bredere. Da Gangbygningen i Aaret 1838 blev udgraven af den daværende Eier, fandtes i Hovedkamret Levninger af 2 ubrændte Lig, der havde været anbragte i siddende Stilling, og ved dem forekom Ravperler, et Lerkar og en „raat udarbejdet Stenøkse“. Det mindre Kammer, hvori der fandtes Levninger af Ben, var lukket mod det større med to opstillede, flade og tynde Stene. - Endnu bør omtales to mærkelige Gangbygninger, som, hver omgivet med sin Jordhøi, ligge på Gunderstrup Gaards Mark (i Skræm Sogn, Øster Han Herred, Thisted Amt). Den ene af disse bestaar af et næsten ovalt Kammer med en stensat Gang, der løber mod Øst-Sydpøst; umiddelbart op til Kamrets nord-nordøstlige Side støder et mindre Kammer. Den anden Gangbygning har ikke færre end to stensatte, parallelt med hinanden løbende Gange, og Kamret er 38 Fod langt; lige overfor den ene Indgang støder op til Kamrets nord-nordvestlige Væg findes et andet, mindre Kammer, som ved en stensat Gang er forbundet med Hovedkamret. Disse to mærkelige Gangbygninger har staten erhvervet ved Kjøb (Nr. 99 og 100 i Artikel LI). Det er denne slags Gangbygninger, som synes yderligere at styrke Formodningen om, at flere af Stenalderens Gangbygninger oprindelig have været Boliger.

Noter

- 1 Anlægget har nr. 2 i DKC's registrering af fortidsminder i Vester Egesborg sogn. K. Ebbesen, Danmarks megalitgrave 2008, nr. 1833. - Fundet opbevares på Nationalmuseet under nr. A 50.118-20.
- 2 Grundplanen og J. Magnus Petersens old-sagstegninger opbevares på Nationalmuseet under nr. ad. 2802 a. - Her findes også en beskrivelse af anlægget og fundene, som er udfærdiget af Vilhelm Boye i 1881 og som har været trykt i Nationaltidende, hvor Boye løbende gav „Arkæologiske og Ethnografiske Meddelelser“. - Meddelelsen er gengivet med samtidig retskrivning.
- 3 Klaus Ebbesen, Tragtbægerkultur i Nordjylland, 1978, s. 58 f, fig. 45.
- 4 En oversigt over jættestuernes enkelte genstandstyper og deres datering er givet i Klaus Ebbesen, Danmarks megalitgrave, 1,1-2. København 2011.

Klaus Ebbesen

Koncernchef, dr. phil. Født 9. maj 1946 på Frederiksberg. Mag. art. i forhistorisk arkæologi 1974. Dr. phil. i 2006 på afhandlingen: The Battle Axe Period - Stridsøksetid. Folketingskandidat for socialdemokraterne 1968-1981 og i perioder indsuppleret i Folketinget 1978-79. I 2009 borgmesterkandidat for partiet i Hørsholm. Adjunkt og senere lektor i arkæologi ved Københavns Universitet 1974-2000. Seniorforsker tilknyttet Nationalmuseet 2000. Ejer og leder af Akademos-koncernen. Har skrevet talrige videnskabelige afhandlinger og bøger, skolebøger, populærvidenskabelige bøger kronikker og artikler.

H. C. Andersen og Møn

Eventyrdigteren besøgte
kun Møn én gang, men
glemte aldrig klinten.

Af Aage Jørgensen

Bente Scavenius nævner i sit pragtværk om Liselund, at „også H.C. Andersen skal have været på stedet, og det påstås oven i købet, at han skulle have skrevet 'Fyrtøiet' under inspiration af et hult egetræ, der kunne ses fra Schweizerhytten“.¹

At Andersen har passeret Møns Klint og Liselund, behøver man ikke at være i tvivl om. Dog formentlig kun én gang, i 1829, på hvilket tidspunkt Martha de la Calmette sad enke på lystslottet. Det gjorde hun fra ægtefællen Charles' tidlige død i 1820 og til sin egen død i 1877 - ifølge Bente Scavenius uden formelt at eje det, og uden at vide, at hun ikke ejede det, men til det yderste loyal over for svigerforældrenes idé om et jordisk paradys på klinten.

Det er imidlertid et spørgsmål, om Andersen overhovedet traf hende. Navnet figurerer intetsteds i de kilder, jeg har konsulteret. Derimod forekommer Lisa de la Calmettes navn. 14. marts 1868 var Andersen til middag hos fru Scavenius, hvor Henriette Brandis diverterede med en spøgelseshistorie om „Fru Calmeth paa Møen“, hvis syge søster på Falster kaldte på hende - og forudså, at hun ville komme med forsinkelse på grund af storm. Andersen var altså usikker på stavemåden.² Lisa de la Calmette døde i øvrigt i Andersens fødeår, to år senere end ægtefællen Antoine.

Hovedkilden til vores viden om besøget ved klinten er et brev af 18. juli 1829 til Edvard Collin. Andersen redegør fra Odense for en rejse, som var gået ad søvejen - med dampskibet Caledonia - til Møn og videre over Sydsjælland til fødeøen, og som i øvrigt fortsatte til herregården Nørager ved Tissø. Det havde stormet, skibet havde måttet blive natten over på søen, og Andersen havde haft det skidt: „De veed jo nok jeg intet Modsorgan har“. Derefter hedder det:

Hos Præsten Holst fik de mig til Sengs og efter nogle Timers Hvile, indtraf jeg paa Lisenlund, hvor jeg hele Eftermiddagen og Aftenen besaae Klintene, men jeg var endnu for legemlig udmattet til at Aanden ret kunde nyde det store Hele; tænk bare! Jeg glemte ofte den smukke Udsigt for at spise Jordbær, hvormed hele Klinten var besaaet. - Næste Morgen besaae jeg igjen lille Klint og vandrede saa tilbage.³

Præcist så mange er ordene. Hvad udsigten angår, ja, den forekom ham smuk, men jo ikke betagende nok til at holde ham fra jordbærrene. Det „store Hele“ var han for udmattet til at binde an med. Der står ikke, at han har mødt Martha de la Calmette på Liselund. Og der står intet om haveanlægget, de dybe kløfter, kaskaderne og de finurlige bygninger i parken. Lisa og Antoine de la Calmettes enestående anlæg var spildte Guds ord på Ballelars i forhold til den berømte digter in spe.

I Levnedsbogen, skrevet før den betydningsfulde rejse til Italien 1833-34, gøres Christian Molbech ansvarlig for, at det ikke rigtigt lykkedes H.C. Andersen at „opleve“ Møns Klint:

Endnu havde jeg ingen Stæder ret seet i Fyen og Sjælland, kjendte slet ikke til Øerne. Molbeks Reise gav mig store Forventninger om Møen og jeg tog med Dampskibet derned, den hele Tour hen skulde kun vare en halv Dag, men vi fik Storm, maatte blive Natten over paa Søen, hvor jeg leed meget, meget træt naaede Møen. - Molbeks alfor overdrevne, udmalede Beskrivelse var mig nu til megen Skade, jeg havde tænkt mig saa meget - og nu gjorde Klinten, næsten slet intet Indtryk paa mig, kun Dronningestolen havde mig en taalelig Høide. Først om Aftenen, da Maanen skinnede paa det blikstille Hav, og jeg langt borte, som en

Taae, øinede de hvide Kridtbjerg paa Arkona, blev jeg henrevet og følte her var smukt.⁴

Ganske rigtigt skildrede Chr. Molbech i sine Ungdomsvandring klinten og Lise-lunds have med højstemt begejstring: „Saaledes havde jeg endnu aldrig ved Dagslyset i den sandelige Verden anet det Uendelige“, noterer han foran Dronningstolen; i synet af Sommerspiret „taber sig tilsidst hver endelig Beskuelse“, og han „seer kun Tilværelsens Eenhed“; og i haveanlægget oplever han „en dobbelt Skønhed fremblomstre af Foreningen mellem skabende Natur og dannende Konst“.⁵ Tydeligvis forekom Liselund ham en lise for sjælen, mens den vildsommere klint snarere beredte ham en fascineret gysen. Først gennem den havekunstneriske formning nåede mennesket til forståelse af og harmonisk samklang med den i sig selv foruroligende natur.

I dette tilfælde som i mange andre kan det have en vis interesse at se, hvordan erindringer om besøget på Møn forvaltes i de senere, for den brede offentlighed bestemte selvbiografier. Først Mit egen Eventyr uden Digting, skrevet i 1847 som „indledning“ til Carl B. Lorcks tyske udgave af hans samlede værker, formentlig med støtte i det „private“ ungdomsopus:

Endnu havde jeg kun seet en lille Deel af mit Fædreland, et Par Punkter i Fyen og Sjælland, samt Møens Klint, rigtignok eet af de smukkeste Stæder. Bøgeskoven hænger som en Krands hen over de hvide Kridtklinter, hvorfra man seer langt ud over Østersøen.⁶

Dernæst Mit Livs Eventyr, den 50-åriges „officielle“ selvbiografi, der skulle bibringe hans landsmænd det „rette“ billede af, hvordan Gud havde maget det, så hans liv blev et sandt eventyr, så rigt og lykkeligt,

på trods af, at omstændighederne og folk som Molbech havde gjort ham vejen trang:

Endnu havde jeg kun seet en liden Deel af mit Fædreland; jeg havde været enkelte Steder i Fyen og Sjælland samt paa Møens Klint. Denne svarede aldeles ikke til min overdrevne og ved Molbechs Skildringer overspændte Forestilling. Alt der var mig for Smaat.⁷

Hvordan det nu end forholder sig med den umiddelbare oplevelse, vurderede Andersen selv, i brev til Ingemann af 20. januar 1830, sin rejse ganske højt: „Sidste Sommer var mig een af de interessanteste i mit Liv, jeg gjorde en Tour med Dampskibet til Møen, havde saagar en Storm underveis og laae Natten over paa Søen; [...]“. Klinten og Liselund forbliver unævnt, mens stormen trænger sig på. I fortsættelsen gør han det poetiske udbytte op til fem „smaa“ digte, bl.a. „Klintekorset paa Møen“.⁸

Møn og klinten figurerer også i korrespondancen med Signe Læssøe og hendes kreds. Fra Hofmangave, hvis naturvidenskabeligt interesserede ejer netop havde givet Andersen en indføring i mikroskopets muligheder, tilskrev han 15. juli 1830 Ludvig Læssøe:

Det glæder mig ret at Deres gode Moder kommer til Møen, gid det nu maa blive godt Veir; hun vil da ret glæde sig ved denne Tour; bare jeg ogsaa var der[,] og naar vi saa alle saae den store Udsigt fra Dronningstolen, da havde et Mikroskop som det paa Hoffmangave for da at see Infusions Dyrene i Vanddraaben; det var da to Uendeligheder vi da stode imellem.⁹

Andersen får trods alt bragt sig selv på plads mellem den foruroligende indsigt i vanddråbens kriblekrableliv og den fascinerende udsigt fra klintens top.

H. C. Andersen besøgte som bekendt oftere sydsjællandske lokaliteter, ikke mindst Nysø. Til Henriette Collin beretter han 16. august 1839, at han har stået for „en smuk Tour“ i omegnen, bl.a. til „en Bakke, der behersker hele Egnen, Møen med, ovenikjøbet“.¹⁰

Men intet tyder på, at Andersen igen besøgte øen. Den dukker op enkelte steder i forfatterskabet, men erindret eller set fra det fjerne. I 1862 måtte Andersen tilbringe et par dage i Perpignan, inden han, på sin „københavnske fødselsdag“, kunne rykke ned over den spanske grænse. Herom kan man i rejsebogen I Spanien (1863) læse følgende, der tyder på, at oplevelsen fra aftenen på klinten vitterligt har bundfældet sig:

*Jeg var i fremmed Land, og følte mig dog saa hjemlig, det var Havet, som bragte det Hjemlige, det herlige Hav! det rullede her mod mig fra Afrikas Kyst med Bølgeslag, som Vesterhavet ved Jyllands Kyst; den vatrede blaagrønne Flade kjendte jeg igjen fra en Sommeraften under Møens Klint.*¹¹

I Kun en Spillemand (1837) lader han Christians rejse fra hjemmet i småbyen Svendborg til det fjerne, fremmede København foregå ad søvejen på Peter Wiks skude. Passagerer er en guvernante, der skriver vers på tysk, og en krigsråd, om hvem det hedder:

Næste Morgen sad han og beskuede Møens Klint, som de passerede. I Haanden holdt han Manuscriptet af Gouvernantens samlede Digte, Skade at det Digt manglede, som hørte til selve Stedet: „Beym Anblick der Insel Möen im Mondschein,“ hvilket hun først skrev, da hun havde været fjorten Dage i Kjøbenhavn og der studeret Klinten i Molbechs Ungdomsvandring, hvori den præsenteres i overnaturlig Størrelse. / „Insula Mona, hedder det paa Latin!“ sagde

*Krigsraaden. „Det er dog en forunderlig Klang, der er i de Gamles Sprog! Det var Mennesker!“ Nu hensank han i stille Henrykkelse, over at Folk for to tusind Aar siden havde været klogere end vi, greb da Tegnebogen og optegnede sin gyldne Tanke.*¹²

Også i Skyggebilleder (1831) passerer den rejsende, som jo hér er H. C. Andersen selv, Møns Klint, men siden han er fordybet i betragtninger over rejsers nytte, om man vil fortælle nogen noget, opdager han det knap nok:

*Men tænk, vi have nu ogsaa imidlertid seilet over hele Østersøen; passeret Stævns Klint med sin vandrende Kirke, Møens hvide Kridtbjerge, hvor Skoven alt begyndte at grønnes, og Laaland selv, hvor det røde Fyr brændte i den halvdunkle Nat.*¹³

Hvorom alt er, kom der som nævnt et digt ud af besøget i 1829, „Klintekorset paa Møen“, som fremkom i Digte (1830).¹⁴

Lisa og Antoine de la Calmette lod tre kors rejse på klinten, af hvilke alene „det store kors“ stadig findes, i fornyet udgave, ganske vist, og halvt skjult af træer. Det var tanken, at korsene skulle erindre om forgængeligheden og således, sammen med et kapel, tilgodese den religiøse dimension.¹⁵ Konkret skulle det ifølge en Møns-beskrivelse fra 1820'erne være rejst for en skovbetjent, der „i Vinteren 1788-89 satte Livet til i den dybe Snee, da han, stolende paa sin Kundskab om Stierne, vilde i en mørk Vinternat overraske Skovtyve, som han troede at have hørt fælde Træer“.¹⁶

Korset figurerer på adskillige malerier - men tidligst på et koloreret stik fra o. 1800 af Søren Læssøe Lange. Under sit produktive ophold på herregården Nordfeld i 1809 gjorde C.W. Eckersberg skitser til bl.a. et „pittoresk“ sceneri med en høstkarl

og en malkepige ved en træbro foran den såkaldte korsklint, og i 1815 leverede nordmanden J.C. Dahl en mere „sublim“ udførelse af det samme motiv.¹⁷

H.C. Andersens digt omhandler en bleg, sorgtyngt jægersmand - moderen døde for otte år siden, „før Tiden“, og hans „Brud“ er for nylig blevet lagt i jorden - der i den lyse sommernat fortrøstes. Over sig har han Guds himmel, havet breder sig ud foran ham med udsyn til Stevns og Rügen, og han føler, at genforeningen med de kære er snart forestående.¹⁸ Men så oplever han det sære, at klintekongen fra Stevns kommer anstigende til Møn, og også „Arkonas Drot“, begge i folkeeventyrligt antræk med dødsinsignier - tilsyneladende for at fri til klintens dronning, som dog sætter dem på porten og forkynder, at hun

elsker den jordiske jæger og opfordrer ham til at træde ind i hendes skønne verden.

Jægeren modstår imidlertid fristelsen - slår korsets tegn, læser sit fadervor - og iler hjem til sin beskedne hytte, bønfuldende Gud om at lade ham dø og forenes med de kære, hvilket en fugl da også lover ham snart vil ske. Men når han ved midnatstide færdes på klinten, hænder det, at dens dronning fra sit høje sæde vinker ham venligt til sig eller truer ad ham. Dæmonien har taget plads i det dog så rene hjerte.¹⁹

Således bliver det høst og vinter, og jægeren bier fortrøstningsfuldt på den udfrielse af „Livets Fængsel“, som fuglen stillede ham i udsigt. En nat hører han gennem snefog, hvad han antager er en skovtyv, og så må han jo som ærlig jæger gå efter lyden. Skønt hjemmevant på stierne træder

Møns klint fotograferet af Ole Woldbye til Bente Scavenius' Liselund - en romantisk have.

han forkert og ender som „blodigt Lig“ i en dyb kløft. Klintedronningen har lagt sin snare ud og fanget ham - og bebrejder ham nu, at han ikke kom villigt. Nu må hun nøjes med hans lig, „Din stolte Sjæl har svunget sig høit til Himlens Kyst!“

Jægeren får sin grav på kirkegården og sit kors på ulykkesstedet, han er kommet i sikker havn. Men „Duggen staaer som Taare paa Møens hvide Barm“. Møen forbliver altså mø.²⁰

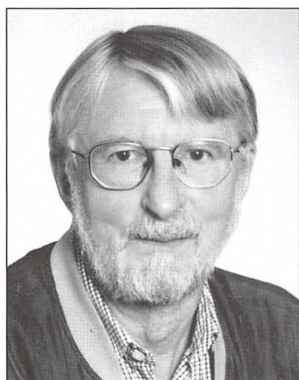
Noter

- 1 Bente Scavenius, Liselund. Den fortryllede have på Møn, 2010, s. 174. Den anførte påstand er nok grundløs, i hvert fald ikke indgået i kommentaren i H.C. Andersens Eventyr, bind 7, 1990, s. 19-23.
- 2 H.C. Andersens Dagbøger, bind 8, 1975, s. 36.
- 3 H.C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, bind 1, 1933, s. 6, hvortil noter i bind 5, 1937, s. 4 (dog ikke til „Lisenlund“). Elmelunde-præsten P.N. Møller Holst, der boede i Hjertebjerg, var gift med en søster til den unge Andersens gode engel Laura Tønder-Lund.
- 4 H.C. Andersens Levnedsbog, ved H. Topsøe-Jensen, 1962, s. 192, hvortil noter s. 279. „Molbeks Reise“, dvs. Ungdomsvandringer i mit Fødeland, 1811, hvori besøget på Møns Klint og Liselund skildres s. 111-31.
- 5 Ungdomsvandringer, s. 114, 121 og 124. - Senere, da H.C. Andersen kom til Italien og stiftede bekendtskab med Molbechs Reise gennem en Deel af Tydskland, Frankrige, England og Italien i Aarene 1819 og 1820, bind 1-3, 1821-22, var han mere på vagt, jf. brev af 21. november 1833 til Jonas Collin (H.C. Andersens Brevveksling med Jonas Collin den Ældre og andre Medlemmer af det Collinske Hus, bind 1, 1945, s. 94).
- 6 Mit eget Eventyr uden Digtning, ved H. Topsøe-Jensen, 1942, 2. udg., 1989, s. 37.
- 7 Mit Livs Eventyr, ved H. Topsøe-Jensen, 1951, bind 1, s. 106, hvortil noter s. 411.).
- 8 H.C. Andersens brevveksling med Lucie og B.S. Ingemann, 1997-98, bind 1, s. 42.
- 9 H.C. Andersens brevveksling med Signe Læssøe og hendes kreds, 2005, bind 1, s. 51. Da Hermantine Læssøe tilsyneladende er bange for sejlturen, beder Andersen broderen Ludvig om at give hende en opsang (s. 60). Turen aflyses imidlertid, da N.F. Læssøe bliver syg (s. 61 og 62). - 29. juli 1833 skriver Signe Læssøe til Andersen, nu i Paris, om et ophold på Møn, hvor hun har vandret på klinten: „jeg veed jo nok man maae ikke kjende noget bedre, skjøndt jeg ikke gjør det føler jeg mig dog ikke meget henreven, men smukt er det“ (s. 106). En måneds tid senere krydser Andersen Genfersøen og ser i det fjerne Montblanc, „hvid som Møens Klint, men Klinten er kun en Taare Montblanc har grædt“ (s. 116).
- 10 H.C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin, bind 1, 1933, s. 280, hvortil noter i bind 5, 1937, s. 75f.
- 11 I Spanien, ved Erik Dal, 2004, s. 16. - Langt mindre signifikant er et notat om kridtbjergene ved den bulgarske by Nicopol, som han 9. maj 1841 passerede på Donau-sejladsen; de „ligne ganske Møens Klint“. (H.C. Andersens Dagbøger, bind 2, 1973, s. 215.)
- 12 Kun en Spillemand, ved Mogens Brøndsted, 2. udg., 2004, s. 93f. Krigsråden iden-

- tificeres i efterskriften (s. 284) som den vidtfavnende, også sproginteresserede Christian Molbech!
- 13 Skygebilleder af en Reise til Harzen, det sachsiske Schweitz etc. etc., i Sommeren 1831, ved Johan de Mylius, 1986, s. 11f. Højerup Kirke på Stevns vandrede hver julenat et hanefjed indefter - men i 1928 styrtede koret alligevel i havet. - Også 8. maj 1854 passerede H.C. Andersen, på vej ud i Europa sammen med Einar Drewsen, Møns Klint, der i det fine vejr „tog sig godt ud med sine Skove, der næsten var helt udsprunget“. (Dagbøger, bind 4, 1974, s. 129.) Og da han 21. juli 1859, under den store Jyllandsrejse, besøgte Bovbjerg, bemærkede han, at der ved erosionen „dannedes Formationer som Møens Sommerspir“. (Smst., s. 341.) Det mindre kendte sammenlignes altså med det trods alt mere kendte.
- 14 „Klintekorset paa Møen“ (BFN 57), Digte, 1830, s. 47-51, med optryk i Samlede Digte, 1833, s. 70-75, Samlede Skrifter, bind 15, 1854, s. 43-48, Samlede digte, ved Johan de Mylius, 2000, s. 56-60; og Andersen. H.C. Andersens samlede værker, bind 7, 2005, s. 95-98. - Et brev af 2. januar 1830 til A.P. Liunge, redaktør af Kjøbenhavns-Posten, antyder, at digtet vakte en vis interesse: „Klintekorset har allerede Ove Thomsen taget til Dagen, ligesom hr Herz har bedt mig om det, og i 3 Blade gaer det neppe om det staaer.“ Ifølge Birger Frank Nielsens bibliografi er digtet ikke blevet trykt nogen af stederne. - På givnen foranledning meddelte Augusta Søeborg 27. marts 1830, at „Klintekorset“ var blandt de numre i Digte, som hun yndede. Og den 20. juli 1830 skrev Signe Læssøe, der jo (jf. note 9) havde i sinde at besøge Møen, at hun dernede nok ville ihukomme digtet, specielt de dejlige linjer „Guds store Himmel var saa ren og blaa“ („det er jo Deres bedste Jeg“). - Til Edvard Collin skrev Andersen 7. juli 1830, at Ludolph Schley havde en plan om at oversætte digtet, hvad han nu ikke fik gjort; han lod det blive ved „Det døende Barn“.
- 15 Kapellet forsvandt ved et skred i begyndelsen af 1900-tallet, som reducerede anlæggets areal fra 60 til 48 tønder land. Selv et intenderet jordisk paradis er underlagt forgængelighed!
- 16 Præsten Johan Paludan, her citeret efter Bente Scavenius (jf. note 1), s. 122.
- 17 De to malerier er gengivet i Gertrud Oelsner (red.), Udsigt til Guldalderen, 2005, s. 243 og 245. Til denne bog har Bente Scavenius skrevet artiklen „De mønske kridtbjerge. Søren Læssøe Lange og C.W. Eckersberg på Møn“ (s. 105-15), der bl.a. gengiver Langes stik (s. 109). Bente Scavenius (jf. note 1) gengiver Dahls billede s. 17 og Langes s. 37, begge steder med betoning af „det dramatiske“. - Jf. i øvrigt Peter Michael Hornung og Kasper Monrad, C.W. Eckersberg - dansk malerkunsts fader, 2005, s. 67-81 („Naturromantik på Møn“). Eckersberg (1783-1853) tog tilløb som landskabsmaler, da han i 1806 besøgte Johan Bülow på Sanderumgård, og perfektionerede sig, efter at han i 1809 havde besøgt dennes nevø Christopher Bülow på Nordfeld. Hornung og Monrad nævner s. 72, at kunstneren under arbejdet i atelieret med det kendte Liselund-prospekt (af kaskaden i Djævlekløften, med tre betragtere i forgrunden) spejlvendte kompositionen i forhold til on-location-tegningen af 14. juli 1809. Scavenius-gengivelsen af maleriet (s. 167) stikker farvemæssigt meget af fra Hornung/Monrad-gengivelsen (s. 73). - Man har funderet over, hvem de tre kaskadebetragtere er, og hvad det er for et stykke papir, den ene fremviser. H.C. Andersen-udgiveren Klaus P. Mortensen anfører i guldalderessayet Det pittoreske øje, 2011, s. 66, at papiret formentlig vedrører „den person, der var styrtet ned og dræbt på stedet“; et rimeligere sted for læsning af den beretning ville dog være foran Klintekorset. Bente Scavenius åbner i den ovennævnte artikel, s. 112, for den mulighed, at talen kan være om Martha de la Calmette, der guider Nordfeld-herskabet gennem haven ud fra „et medbragt, tegnet forlæg til Djævlekløften med bro og kaskade“.
- 18 Det natlige sceneri bringer eventyret „Klokken“ i erindring; dér som hér samler

naturens „dele“ sig til en kirkebygning, „Naturens og Poesiens store Kirke“.

- 19 Hvor sligt hænder i folkevisen, f.eks. i „Elverhøj“, er udgangen givet på forhånd: død og elendighed.
- 20 For at opretholde pointen har Johan de Mylius i sin retstavningsmoderniserede udgave bevaret „Møen“ i teksten, men ændret titlen: „Klintekorset på Møn“. - Jf. i øvrigt Molbech, som „uden at bryde sig om Ordgrandskerne“ giver navnet „en skønnere Betydning end disse“ - i taknemmelighed over „de herlige Øieblikke, som Synet af hendes blomstrende Ungdomsskønhed skienkede mig“ (Ungdomsvandringer, s. 142).

Aage Jørgensen

Maarslet(f. 1938), cand.art., fhv. lektor.

Har senest udgivet: Nærved og næsten. Danske Nobelpristagere fra Brandes til Blixen (2009) og Søren Kierkegaard Literature 1956-2006. A Bibliography (2009). Medudgiver af Johannes V. Jensens Samlede Digte, 1-2 (2006), samt adskillige konferencepublikationer vedr. H. C. Andersen og samlingsbind vedr. Johannes V. Jensen. Ansvarlig for Dansk Litteraturhistorisk Bibliografi (1989; med videreførelse på nettet).

Historisk Samfund for Præstø Amt 2011

Årsberetning,
referater og
anmeldelser

Formand Jens Hallqvist

Årsberetning

Årsmødet med generalforsamling blev afholdt lørdag den 12. marts i Vejlø.

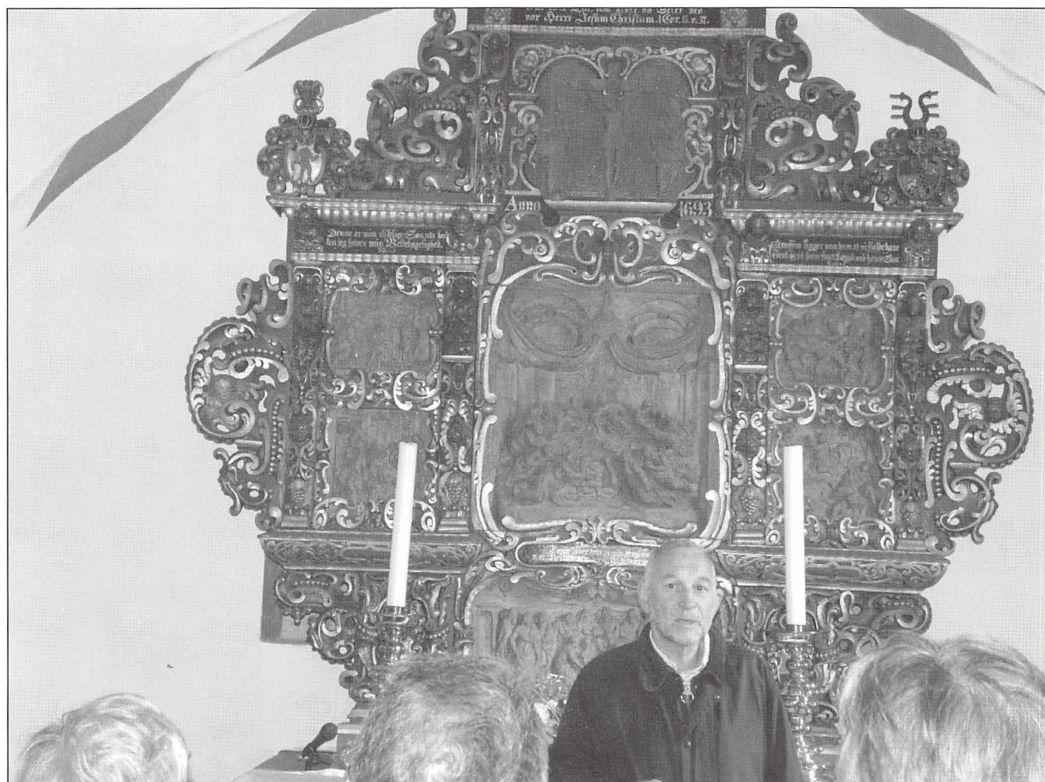
Godt 35 medlemmer var mødt op til en spændende tur rundt om - og i - Vejlø kirke i det friske forårsvejr - hvor erantis stod i fuldt flor i præstegårdshaven.

Som rundviser havde vi Niels Jørgen Poulsen, som udover at være lokal (gift med præsten) også er Nationalmuseets ekspert på kirker. Vi kunne ikke have ønsket os en bedre og mere vidende rundviser. Det var en meget spændende rundvisning og fortælling om kirkens historie - med alle de ændringer der er sket gennem tiden med døre, vinduer og andet. Turen

sluttede i kirken hvor vi så Slattenpatten. Mange troede, at Slattenpatten nærmest var en heks, der lokkede ungersvende i fordærv i skovene - men det blev afsløret, at der er tale om en trolld - med horn i panden og hale men med kvindelige attributter. Inspirationen skulle være fra familien Trolle, hvis våbenskjold også kan ses i kirken.

Efter rundvisningen samledes vi i sognegården, hvor årsmødet blev afviklet. Se særskilt referat.

Vi har efterhånden en god tradition ved valget af dirigent - hvis der er afgåede styrelsesmedlemmer, er det et af disse der vælges til årets dirigent - således også i år,

Niels Jørgen Poulsen var en meget vidende rundviser.

hvor vi valgte Olav Foged Olsen til dirigent - som det vil erindres, takkede Olav af sidste år efter en lang årrække i styrelsen.

Årsprogrammet har igen i år fulgt samme model som tidligere år (se også særskilte referater). Forårstur i St. Bededagsferien, I år gik turen til det nordvestlige Jylland. Sommerudflugten gik til Skovsgård Mølle og Bagerimuseum mellem Næstved og Slagelse. Et spændende og velbesøgt arrangement. Høstmødet var et besøg på Museumsgården i Keldbylille på Møn og Klintholm havn og endelig var efterårsmødet en aften i Førslev Købmandsgård ved Haslev. Deltagertallene har været tilfredsstillende, selvom ingen arrangementer har været overtegnede.

I årets løb er vores hjemmeside www.historisk-samfund.dk blevet moderniseret ved en god indsats fra Mogens Niss + familiemedlemmer. Vi prøver til stadighed at gøre hjemmesiden bedre og mere aktuel - så kig ind en gang imellem - og vi modtager gerne forslag til forbedringer.

Slattenpatten.

Årbogen er stadig en af de store aktiviteter - og vort ansigt ud til de mange medlemmer (ca. 365) og en lang række institutioner og biblioteker. Igen i år har der været en vis interesse for gamle numre af årbogen - ofte kan vi se, at slægtsforskere bliver opmærksomme på artikler om familiemedlemmer, og så vil de gerne have artiklen. Det er altid spændende når vi kan hjælpe med oplysninger.

Vi ved allerede nu, at vores trofaste redaktør Jens Bjerre Tybjerg har varslet, at han trækker sig som redaktør. Det er en udfordring for styrelsen at finde en ny redaktør!

I 2012 kan Samfundet fejre 100 års jubilæum - fejringen har været et fast punkt på styrelsens møder møder i de seneste år, og vi ser frem til at kunne indbyde medlemmer og andre interessenter til jubilæumsreception i marts 2012.

Ved det konstituerende styrelsesmøde efter årsmødet, var der genvalg på alle poster: Formand Jens Hallqvist, næstformand Mogens Niss, kasserer Henning Nielsen, sekretær Knud Erik Antonsen og redaktør af årbog Jens Bjerre Tybjerg, bogsalg Egon Damgård Hansen.

Sluttelig vil jeg - i lighed med tidligere år - takke styrelsen for et godt og hyggeligt samarbejde og gode møder gennem året og til alle medlemmer vil jeg sende gode jule- og nytårsønsker - og på gensyn i 2012.

Forårstur: Tre oplevelsesrige dage i Nordvestjylland i maj

Bededag den 20. maj oprandt solrig, da en større flok fra Historisk Samfund mødtes på Næbvej i Præstø. Og da Henrik kom med sin bus fra Ørslev Rejser, tog det ikke lang tid at få pakket bussen og komme ud af byen. Første stop var Kvægtorvet i Næstved, hvor de resterende af de 28 deltagere fik plads i bussen, og så gik det vestover.

Vi gjorde holdt på rastestpladsen ved Knudshoved. Nogle deltagere havde været tidligt oppe, så en god kop kaffe og et vel-smurt rundstykke gjorde godt. Turen fortsatte til Middelfart, hvor formanden for museet, Peter Storm, tog os med på en kvalificeret rundtur, og undervejs fik vi brudstykker af byens rige historie. Om mordet på Niels Bugge, om den gamle og den nye Lillebæltsbro, om Henner Friis Hus, og om jagten på marsvin i bæltet.

Efter rundturen blev vi hentet af bussen, og turen gik mod nord. Vi holdt frokost-pause på rastestpladsen ved Skærby syd for Vejle, og her nød vi de velsmurte madpakker, som Henrik havde med til os. Således styrket fortsatte vi nordpå. Ved Tørring drejede vi ind på den kommende motorvej til Herning. Kom uden om Herning og fik et glimt af islandske Ingvar Cronhammers enorme skulptur Elia, der er 32 meter høj og 60 meter i diameter. Den må vi tage i nærmere øjesyn en anden dag.

Videre mod nord med kurs mod Skive, passerede den tungt henskriddende Karup Å og fandt vejen fra Skive til middelalderborgen Spøttrup. Her blev vi mødt af fhv. borgmester Peter Christensen, som indviede os i borgens spændende historie fra 1520'erne, over Grevens Fejde (1534-36), da den holdt stand mod Skipper Clements

Deltagerne set i borggården på Spøttrup.

bondehær, til den først i 1900-tallet blev drevet som almindelig herregård, inden den sidst i 1930'erne blev overtaget af staten og ført tilbage til sin oprindelse.

Efter en begivenhedsrig dag forlod vi Spøttrup, og kørte den korte vej til Hotel Pinen Kro, der ligger næsten med tærerne i Sallingsund i skyggen af Sallingsundbroen. Hotellets navn hører naturligvis sammen med betegnelsen for færgefarten fra Salling til Mors, Pinen og Plagen. Færgerne piskede over sundet, til dronningen den 28. maj 1978 indviede Sallingsundbroen.

Som vi kørte over lørdag morgen, fortsatte over Mors og op gennem Thy til Hanstholm, hvor vi blev modtaget af Jens Grud Sørensen. Han fortalte om det imponerende befæstningsanlæg, som tyskerne anlagde under besættelsen. Det var Nordeuropas største krigsanlæg, og bl.a. var én af tyskernes fire 38 cm kanoner placeret her. Den kunne sammen med en tilsvarende kanon i Sydnorge dække ind- og udsejlingen fra Kattegat.

Efter et tankevækkende besøg med erindring om befolkningen i Hanstholm, der blev fordrevet fra deres by og arbejdsplads, kørte vi videre tilbage til Mors, hvor vi på havnen i Sundby med udsigt til Vil-

sundbroen kunne nyde den medbragte frokost fra hotellet, inden turen gik op til Nordmors, hvor vi fandt molermuseet. Det er ikke så imponerende som GeoCenter Møn, men historierne, der går millioner af år tilbage, var betagende og morsomme i museets Henrik Madsen' fortolkning. Inden hjemtur til hotellet var der tid til en strække-ben tur i Nykøbing, Aksl Sandemoses hjemby og hjemsted for Østerskom-pagniet.

Hjemme på hotellet ventede en splendid middag, og mange søgte at samle dagens indtryk på en aftentur langs sundet.

Søndag morgen måtte vi lidt tidligt op, for der lå en lang tur foran os. Ned gennem Salling og vestpå til vi ramte Vemb, og der få km sydpå lå dagens første mål, en af de få vestjyske herregården, Nørre Vosborg. Her fik vi af Tage Brask en værdifuld beretning om herregårde, hvis historie går ca. 700 år tilbage. Herregården er for få år siden blevet restaureret for et stort million-beløb, og udvidet med hotel- og kongres-faciliteter. Takket været opmærksomhed fra Realia.

Efter et godt besøg og en spændende beretning satte Henrik turen kursen sydpå, ned til Tørskind Grusgrav syd for Egtved. Her kunne vi glæde os over Robert Jacobsens og hans elev Jean Clareboudt monumentale skulpturer. Vi spiste frokost i parken og kunne glæde os over, at Henrik havde regnslag med, for det var begyndt at fugte.

Herfra var der kun kort vej til Raving Enge, hvor hovedattraktionen er Harald Blaatands mere end 700 meter lange bro. Den blev bygget for at lede de rejsende tørskoet over de våde enge på vej til Jelling. Med sine mange meter var broen indtil 1935 landets længste bro, men så blev den slået af den gamle Lillebæltsbro. Dermed kan man sige, at ringen er sluttet på denne tre dages tur. Trætte efter den lange dag, satte vi os til rette i bussen, der gjorde stop ved rastepladsen Lillebælt Syd, hvor vi købte en kop kaffe eller andet mundgodt, så vi var rustet til den sidste del af turen hjem til Næstved og Præstø.

Jens Bjerre Tybjerg

Her stod tyskernes store kanon.

Sommertur: Skovsgård Mølle og Bagerimuseum

Søndag den 19. juni samledes godt 30 medlemmer og pårørende ved Skovsgård Mølle og Bagerimuseum syd for Slagelse.

Vi blev delt i to hold under rundvisning i museum og bageri. Det var en spændende og meget interessant rundtur - krydret med mange gode beretninger om bager- og konditorfaget - og ikke mindst en god fortælling om udviklingen i faget - fra små håndværksbagere til store brødfabriker. Ligesom hele perioden, hvor bagervognene, først hestetrukne og senere biler, var en del af hverdagen især på landet. En periode, hvor mange bagerier havde lige så mange ansat til at køre rundt med brød, som der var bagere i bageriet.

Spændende var det også at se de mange forskellige værktøjer, der har været anvendt især af konditorerne.

Ud over produktionen af brød, har der også været tid til de mere kreative udfoldelser, med at fremstille figurer og skulpturer af brød og bageriprodukter.

Vi fik kyndig vejledning.

Efter rundvisningen i bageri (hvor der var lejlighed til at købe friskbagt brød) og museum gik turen til den hollandske mølle, hvor der ventede kaffe - og selvfølgelig hjemmebagt kringle i den hyggelige førstesal på møllen, hvor vi var omgivet af en imponerende samling af gamle brødmaskiner.

En interessant eftermiddag, hvor det ikke regnede i den ellers våde sommer.

Jens Hallqvist

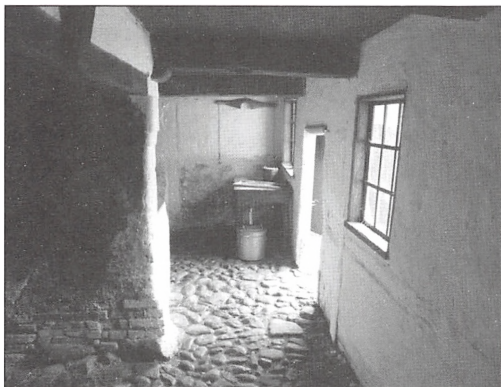

Den gamle bagerbil afløste de hestetrukne køretøjer.

Høstmødet 10. september 2011

Lørdag den 10. september havde Historisk Samfund arrangeret Høstmøde på Møn.

Vi mødtes på Museumsgården i Keldbylille - og med et pænt antal deltagere - så mange, at vi måtte opdeles i to hold under rundvisningen på gården.

Museumsgården i Keldbylille.

Gården, der i sin tid tilhørte Hans Hansen, er i dag indrettet som museumsgård. Stuehuset er stort set ikke ændret i de seneste 100 år.

Hans Hansen blev aldrig gift - han ønskede ikke en kone, der ville ændre det hele!

Hvad landbruget angik, så var Hans Hansen nærmest foregangsmand: Han var en af de første på egnen som fik malkemaskiner og også traktor fik han meget tidligt. Staldlænger og udhuse er også urørte - men bagved gården er der opført en moderne hal, der er fyldt med redskaber og maskiner fra egnen.

Vi spiste den medbragte mad i haven og så gik turen til Klintholm Havn.

Her viste en lokal åle-fisker os rundt og fortalte om byen Klintholm og om havnen - en havn der på et tidspunkt havde både fiskeauktioner og frysehuse -og et stort salg af fisk. I dag er der kun få fiskere tilbage,

Klintholm havn.

fiskeauktionen er lukket, og det er mest lystbåde der ligger i havnen.

Vi fik et godt indtryk af åle-fiskeriet - og besøgte også et af de store garn-huse, hvor net og udstyr vedligeholdelse og klargøres.

Som det sidste på programmet besøgte vi redningsstationen og hørte udførligt om historien og redningsstationens virke.

Til slut fandt en del af selskabet ind i restaurant Klintholm Røgeri til en kop kaffe og et stykke brød - det havde været en spændende og interessant tur.

Egon Damgård Hansen

Redningsstationen.

Efterårs møde

Fredag den 7. oktober blev efterårsmødet afviklet i Førsløv gamle Købmandsgård, ved Haslev.

30 interesserede havde tilmeldt sig, og bekendtskabet med den gamle købmandsforretning, der har ca 155 år „på bagen“ blev hyggeligt. De mange specielle krydderier og varer spreder en egen duft i de gamle lokaler.

I denne hyggelige atmosfære kunne deltagere nyde husfruens lækre specialitet, „Kalvesteg á la Førsløv“ med diverse tilbehør og lækker marcipantærte til dessert.

Udover kig i forretningen, blev der mulighed for at besøge det gamle karlekammer i den tilliggende bygning fra 1700 tallet. Her kunne man på loftsbjælkerne læse karlenes navne helt tilbage til 1890'erne. En lokal landmand underholdte derefter med beretning om livet i og omkring den gamle købmandsgård og kunne bl.a. fortælle om en konges overnatning på stedet.

Knud Erik Antonsen

Der hygges ved de små gamle borde

Litteratur om Præstø amt 2010/2011

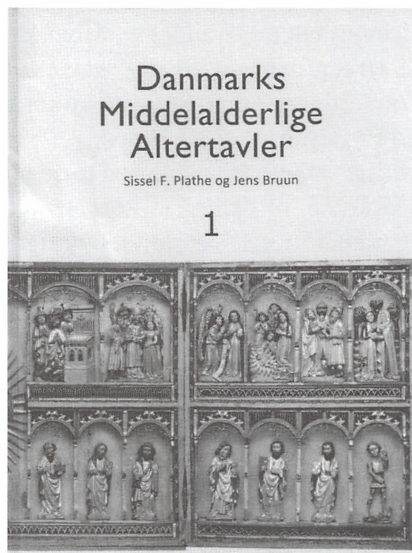
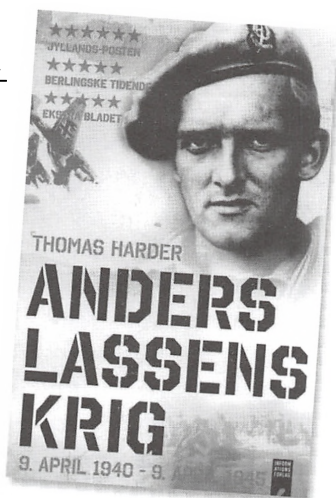
Amtets historie i almindelighed

Anders Lassens krig

Af Thomas Harder. Informations Forlag, 2010. 592 sider, illustreret. (ISBN 978-87-7514-253-8).

Skønt dette digre værk hovedsagelig beskæftiger sig med Anders Lassens deltagelse i 2. Verdenskrig, har en lille del - ca. 25 sider - speciel interesse for vores område, idet der her fortælles om Anders Lassens barndom og skoletid i Sydsjælland. Anders Lassen blev født i 1920 på herregården Høvdingsgaard ved Mern. I 1929 flyttede familien til en anden herregård, nemlig Bækkeskov mellem Faxe og Præstø. Her skildres bl.a. livet med de mange personligheder, som gæster hjemmet og gør indtryk på Anders. Han starter skolegangen i Mern Skole og kommer senere på Herlufsholm Kostskole for endelig at afslutte sin skolegang på Lundby Realskole. I 1939 stikker Anders for en kort tid til søs, og vender derefter for en lige så kort tid tilbage til Bækkeskov, inden han den 20. juni forlader det for stedse.

Kort tid herefter starter hans deltagelse i krigen, som slutter med hans død i 1945.

Danmarks Middelalderlige Altertavler Et katalog

Af Sissel F. Plathe og Jens Bruun. Syddansk Universitetsforlag, 2010. Bind I-II, i alt 1338 sider, illustreret. (ISBN 978-87-7674-416-8).

I dette store og vægtige (6 kg!) værk foreligger en samlet oversigt over danske altertavler m.m. fra før Reformationen. Ud over egentlige altertavler er medtaget „... anden billedbærende kirkeudsmykning af betydning for liturgien og den private andagt“. Forfatteren er kunsthistorikeren, museumsinspektør Sissel F. Plathe, mens Jens Bruun har stået for fotograferingen af næsten alle billederne. Nogle billeder er dog leveret af Nationalmuseet.

Det er ikke kun kirkerne, som huser altertavler, nogle er også bevaret på museer og i private samlinger.

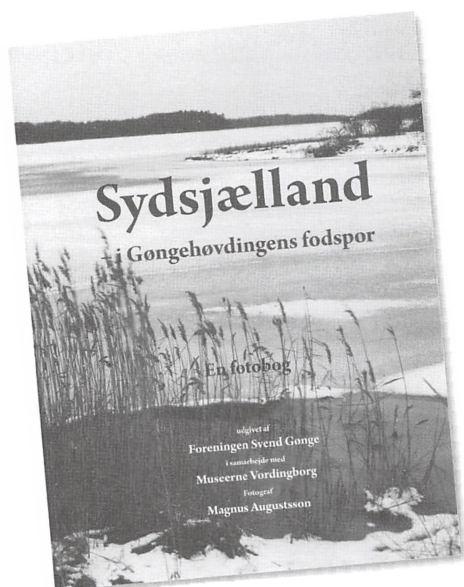
Katalogets hovedafdeling er en alfabetisk gennemgang af de enkelte kirker, og den efterfølges sidst i bind 2 af en forteg-

nelse over de museer og privatsamlinger, som rummer bevarede altertavler, der ikke har noget fastslået tilhørsforhold til en kirke. Fra vores område er det Næstved Museum, som bidrager hertil.

Da det er jo ikke alle - selv ældre kirker - hvis altertavler er middelalderlige, er der nogle kirker, man vil søge forgæves efter, men tavlerne fra langt de fleste kirker i det gamle Præstø Amt er beskrevet.

Værket afsluttes med en fortegnelse over kirkerne, fordelt på stiftere, en udførlig litteraturfortegnelse, samt et nyttigt leksikon over bl.a. ord, begreber, helgener og andre personer, som forekommer i materialet.

Det er en nydelse at bladere i dette værk, men man har også muligheden for at søge alle de medtagne oplysninger på nettet under adressen: altertavler.dk.

Sydsjælland - i Gøngenhøvdingens fodspor. En fotobog

Udgivet af Foreningen Svend Gønge i samarbejde med Museerne Vordingborg, 2011. 150 sider, illustreret. (ISBN 978-87-992284-7-8).

Blandt periodens mange smukke fotobøger fra vores egen indtager dette værk en høj placering. Den svenske naturfotograf Magnus Augustsson har leveret fotos af topkvalitet til bogen, som det er en æstetisk nydelse at bladere og læse i.

Værket beskriver i tekst, billeder og kort omkring 50 lokaliteter i Sydsjælland, som på en eller anden måde kan relateres til Svend Poulsens og Gøngernes færden og aktiviteter under Svenskekrigen 1658-59. Kendskabet til stederne og begivenhederne stammer fra historiske kilder, myter og sagn og fiktionslitteratur, herunder ikke mindst Carit Etlars berømte romaner om Gøngenhøvdingen. De enkelte lokaliteter beskrives med fra et par sider op til - for de større byers vedkommende - en lille halv snes sider.

Man finder, især hvad angår de mindre kendte steder, mange spændende og nye oplysninger, som gør værket til en enestående guide til ture i Sydsjælland. For den historisk og lokalhistorisk interesserede er bogen en guldgrube, og som sagt en nydelse at fordybe sig i.

Bogen er forsynet med et kort over de beskrevne lokaliteter, ligesom det viser Svend Poulsens og Snaphanernes bevægelser ned over Sjælland i efteråret og vinteren 1658. Desuden er der en fortegnelse over kilder og litteratur.

Tørvene triller. Mystik, mennesker og maskiner

Af Jan Svendsen. DialogForum, 2009. 272 sider, illustreret. (ISBN 87-990-444-6-3).

Jan Svendsen udgav i 2007 bogen „Det brune guld“ om brunkulseventyret i Danmark. Som en opfølgning hertil er forfatteren kommet med dette rigt illustrerede værk om alle aspekter vedrørende tørve-mosernes historie. Historien begynder med de første gravninger efter tørv til eget brug, og fortsætter med udviklingen af tørvegravningen som industri, og - efter ophø-

ret af den industrielle udnyttelse af tørvegravning - om de nyere mosebrug med produktion af sphagnum. Desuden er nogle af de mange mosefund fra Oldtiden og senere omtalt. Fortællingen er i stor udstrækning baseret på interviews af personer med tilknytning til moserne, og det gør den meget levende, og danner, sammen med den store mængde dokumentation, et yderst interessant værk.

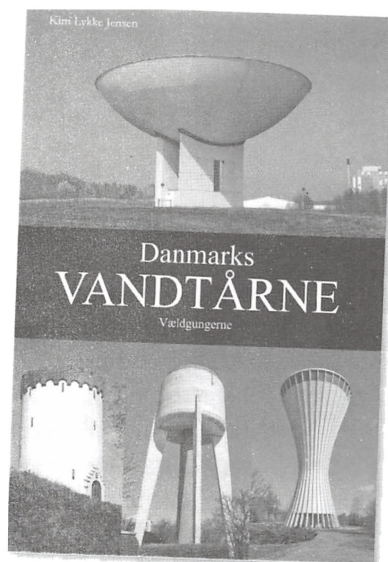
Selvom det først og fremmest er de store jyske moser, som Lille og Store Vildmose, der præger beretningen, så er også mange mindre moser nævnt, også flere fra vores område. Især naturligvis Holmegårds Mose, der bl.a. var leverandør af tørv til glasværket i dets tidligere år, men nærlæsning giver desuden mange oplysninger om andre moser i området.

Bogen er udstyret med kildefortegnelse og et register, som oven i købet er suppleret med register til „Det brune guld“.

Danmarks Vandtårne

Af Kim Lykke Jensen. Vældungerne, 2009. 224 sider, illustreret. (ISBN 978-87-92015-07-5).

Den teknologiske udvikling har stort set overflødiggjort vand-tårne som hjælpe-

middel til at skaffe os rindende vand i husene. Af de oprindelige ca. 1000 vandtårne er der i dag kun omkring 200 tilbage, og af disse er kun otte fundet værdige til fredning.

Da vandtårnene har en stor både kulturhistorisk og arkitektur-historisk interesse, er denne bog en vigtig dokumentation over denne type himmelstræbende bygningsværker, som vi alle kender, og som måske for de flestes vedkommende er i færd med at forsvinde. For hvad skal man med dem, når de ikke mere er i brug? Man forundres over, hvor mange forskellige tårne der er bygget.

Efter en kort, almen gennemgang af „Vandtårnenes historie, teknik og fremtid“ beskrives de enkelte vandtårne alfabetisk ordnet inden for de enkelte regioner. Hvert tårn er fotograferet og beskrives kortfattet med de oplysninger om byggeår, kapacitet m.m., som nu har været tilgængelige. De ældste tårne er fra slutningen af 1800-tallet, mens det nyeste er fra 1992 (Haderslev). Fra vores område er omtalt en halv snes tårne.

Bogen afsluttes med en omfattende litteraturliste, hvor man kan finde henvisninger til supplerende litteratur om en del af de omtalte vandtårne.

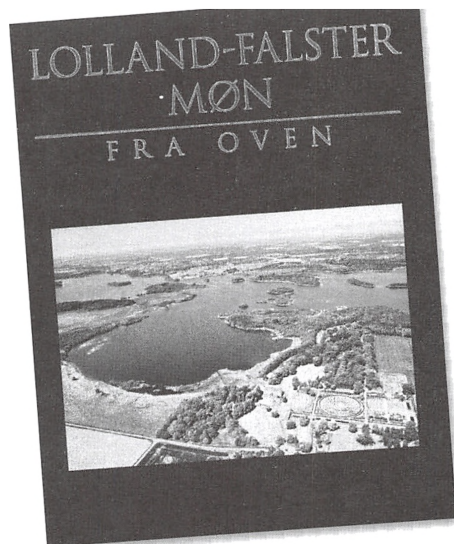
De enkelte områder

Møn

En kærlighedserklæring til Møn, Nyord og Bogø

Af Marianne Toftum og Ole Kragh-Sørensen. DesignMark, 2010. 319 sider, illustreret. (ISBN 978-87-991565-1-1).

Omtrent 70 mennesker med bopæl eller tilknytning til disse tre øer har bidraget til dette digre og smukke værk. Som det hedder i forordet, er bidragyderne „spændende og kloge mennesker“ - forfattere, kunstnere, fotografer, eksperter og andet godtfolk. Det er personlige erindringer eller indtryk, og det er beskrivelser af steder, bygninger, naturen - fugle, planter, insekter osv. - og fortællinger om mennesker og myter. Alle skrevet med begejstring og kærlighed til øerne. Der er næsten ikke et aspekt af øernes liv og historie, som ikke er beskrevet, og alle artikler er rigt og smukt illustrerede med fotos, tegninger m.m. Det er et enestående værk, ikke billigt - 450 kr. - men absolut alle pengene værd.

Lolland-Falster-Møn fra oven

Tekst: Henning Kørvel. Foto: Per Schou. Forlaget Globe, 2010. 192 sider, illustreret. (ISBN 978-87-7900-890-8).

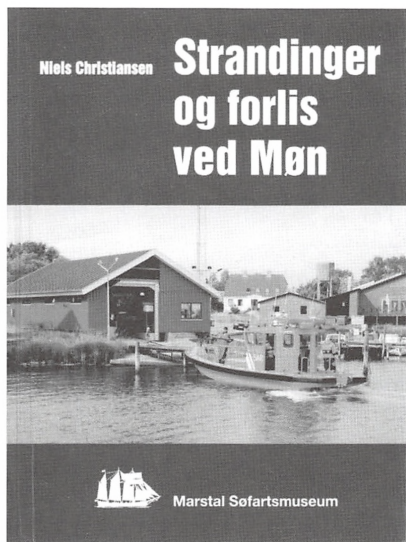
Selvom dette meget flotte fotografiske værk kun omfatter en lille del af vort område, er det værd at gøre opmærksom på det. Afsnittet om Møn rummer, som den øvrige del af værket, nogle flotte fotos, taget fra usædvanlige vinkler. Mange er luftfotos, og der er medtaget kendte motiver (som f.eks. Møns Klint og Fanefjord Kirke) og mindre kendte (f.eks. „Boder ved vejen“ og Hårbølle Bro). Billederne er ledsaget af korte, men fint dækkende tekster. Også flere af de personligheder, som er knyttet til de interessante steder, bliver omtalt.

Strandinger og forlis ved Møn

Af Niels Christiansen. Marstal Søfartsmuseum, 2010. 366 sider, illustreret. (ISBN 978-87-89829-41-8).

Tidligere søfartsjournalist ved Berlingske Tidende, Niels Christiansen, har skrevet denne bog om søulykker i farvandet omkring Møn i perioden 1808-2000.

Bogen indledes med beskrivelser af Klintholm Redningsstation og Ålebæk Ra-

ketstation. Derefter følger 17 levende fortalte beretninger om enkelte søulykker og redningsaktioner. Forlis fra 2. Verdenskrig, specielt de mange mineulykker i denne periode, samt Stormfloden 1872, får hver et større afsnit. Bogens største del, omfattende de sidste mere end 200 sider, er en kronologisk ordnet registrering af alle kendte søforlis i perioden, bl.a. med henvisninger til, hvor oplysningerne stammer fra.

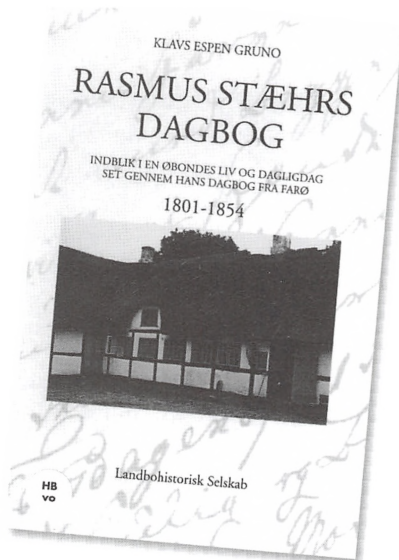
Alt i alt omtaler bogen mere end 1000 søulykker.

Der afsluttes med register over alle omtalte fartøjer, samt kildefortegnelse, og bogen er illustreret med fotos af mange af de omtalte skibe.

Rasmus Stæhrs dagbog. Indblik i en øbondes liv og dagligdag set gennem hans dagbog fra Farø 1801-1854

Af Klavs Espen Gruno. Landbohistorisk Selskab, 2010. 194 sider, illustreret. (ISBN 978-87-7526-217-5).

I 1797 giftede den tidlige skipper Rasmus Stæhr sig til den ene af de to gårde på Farø, og i årene 1801-1854 førte han omhyggelig dagbog over alle aspekter af livet på en stor selvejergård. Klavs Espen

Gruno har gennemgået dagbogen og udtaget og samlet notaterne vedrørende bl.a. dagligdagen, tjenestefolkene, handel, økonomi og samfærdsel. Disse sammenkrivninger udgør halvdelen af bogen, mens den resterende del indeholder de fyldige dagbogsnotater fra to af årene, nemlig 1803 og 1822. Disse sidste viser tydeligt, at Rasmus Stæhr havde en fortid til søs, idet der for alle dage er udførlige vejrberetninger. En interessant detalje er oplysningerne om de forbindelser øboerne på den tid havde med omverdenen. I dette tilfælde især Bogø, Møn, Sydsjælland og Nordfalster.

Bogen er rigt illustreret med kortskitser, diagrammer, skemaer og fotos. De sidste er først og fremmest taget af forfatteren, men der er også enkelte gengivelser af fotos fra Achton Friis' „De danskes Øer“. Den gamle Stæhrgaard eller Farøgaard er nedrevet for flere år siden. Der afsluttes med en udførlig fortegnelse over litteratur og kilder.

Det er nok ikke et værk, mange vil læse fra ende til anden, men det indeholder virkelig mange oplysninger, som vil være spændende for både mennesker med interesse for lokalhistorie og for den tids landbrugshistorie.

Næstved

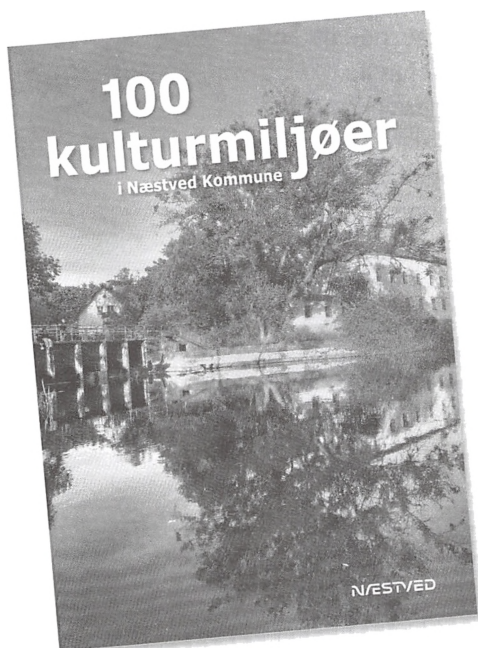
100 kulturmiljøer i Næstved Kommune

Tekst: Susanne Outzen. Udgivet af Næstved Museum, 2010. 100 sider, illustreret. (ISBN 978-87-986691-4-2).

I forbindelse med udarbejdelsen af Kommuneplan 2009-2021 for Næstved Kommune - den første for den nye kommune - har man ønsket at gøre en særlig indsats for at synliggøre og bevare de værdier, som ligger i kommunens kulturmiljøer.

Ud fra forskellige kriterier har man derfor udpeget 100 kulturmiljøer, landskaber, bygninger m.m., som er bevaringsværdige og fastlagt retningslinjer for beskyttelse af dem.

I dette værk beskrives disse 100 kulturmiljøer fordelt på 12 temaer: Fortidsminder, landsbyer, landsbykirker, landbrugslandskabet, herregårdslandskabet, havne og veje, vand- og vindmøller, industrialisme og kraftanlæg, jernbanedrift, råstofbrydning, fritidslandskabet, militære anlæg, og ting, som falder uden for disse.

Som det ses, kommer beskrivelserne vidt omkring. Hvert af de 100 emner får en kort, almindelig beskrivelse, kommentarer om status og sårbarhed, samt en beskrivelse af adgangsforholdene, og desuden illustreret med smukke og karakteristiske fotografier.

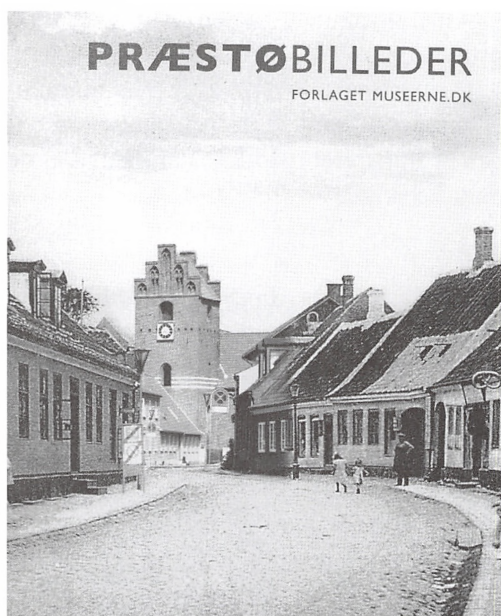
Værket afsluttes med to kort over de beskrevne miljøer, ét som dækker kommunen uden for Næstved by, og et andet som dækker selve byområdet.

Det er et meget fortjenstfuldt arbejde, som kan give mange ideer til udflugter og besøg rundt om i kommunen, og man kunne ønske, at andre kommuner vil tage denne gode ide op.

Præstø

Præstøbilleder

Udvalgt og redigeret af Else Gade Gyldenkerne, Anders Kaas Sørensen, Ove Rye Jørgensen og Bente Clemmensen. Foto: John Kreiner. Udgivet af Museerne.dk, 2011. 95 sider. (ISBN 978-87-992284-6-1).

Som de to tidligere værker i samme serie om Stege og Vordingborg, indeholder dette bind sammenligninger af gadepartier og bygninger fra byen før og nu. Der er udvalgt 45 lokaliteter, hvor der dels er fundet gamle, sort-hvide fotos fra Præstø Lokalhistoriske arkiv, dels taget nye fotografier af John Kreiner. Nogle bygninger er lette at genkende, andre meget forandrede og andre igen helt forsvundne. De gamle billeder er fra perioden 1880 og op til 1930'erne, og det er først og fremmest havnen, jernbanen og handelslivet som præger udvalget. Alle billederne er forsynede med en lille tekst.

Som de tilsvarende bøger i serien, er der på indersiden af bagside-flappen et kort, som viser placeringen af de omhandlede lokaliteter.

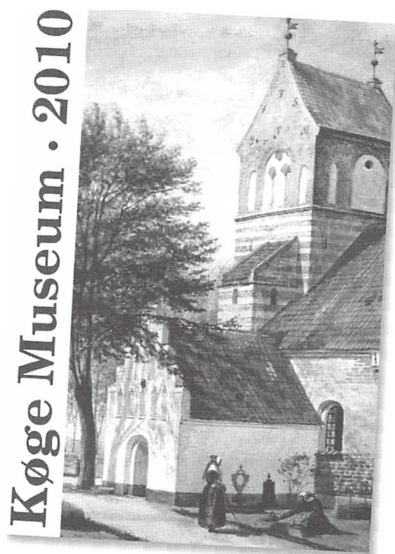
Udgivelsen er et prisværdigt initiativ, som helt sikkert vil glæde og fornøje mange mennesker.

Stevns

Køge Museum. Årbog for Køge Museum 2010, s. 7-13

De rige oldtidsfund fra gravpladserne ved Himlingøje på Stevns har givet stof til mange spekulationer og dermed også skrifter. Især fundenes indikation af forbindelser, som den rige overklassebefolkning på stedet formodes at have haft til Romerriget har været behandlet.

I denne årbog har Peter Pentz, museumsinspektør på Nationalmuseet, i artiklen „Oraklet på Stevns“ gjort sig nogle tanker om et specielt fund, en lille plakette visende en skabning, måske et menneske, med væderhorn, pandebånd og halssmykke. Betragtningerne fører ham til et orakel ved Ammontemplet i Siwa-oasen i Sahara og til sammenligninger med lignende afbildninger af Alexander den Store, som blev anset for at være af gudelig herkomst.

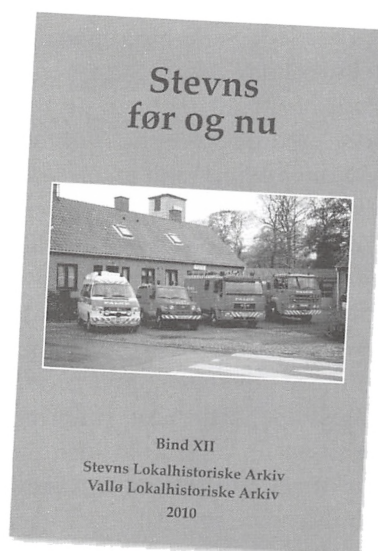

Artiklen er rigt illustreret og forsynet med litteraturliste.

Stevns før og nu. Bind XII

Udgivet af Stevns og Vallø Lokalhistoriske arkiver, 2010. 167 sider, illustreret. (ISBN 978-87-992213-3-2).

Med denne årgang af „Stevns før og nu“ har Stevns og Vallø lokalhistoriske foreninger draget konsekvensen af, at Stevns kommune nu også omfatter den tidligere Vallø kommune, og udgivet fælles årbog.

Det er dog ikke alene af ovennævnte grund, at denne årbog er speciel. For første gang indeholder den også en cd med Stevnssange indsunget af Sommerkoret ved dirigent Birte Rasmussen, samt, som tillæg, et hefte med sangteksterne. I en lille artikel har redaktionen redegjort for tilblivelsen af cd'en.

Arly Olsen, tidligere praktiserende læge på Stevns, har skrevet en artikel om „Stevns Apotek - Store Heddinge Apotek og dets mennesker“. Efter en kort indledning om apotekernes almindelige historie i Danmark, gennemgås Store Heddinge Apoteks historie med udgangspunkt i beskrivelse af de i alt otte apotekere, som har drevet apoteket fra 1816 og frem til i dag.

Baseret på den protokol, som findes fra Bøgeskovens Bjergelag fra perioden 1894-1969, fortæller Poul Henriksen Bjergelagets historie. I 1894 underskrives en aftale mellem bjergelaget, bestående af lokale fiskere og skipperne, og den professionelle bjergningsentreprise Svitser. Den beskriver fordelingen af arbejdet og udbyttet ved de forskellige bjergninger. Der gives eksempler på enkelte bjergningsopgaver og det udbytte, den lokale befolkning opnåede.

Heine Kirkeskov Petersen, med en fortid som redder i Store Heddinge, har skrevet en artikel om „Falck Stationen i Store Heddinge 1927-2010“. Der er beskrevet korpsets redningsmateriel, kranvogne, brandsprøjter m.m., samt lokaleforholdene gennem tiderne indtil den nye Falck-station byggedes i 2010. Der fortælles også om større indsats ved brande og flystyrt samt om forholdene under besættelsen.

„Fra Henry Jørgensens hyldemeter“ er en samling af udvalgte „Sjove historier om stemningsfulde historiske skildringer fra en aflevering til Vallø Lokalhistoriske Arkiv“. Udvalget er foretaget af Aage Møller Nielsen, Strøby. De små skildringer, som Henry Jørgensen, der bl.a. har været un-

derdirektør i Irma, har samlet, er dels egne erindringer, dels historier, som han har hørt fra andre. Historierne er bl.a. illustreret med små, fine tegninger af Henry Jørgensen selv.

Udgiveren fortæller, at Henry Jørgensens hyldemeter rummer meget mere, så måske vil der komme flere historier fra hans hånd.

Samme forfatter har også skrevet artiklen „Fersk sul før jul - En blanding af ny og gammel fortid“. Heri fortæller han om egne erindringer om slagting af gris ved juletid, hvor det ferske svinekød var en kærkommen afveksling fra det ellers saltede eller røgede kød. Desuden bringer forfatteren erindringer om endnu ældre juleforberedelser og dagligliv, fortalt af Mads Jensen fra Ejby i et gammelt avisudklip, afleveret til arkivet.

Bøgeskoven er også emnet i Lis Strings artikel „Holtug Bøgeskov - Fra udskibningssted til lystbådehavn“. Her beskrives stedets udvikling fra fladt udskibningssted indtil 1890'erne, hvor havnen i Rødvig blev bygget, det eneste udskibningssted for varer fra Stevns til København, over travl fiskerihavn til lystbådehavn med anløb af ca. 1000 lystbåde i højsæsonen. Rødvigs nye havn blev indviet i 1972.

Et uddrag af en fortælling fra tidsskriftet „Svundne Dage“, skrevet af Valdemar Møller, er redigeret af Dan Pedersen og har fået titlen „Da Haarlev bysmed var i København“. Det er historien om smeden Hans Olsen, som sammen med to andre byfæller var på tur til hovedstaden, og skønt han var gift, kom han i lag med en pige på Vesterbro. Pigens opfattelse af deres bekendtskab førte til, at Hans Olsen kom i konflikt med både verdslig og kirkelig øvrighed

Jens Jul Larsen har sammen med to andre skrevet artiklen „Store Heddinge mandskor - tidl. Storeheddinge Sangforening“. Foreningen blev stiftet i 1912, og

ud fra bl.a. avisudklip og arkivalier beskrives foreningens historie indtil i dag, hvor man nærmer sig 100-års dagen. Forfatterne konstaterer, at der må ske en fornyelse med yngre medlemmer, da den nuværende gennemsnitsalder er ret høj.

Arkivleder ved Vallø Lokalhistoriske Arkiv, Jørgen Holstein, har i denne årbog beskæftiget sig med og gengivet to historier om ældre forbrydelser fra egnen. I den første, „Rytteren der forsvandt i Taarnby kro“, har forfatteren Hans Hansen, Valløby, digtet videre på oplysninger om en virkelig begivenhed, mens den anden, „Mordet i Varpelev“, er genfortalt efter historien som er beskrevet af Jytte Sørensen i bogen af samme navn. Det er historien om et bestialske mord og morderens straf med døden ved halshugning.

Knud Rasmussen har i artiklen „Da præstegården i Store Heddinge skulle gøres til museum“ fortalt om de bestræbelser, der i 1952-54 blev gjort for at skaffe Stevns Museum mere rummelige forhold. Bl.a. efter voldsom uenighed i menighedsrådet meddelte museumsforeningen, at man lod sagen falde. Et andet forslag om at indrette præstegården til sognegård blev heller ikke til noget, hvorfor præstegårdens status ikke er ændret.

Samme forfatter har også skrevet om præsten og forfatteren Peder Syv, der i dag nok er mest for sin samling af ordsprog. Fra 1658 til 1664 var han rektor ved Næstved Latinskole, inden han blev sognepræst i Hellested. Artiklen fortæller om hans virke som digter og ordsprogssamler, samt om hans arbejde for at fremme benyttelsen af det danske sprog.

Endelig gengives Stevnsungen „Kirken på klinten“, skrevet af Carl Holger Visby, som var sognepræst i Storeheddinge og døde 1871. Årbogen, der i øvrigt som sædvanligt er rigt illustreret, afsluttes med indholdsfortegnelse og register, begge dækkende bind VII-XII.

Suså

Suså Egnshistoriske Forening

Årsskrift 2010. (ISBN 978-87989247-8-4).

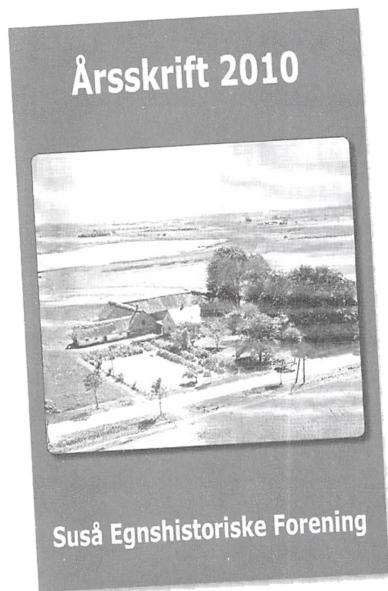
Denne udgave af årsskriftet er på 64 sider og indeholder 14 artikler.

I den første artikel fortæller Helle Sten Nielsen om „A/S Nåletræ-Savværket JONI“, som blev startet af hendes forældre i 1960. Hun beskriver udviklingen gennem årene med nye bygninger og nye maskiner og ligeledes de forskellige produktionsformer. Fra 1969 arbejdede hun selv på savværket og blev i 1987 eneaktionær. Firmaet nåede op på at have 25 ansatte, inden det i 2007 måtte lukke, da kommunen ville udlægge området til boligbyggeri. Firmaet, som ville rive savværkets bygninger ned og bygge boliger, gik konkurs, og nu ligger området øde hen.

Så følger en lille artikel om en nervepirrende vielse i de bedre kredse: „Brudebuketten var en palme - en sand beretning fra 20'ernes matadortid“. Hvem der har fortalt historien, og om den har nogen tilknytning til lokalområdet, angives ikke.

I en noget større artikel fortæller Jan Kronbach-Andersen om „Glumsø Biograf og Kulturhus' 25-års jubilæum“. I de 25 år, hvor biograf og kulturhuset har været foreningsejet, er der sket en stor udvikling både med indretning af lokalene og med hensyn til de mange forskellige arrangementer, som den frivillige gruppe påtager sig. Af kommende udfordringer forestår overgangen til digital filmforevisning.

I to artikler fortælles om Hjemmeværnet i Glumsø. Den første, forfattet af Leif von Gersdorff, har titlen „Hjemmeværnskompagni 5305 Glumsø“ og dækker kompagniets historie fra starten i 1949 og frem til kommunesammenlægningen i 1970, hvor det bliver til „Kompagni Suså“. Her tager den anden fortæller, Otto Høst, over og fører med artiklen „Hjemmeværnskompagni „SUSÅ“ fra 1970'erne og til sammenlæg-

ning med Fuglebjerg til KMP „WESSEL“ historien frem til nutiden.

„Sognets lille verden“ hedder et uddrag af en artikel i bladet „Landet“, fortalt til Niels Anesen i 1958. Her fortæller sognerådsformand og sognefoged Henry Jacobsen om sin gerning i Tyvelse Sogn og i det hele taget om livet og vilkårene i et lille sogn i 40'erne og 50'erne. Bl.a. fortælles om lærer, senere amtsskolekonsulent J. Ingemann Petersen, og der gengives en af denne forfattet sang, „Tyvelse-sangen“.

Emnet Tyvelse afrundes med en beskrivelse af Tyvelse Bygade 1940, med gengivelse af en skitse over gaden lavet af Elly Nielsen, samt hendes korte beskrivelse af beboerne i de fleste af husene. Kort og beskrivelse er hentet fra bogen „Tyvelse Pastorat“.

Oplevelser under en genindkaldelse i forbindelse med en efterårsmanøvre i 1957, hvor også engelske soldater deltog, er baggrunden for soldaterhistorien „I nattem klam og kold“, fortalt af Arne Rehder.

En ejendoms historie fortælles af Asger Hansen i „Købmand - korn og foderstoffer i Sandby“. Forfatterens køb af den tidligere købmandsbutik ved Veterslev Bro og om-

bygningen i forbindelse hermed, giver anledning til en beskrivelse af ejendommens oprindelige indretning og dens ændring til privat beboelse.

Historien om „Jens Andersen i Skelby, bonde og rigsdagsmand“ fortælles af Svend Jørgensen. Den bringer en næsten glemt personlighed frem i lyset. Jens Andersen (1822-1904) var en driftig landmand, som blev valgt til medlem af Folketinget og senere Landstinget. Artiklen, som er baseret på grundige studier, fortæller om gårdens historie og Jens Andersens liv fra han som ung, efter faderens død, bestyrer gården for sin moder, og til han dør i en høj alder, agtet for sin dygtighed og hjælpsomhed.

Endnu et person-portræt er Jens Barlunds artikel om „Emil Lassen, Tybjerggård“. Den skildrer en eventyrlig personlighed, som har deltaget i både den finske vinterkrig og den spanske borgerkrig. Han blev gift med den stenrige Hellen Lassen, som oprettede et fond til støtte af undervisning og oplysning. Efter hustruens død bestyrede Emil Lassen fonden, hvilket mange lokale institutioner nød godt af. I hans tid på Tybjerggård aflagde mange prominente personer gården et besøg. Emil Lassen døde i 1981.

Sandbysmeden Thorkild Karlsen fortæller personlige erindringer i „Lidt om gamle Sandby“. Han overtog i 1953 smedjen efter sine forældre og har stort set været samme sted i 68 år. Han fortæller sin egen historie blandet med beskrivelser af ejendomme og personer i Sandby. Smedjen er for mange år siden overdraget til sønnen.

Årsskriftet slutter med en kort gennemgang (fortalt af Kirsten Marie Jensen) af sognestørrelser i Suså-landet. Det er et uddrag fra Theodor Hertz' hefter om de danske præsteembeder, og der er oplysninger om seks præstegårde.

Heftet er som sædvanligt rigt illustreret.

Vordingborg

Fortællinger fra Vintersbølle

Udgivet af Lokalhistorisk Forening for Vintersbølle/Nyråd. Museerne.dk, 2010. 86 sider, illustreret. (ISBN 978-87-992284-5-4).

Denne bog er udgivet i anledning af foreningens 10-års jubilæum og indeholder ni artikler med emner fra dette område øst for Vordingborg. Anne-Marie Jacobsen har skrevet historien om det såkaldte „Beværtterhus“ i Vintersbølle Skov. Huset blev opført i 1851-52, i forbindelse med at væveriet Køng Fabrik flyttede sin produktion til Vintersbølle Bleg. Efter en periode som bl.a. jagthytte var huset temmelig forfaldent, og en arbejdsgruppe tog i 1999 initiativ til en restaurering, som blev færdiggjort i 2004.

Samme forfatter har også begået en artikel om Nyråd Andelsmejeri fra det blev etableret i 1891 og til nøglen blev drejet om i 1968.

Endelig har forfatteren skrevet en artikel om lokalhistorisk forenings historie og virke.

Også Inga Halldorsdottir har bidraget med flere artikler, hele fire. I „Vintersbølle - spor i landskabet“ beskrives egnens historie fra forhistorisk tid indtil midten af 1700-tallet. Beskrivelsen tager i nogen grad sit udgangspunkt i Vintersbølle Skov.

Den historiske linje fortsætter med „Nyråd. Købstad eller landsby“ og dermed føres tiden op til begyndelsen af 1900-tallet. Endelig slutter artiklen „Nyråd Stationsby“ historien med at fortælle om byens udvikling i de sidste 100 år.

I naturlig forlængelse af sidstnævnte artikel beskriver Inga Halldorsdottir endelig Kalvehavebanens historie fra dens oprettelse i 1897, til den blev nedlagt i 1959. Banen havde 13 stop på vejen fra Vordingborg til Kalvehave, og de tre stop, som lå i Vintersbølle/Nyråd-området, får hver et

lille ord med på vejen. Artiklen rundes af med en beskrivelse af Bakkebøllestien, som blev etableret på den del af banelinjen, som lå i det daværende Vordingborg Kommune.

Bent M. Christensen har beskrevet „Sommerpensionatet Søholm“, som ligger naturskønt helt ned til Storstrømmen. Ejendommen blev bygget i 1930 som privatbolig, og blev sidst i 1930'erne indrettet som pensionat. Det blev under og efter krigen drevet af forfatterens bedsteforældre, som solgte stedet i 1946, og artiklen, der især beskriver tiden under besættelsen, er baseret på erindringer i familien.

Den sidste artikel har Niels Christensen skrevet om „Børnesanatoriet“ ved Vintersbølle Strand. Forfatteren er født og opvokset på stedet, hvor faderen i 1970'erne var forvalter og senere inspektør. Hospitalet er opført af Nationalforeningen til Tuberkulose Bekæmpelse på en grund mellem Marielyst- og Vintersbølleskovene. Grunden var i øvrigt givet som gave af Vordingborg Kommune. I 1982 lukkede hospitalet, og ejendommen blev købt af Vordingborg og Langebæk kommuner i fællesskab. Senere blev bygningerne bl.a.

brugt som såkaldt plejehotel og egentlig plejehjem, og endelig solgt til firmaet Danton med henblik på indretning af ejer- og andelsboliger.

Bogen er rigt illustreret med gamle og nye fotos, ligesom den er forsynet med personregister.

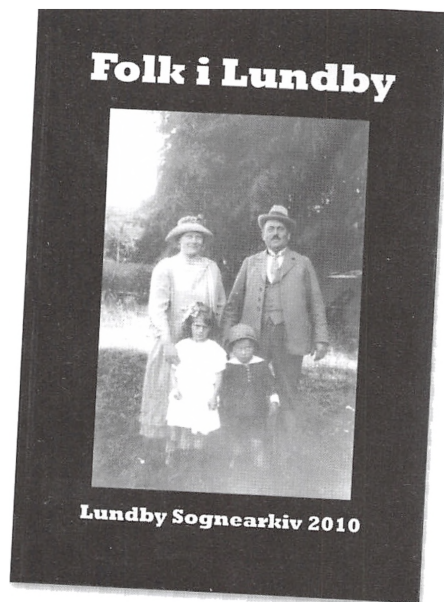
Folk i Lundby. Jubilæumsskrift

Af Karen Johansson. Lundby Sognearkiv, 2010. 98 sider, illustreret.

I 10-året for stiftelsen af Lundby Sognearkiv har foreningens formand, Karen Johansson, samlet oplysninger fra især lokale aviser og beskrevet forskellige sider af stationsbyens historie.

Lundby blev selvstændigt sogn i 1908 efter løsrivelse fra Hammer, og med dette år som udgangspunkt beskrives i det første afsnit byens historie omkring begyndelsen af det 20. århundrede. Der fortælles om sognets politiske ledelse, administration, kirken, skolevæsenet og sundhedsvæsenet m.m. Desuden dagliglivet omkring bl.a. stationen, posthuset og kroen.

I et selvstændigt afsnit behandles høkere og købmænd i byen, fra 1800-tallets små butikker til dagens moderne indrettede supermarked.

Bogens sidste afsnit er kaldt „Ved stationen“, og heri fortælles især om jernbanen, som med bygningen af Sydbanen i 1870 gjorde Lundby til stationsby. Stationen fik stor indflydelse på byens udvikling. Denne del af historien er ført helt frem til november 2009, hvor den nye station blev indviet.

Bogen er rigt illustreret med gengivelse af gamle og nye fotos og avisudklip, og den giver et fint billede af et mindre bysamfunds historie og udvikling gennem de sidste godt 100 år.

For at fremme aktualiteten anmeldes ikke blot litteratur fra det foregående år, men også udgivelser fra første halvår af indeværende år.

Husk at sende bøger til anmeldelse
Historisk Samfund for Præstø Amt,
Litteraturanmelder Carsten Koch,
Græsbjergvej 62, 4160 Vordingborg

Historisk Samfund for Præstø Amt oprettet 1912

Foreningens hjemmeside
www.historisk-samfund.dk

Styrelsen

Jens Hallqvist (formand)
Svinøvej 42, 4750 Lundby, tlf. 5576 5090/4074 1870
jens@hallqvist.dk

Mogens Niss (næstformand)
Nyborgvej 39, 4700 Næstved, tlf. 5573 1753
kmiss@stofanet.dk

Henning Nielsen (kasserer)
Næbvej 28, 4720 Præstø, tlf. 5596 5365
guhn@turbopost.dk

Knud Erik Antonsen (sekretær)
Hybenvænget 5, 4160 Herlufmagle, tlf. 5550 1521
kejj@privat.dk

Jens Bjerre Tybjerg (redaktør)
Juulsvej 11, 4720 Præstø, tlf. 5599 1135, jety@os.dk

John Bennedsen
Rynkebjerg 25, Ørslev, 4760 Vordingborg
tlf. 5598 5146

Hanne Tømmerup
Tjørnevej 10, Fensmark, 4684 Holmegård
tlf. 5554 7013, hat@mail1.stofanet.dk

Egon Damgaard Hansen
Holtug Linievej 9, 4660 St. Heddinge

Svend Skov
Klostervej 8, Spejlsby, 4780 Stege, tlf. 5581 3414

Suppleanter

Svend Jensen
Kongeskovvej 21, 4660 St. Heddinge, tlf. 5650 2489
aunstofte@mail.tele.dk

Søren Skou
Brøderupvej 31, Snesere, 4733 Tappernøje
tlf. 5596 5554, sbskou@gmail.com

Litteraturanmelder

Carsten Koch
Græsbjergvej 62, 4760 Vordingborg, tlf. 5537 4668

Salg af publikationer

Følgende årbøger m.m. kan købes ved henvendelse til:

Formanden Jens Hallqvist, tlf. 55 76 50 90
eller Egon Damgaard tlf. 56 50 02 43

*Alle priser er inklusive moms,
men eksklusive forsendelsesomkostninger.*

Årbøger 1919-74
Pris pr. bd. 45,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.
(Send en søgeliste. Mange årgange er udsolgt).

Årbøger 1975-1982
Pris pr. bd. 50,00 kr., medlemspris: 40,00 kr.

Årbøger 1983-2010 (1998 udsolgt)
Pris pr. bd. 75,00 kr., medlemspris: 50,00 kr.

F. Vestergård: Salget af Vordingborg Rytterdistrikt
Pris: 60,00 kr., medlemspris: 40,00 kr.

Benny Christensen: Skibsværft og flådebase
Pris: 50,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.

Nils Hartmann: Pottemageriet på Rødeled
Pris: 25,00 kr., medlemspris: 15,00 kr.

Claus M. Smidt: Sjølund's fagre sletter
Pris: 40,00 kr., medlemspris: 25,00 kr.

F. Michelsen:
Det borgerlige Fugleskydnings Selskab
i Næstved 1797-1897
Pris: 30,00 kr., medlemspris: 20,00 kr.

F. Michelsen:
Næstved 1870. Da banen kom til byen
Pris: 60,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.

Morten Bredsdorff: Grundtvig og Sydsjælland
Pris: 60,00 kr., medlemspris: 40,00 kr.

O.D. Lütken: Præstø Amt 1839 (indbundet)
Pris: 50,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.

Anders Pedersen: Sjællands Stifts Degnehistorie
Pris: 80,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.

Jørn Farø: Farø, vej-over-ø
Pris: 75,00 kr., medlemspris: 40,00 kr.

Erling Petersen:
Søde ord og dyre løfter optegnelser fra tingbøger
Pris: 50,00 kr., medlemspris: 30,00 kr.

Sådan lå landet - Præstø Amt indtil 1920

Punkterne henviser til områder, de enkelte artikler omhandler.

Vordingborg

Præstø Amt

St. Heddinge

Næstved

Stege

Præstø

